

T.C

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Din Eğitimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

4-6 YAŞ KUR'AN KURSLARI ÖĞRETİM PROGRAMININ DİNİ BİLGİLER-1 ÖĞRENME ALANININ KAZANIMLAR AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mücahide DAYAN

19937007

Danışman

Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN

Diyarbakır 2022

T.C

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Din Eğitimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

4-6 YAŞ KUR'AN KURSLARI ÖĞRETİM PROGRAMININ DİNİ BİLGİLER-1 ÖĞRENME ALANININ KAZANIMLAR AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mücahide DAYAN

19937007

Danışman

Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN

Diyarbakır 2022

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanının Kazanımlar Açısından Değerlendirilmesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

.../.../2022

Mücahide DAYAN

ÖN SÖZ

Eğitim hayat boyu devam eden ve insanın karakterini şekillendiren en önemli süreçlerden biridir. Bu eğitim sürecindeki en kritik dönemlerden biri olarak okul öncesi dönem; insanın tüm yaşamı boyunca hayata bakışını, inançlarını ve kişilik oluşumunu büyük ölçüde etkilemekte ve yön vermektedir. Verilecek olumsuz bir eğitimin, düzeltilmesi zor bir süreci de beraberinde getireceği açıktır. Bir nevi okula ve hayata hazırlık dönemi olarak da adlandırılabilecek olan bu dönem kişinin manevi eğitimi açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle bu dönemde doğru bir şekilde verilecek din ve değerler eğitiminin önemi büyük olup, bireysel ve toplumsal huzura olumlu katkı sağlayacaktır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2013-2014 yılında uygulamaya koyulan 4-6 yaş Kur'an kursları projesi çocuklarımızın dini ve ahlaki olarak daha iyi bir şekilde yetiştirilebilmesi adına hayata geçirilmiş, her geçen gün biraz daha gelişerek ve sayıları artarak devam eden güzide bir uygulamadır.

Bu çalışmamızda Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 yaş Kur'an kursları öğretim programındaki Dini Bilgiler-1 öğrenme alanı kazanımlarını çocukların gelişim dönemlerine uygunluğu açısından değerlendirmeye çalıştık. Özellikle bu yaştaki çocuklara dua, sevgi, merhamet, saygı, sorumluluk, yardımlaşma, sabır, iyilik, doğruluk ve adalet gibi soyut kavramlar öğretilmeye çalışılırken çocukların gelişim dönemleri, gelişim özellikleri ve kullanılan yöntemler büyük önem arz etmektedir. Gelişim özelliklerinin yeterince dikkate alınmaması, kullanılacak yanlış yöntem ve yaklaşımlar büyük tahribatlara neden olacak ve çocukların değer yargılarını olumsuz yönde etkileyecektir. Kazanımlar belirlenirken gelişim özelliklerinin dikkate alınması ise, istenilen hedeflere ulaşılmasına yardımcı olacak ve değerlerin öğrenilmesini kolaylaştıracaktır.

Amacımız, kazanımların gelişim dönemlerine uygunluğunu inceleyip, değerlendirmesini yapmak, verilen eğitimin kalitesini ve etkisini arttırmak, öğretim programının daha iyi bir şekilde planlanmasına ve düzenlenmesine yardımcı olacak önerilerde bulunmak ve böylece daha sağlıklı nesillerin yetişmesine katkıda bulunmaktır.

Çalışmam esnasında bana tavsiyeleriyle yol gösteren, hiçbir konuda yardımını esirgemeyip, anlayışı ve varlığıyla güven veren değerli danışman hocam Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN'a çok teşekkür ediyorum.

Aynı zamanda bu süreçte maddi manevi yanımda olup, her türlü kahrımı çeken sevgili kızlarıma ve eşim Bekir DAYAN'a, hayatta olmasa da yürüdüğüm yolda varlığını daima yanımda hissettiğim babam Mehmet DAYAN'a ve tezimi değerlendirme sürecinde sorularıma sabırla cevap verip, bana yardımcı olmaya çalışan beş yaşındaki oğluma sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Mücahide DAYAN

Diyarbakır 2022

ÖZET

Küreselleşen ve teknolojiyle hızla değişen dünyada dini ve ahlaki değerler de her geçen gün tahribata uğramakta ve eğitimi giderek zorlaşmaktadır. Her taraftan kuşatılmış olan çocuklarımız toplumdan ve değerlerinden uzaklaşmakta ve bireyselleşmektedir. Belki de değerlerin öğretimi hiçbir zaman bu zamandaki kadar önemli ve bir o kadar da zor olmamıştı. Bu eğitimin verilmesinde en kritik dönemi ise 0-6 yaş arası oluşturmaktadır. Bu amaçla 2013 yılında uygulamaya geçirilen Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 yaş Kur'an kursları projesi ayrı bir öneme sahiptir. Bu projenin öğretim programının daha verimli ve etkin hale getirilebilmesi, planlamasının yapılabilmesi ve varsa eksikliklerinin tespit edilip çözüm önerilerinin getirilebilmesi için programın değişen zaman ve şartlar göz önüne alınarak aralıklarla revize edilmesi gerekir. Bunu yaparken en önemli konuların başında ise çocukların bilişsel, sosyal, duygusal, fiziksel, dini ve ahlaki gelişimlerinin dikkate alınması gelmektedir.

Bu çalışmamızda Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 yaş öğretim programı Dini Bilgiler-1 öğrenim alanının kazanımlarını çocukların gelişim özelliklerine uygunluğu yönünden incelemeye çalıştık. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 4-6 yaş Kur'an kursları tarihsel süreci, oluşumu ve öğretim programı, ikinci bölümde de 4-6 yaş çocuklarının gelişim özellikleri yer almaktadır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, 4-6 yaş öğretim programı Dini Bilgiler-1 alanındaki (Dua, Şükür ve Özür Dileme, Sevgi ve Merhamet, Saygı, Sorumluluk, Yardımlaşma, Sabır, İyilik, Doğruluk ve Dürüstlük, Adalet) ünitelerin kazanımlarının gelişim özelliklerine uygunluğu incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Din Eğitimi, Değerler Eğitimi, Kur'an Kursu, 4-6 Yaş, Kazanım, Gelişim

ABSTRACT

In today's world which is globalizing and rapidly changing with technology, religious and moral values are being undermined day by day and education in these areas is getting harder and harder. Our children, who are totally besieged by unfavorable effects, alienate away from society and its values, becoming individualized. Perhaps the teaching of values has never been so important or difficult as it is today. The most critical period for this education is between 0-6 years old. For this purpose, the Qur'an courses project for children aged 4-6, launched by the Presidency of Religious Affairs in 2013, is of particular importance. In order to make the curriculum of this project more efficient and effective, to make its planning, to identify its deficiencies, if any, and to propose solutions that address them, the education program should be revised periodically, taking into account the changing times and conditions. In doing this, one of the most important issues is to take into consideration the cognitive, social, emotional, physical, religious and moral development of children.

In this study, we tried to examine the learning outcomes of the section Religious Knowledge 1 of the instructional program of the Presidency of Religious Affairs for children aged 4-6 in terms of their appropriateness for the developmental characteristics of children. The present study consists of three parts. In the first part, the historical process, formation and curriculum of Qur'an courses for those aged 4-6 years, and in the second part, the developmental characteristics of children aged 4-6 are discussed.

In the third part of the study, we examined the appropriateness of the learning outcomes of the units in the Religious Knowledge 1 (Prayer, Gratitude and Apology, Love and Compassion, Respect, Responsibility, Cooperation, Patience, Kindness, Truthfulness and Honesty, Justice) in the instruction program of 4-6 year olds for their developmental characteristics.

Keywords: Religious Education, Values Education, Ages 4-6, Qur'an Course, Learning Outcome, Development

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
TABLOLAR ..... **VII**
KISALTMALAR ..... **VIII**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ **1**
2. ARAŞTIRMANIN AMACI **3**
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ **3**
4. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI **4**
5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ **5**
6. İLGİLİ ÇALIŞMALAR **5**

BİRİNCİ BÖLÜM
4-6 YAŞ KUR'AN KURSLARI

1.1. 4-6 YAŞ DİN EĞİTİMİNİN TARİHÇESİ **7**
1.2. 4-6 YAŞ KUR'AN KURSLARININ KURULUŞU **10**
1.3. 4-6 YAŞ KUR'AN KURSU ÖĞRETİM PROGRAMI **11**
1.3.1. Programın Genel Amaçları 12
1.3.2. Programın Temel Yaklaşımı 12
1.3.3. Programın Temel İlkeleri 14
1.3.4. 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğretici Yeterlilikleri 16

İKİNCİ BÖLÜM
4-6 YAŞ DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

2.1. FİZİKSEL GELİŞİM **20**
2.2. BİLİŞSEL GELİŞİM **22**
2.3. DİL GELİŞİMİ **27**

2.4. DUYGUSAL-SOSYAL GELİŞİM **28**
2.5. AHLAKİ GELİŞİM **31**
2.6. DİNİ GELİŞİM **35**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİNİ BİLGİLER -1 ALANI VE KAZANIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. DEĞERLER EĞİTİMİ **42**
3.2. DERSLER **45**
3.3. DİNİ BİLGİLER ALANI-1 ..... **46**
3.3.1 Dua, Şükür ve Özür Dileme 46
3.3.2. Sevgi ve Merhamet 50
3.3.3. Saygı 54
3.3.4. Sorumluluk 57
3.3.5. Yardımlaşma 61
3.3.6. Sabır 65
3.3.7. İyilik 68
3.3.8. Doğruluk ve Dürüstlük 72
3.3.9. Adalet 74
3.4. KAZANIM TABLOLARI **78**
3.5. KAZANIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ **83**
3.6. ETKİNLİKLERE GELİŞİMSEL OLARAK GENEL BİR BAKIŞ **98**
SONUÇ **104**
KAYNAKÇA **111**

TABLOLAR

Sayfa No

Tablo 1. Programın Ders Kredileri Tablosu 45

Tablo 2. Kursa Uyum Süreci 78

Tablo 3. Ünite-1 Dua, Şükür ve Özür Dileme 78

Tablo 4. Ünite-2 Sevgi ve Merhamet 79

Tablo 5. Ünite-3 Saygı 79

Tablo 6. Ünite-4 Sorumluluk 80

Tablo 7. Ünite-5 Yardımlaşma 80

Tablo 8. Ünite-6 Sabır 81

Tablo 9. Ünite-7 İyilik 81

Tablo 10. Ünite-8 Doğruluk ve Dürüstlük 82

Tablo 11. Ünite-9 Adalet 82

KISALTMALAR

AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BEU.SBE	Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
BOZIFDER	Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
C.Ü	Cumhuriyet Üniversitesi
İMAD	İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İMAD	İslam Medeniyeti Araştırma Dergisi
JASSS	The Journal of Academic Social Science Studies
KSÜ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
NEUİFD	Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
Tv.	Televizyon
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
YYÜ	Yüzüncü Yıl Üniversite

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Eğitim doğumla başlayıp hayat boyu devam eden bir süreçtir. Hangi yaşta ve hangi durumda olursa olsun insan bilinçli veya bilinçsiz öğrenmeye devam eder. Bu öğrenmelerin en önemli bölümünü ise, kişinin bireylerle ve toplumla ilişkisini düzenleyen, doğru ve yanlışı ayırabilmesine yarayan değer yargıları oluşturur. Bu yargılar zamanla davranışlara dönüşür ve kişinin karakterini şekillendirir. Değer yargılarının oluştuğu en önemli dönemse, okul öncesi dönemidir. İnsanın her açıdan hızla geliştiği bu dönemde, çocuk fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal olarak çok hızlı değişir ve gelişir. Bu dönem aynı zamanda ahlâkî ve dini gelişimin de en yoğun yaşandığı dönemlerin başında gelir. Kişinin sonraki yaşantısında değerlere bakışını, olaylar karşısındaki tutumlarını hep bu dönemdeki açık veya örtük öğrenmeleri belirler. Çocuk okul öncesi dönemde öğrendiği olumlu davranışları ne kadar içselleştirmişse, gelecekte de bu davranışları hayata bakışına o derece yön verecektir.

Çocuğun hayatında en derin izler bırakan ve en güçlü etkiye sahip olan yapı kuşkusuz ailedir. Ahlaki değerlerin pratik olarak bir karşılığının olmadığı, ailelerin çocuklar için bir rol model olmaktan ziyade, bir nasihatçiye dönüştüğü ailelerde çocuk değerleri benimsemekte zorlanır ve yaşamı boyunca bunun yaralarını iyileştirmeye çalışır. Bu sebeple bu dönemde çocuğun planlı ve iyi bir eğitimden geçmesi gerekir. Günümüzde bu eğitim okullar aracılığıyla çocuklara verilmeye çalışılmaktadır. Ahlâkî değerlerin davranışa dönüşmesinde ve çocuğun sosyal olarak gelişmesinde aileden sonra en önemli etki okula aittir. Çünkü çocuk okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite eğitimiyle birlikte neredeyse ömrünün büyük bir kısmını okul sıralarında geçirmekte ve öğrenmelerinin büyük bir kısmını burada kazanmaktadır. Bu dönemde planlı ve iyi bir ahlaki eğitimden geçmeyen bireylerin bozulmasıyla, toplumsal bozulmalar gerçekleşmekte ve geri dönüşü olmayan problemlere yol açmaktadır.

Hem insan hayatının, hem de eğitim hayatının en önemli kısmını ise okul öncesi dönem oluşturur. Çünkü bu dönemde kişinin hayatına yön verecek duygu ve

düşüncelerin, inancın ve değerlerin temelleri atılmaktadır. Günümüzde okul öncesi eğitim Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda verilmektedir. Aynı zamanda 2013 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı 4-6 yaş Kur'an kurslarında da özellikle dini ve ahlaki gelişim ön planda tutularak eğitim verilmeye başlanmıştır. Değerlerin eğitiminde dua, şükür ve özür dileme, sevgi ve merhamet, saygı, sorumluluk, yardımlaşma, sabır, iyilik, doğruluk ve dürüstlük, adalet gibi değerlerin etkinlik, hikâye ve oyunlarla öğretilmesi amaçlanmıştır. 4-6 yaş dönemindeki çocuklara özellikle din, ahlak ve değerler eğitimi verilirken onların fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal, dini ve ahlaki gelişimleri göz ardı edilmemelidir. Verilecek yanlış bir eğitim telafisi zor bir süreci beraberinde getirecek, çocuğun değer yargılarını olumsuz etkileyecektir. Bu anlamda değerlerin kazanımlarının gelişim özelliklerine uygunluğu büyük önem arz eder. Bu çalışmanın konusu da 4-6 yaş Kur'an kursu öğretim programındaki değerler eğitimi uygulamalarını kazanımlar açısından incelemek ve gelişim özelliklerine uygunluğunu değerlendirmektir.

Geçmişten günümüze toplumların, devletlerin, ailelerin çözmeye çalıştıkları en büyük problemlerden biri çocuk eğitimidir. Zamanın ve şartların sürekli değişmesiyle yeni sorunlar ve yeni zorluklar ortaya çıkmaktadır. Çocuk eğitiminde üzerinde en çok durulan konuların başında ise çocukların dini ve ahlaki eğitimleri gelir. Hangi dine ve hangi millete mensup olursa olsun herkes çocuklarının kendi inandığı değerlere göre yetişmesini ve eğitilmesini arzulamaktadır. Aynı zamanda toplumsal huzurun sağlanması adına devletler de evrensel değerlerin benimsenmesini ve olumlu ahlaki davranışlara sahip olunmasını beklemektedir. Bu sebeple çocuğun dini ve ahlâkî eğitimi ve bunun doğru yöntemlerle, gelişim özelliklerine uygun bir şekilde verilmesi ayrı bir problemdir.

Bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 yaş Kur'an kursları büyük önem arz etmektedir. Bu kurslarda verilen derslerin, dini ve ahlaki eğitimin niteliği ve öğretim programının kapsamı nedir? Kazanımların gelişim özelliklerine uyumu ne orandadır? Etkinlikler, kazanımlara ve çocukların gelişim dönemlerine uygun mudur? İşte bu çalışmamızda bunlara benzer sorulara cevap aramaktayız. Öğretim programının, kazanımların ve etkinliklerin belli amaçlar doğrultusunda çocukların gelişim

özellikleriyle ve birbiriyle uyumlu bir şekilde oluşturulması eğitim sürecini daha verimli bir hale getirecek ve istenen hedeflere ulaşılmasına yardımcı olacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, küreselleşen ve teknolojiyle sürekli değişen dünyada gittikçe bireyselleşen ve yalnızlaşan; sevgi, saygı, yardımlaşma, merhamet, adalet gibi değerlerini korumakta zorlanan veya hiç kazanamamış olan çocuklarımızın bu değerleri kazanabilmesine yardımcı olabilmektir. Değerlerin kazanımında en kritik dönem ise okul öncesi dönemdir. "Ağaç yaşken eğilir." atasözü çocuk eğitimine küçük yaşta başlamanın ne denli önemli olduğunu anlatmaktadır. Değerlerin kazanımında ailenin büyük bir etkisi olmakla birlikte; tek başına yeterli olamamakta, çocuğun aynı zamanda disiplinli, planlı ve belirlenmiş hedeflere yönelik bilinçli bir eğitimden geçmesi gerekmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2013 yılından itibaren uygulamaya konulan 4-6 yaş Kur'an kurslarında da çocuklarımızın sahip olması gereken değerler belli bir program dâhilinde verilmeye çalışılmaktadır. Çalışmamız, 4-6 yaş Kur'an kurslarındaki değerler eğitimi programı kazanımlarının incelenip, çocukların gelişim özelliklerine uygunluğunu değerlendirmek, planlanmasına katkıda bulunmak, eksiklikleri varsa çözüm önerileri getirmek ve böylece 4-6 yaş Kur'an kursu faaliyetlerinin etkinliğini ve verimliliğini arttırmayı amaçlamaktadır. Kazanımların çocukların gelişim özellikleriyle uyumlu olması arzulanan hedeflere ulaşma noktasında yardımcı olacak, herhangi bir uyumsuzluk ise öğretim programının başarısını olumsuz yönde etkileyecektir.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Toplumların gelişmesinde ve şekillenmesinde eğitimin önemi büyüktür. Bütün toplumlar eğitime büyük önem vermiş ve bu amaçla özel kurumlar oluşturulmuştur. Belli dönemlere ayrılan eğitimin, en önemli dönemlerinden biri de okul öncesi dönemdir. Bu dönem her yönden gelişimin en hızlı yaşandığı dönemlerden biri olarak karşımıza çıkmakta ve kişinin bu dönemde edindiği kazanımlar olumlu ya da olumsuz hayatı boyunca karşısına çıkmaktadır. Eğitimin en önemli iki ayağını aile ve okul

oluşturur. Okul öncesi dönemde çocukta ilk ve en önemli etkileri bırakan kurum ailedir. Eğitimin planlı ve sürekli bir şekilde devam ettiği okul eğitimi de her açıdan büyük bir öneme sahiptir.

Eğitim sistemi içerisinde de okul öncesi eğitimin ve ahlaki eğitimin ayrı bir yeri vardır. Özellikle teknoloji kullanımının küçük yaşlara kadar indiği, her yönden değer yargılarına bir saldırının geldiği bu dönemde değerlerin öğretiminin önemi daha da artmıştır. Çalışan annelerin çoğalması, eskiye nazaran çocukların güvenli bir şekilde dışarı çıkıp sosyalleşebilecekleri alanların olmaması, babaların maddi kaygılar sebebiyle çocuklarının eğitimiyle yeterince ilgilenememeleri, okul öncesi eğitim programlarındaki din ve değerler eğitiminin yetersiz oluşu 4-6 yaş Kur'an kurslarının varlığını ve önemini ortaya koymaktadır. Kişiliğin oluşması ve gelişmesinde hayati bir öneme sahip olan din, ahlâk ve değerler eğitimi verilirken en önemli konulardan birisi de çocukların gelişim özelliklerinin göz önünde bulundurulmasıdır. Gelişim özellikleri yeterince dikkate alınmadan yapılacak bir eğitimin zararları da kaçınılmaz olacaktır. Özellikle din alanında verilebilecek yanlış bir eğitim dönüşü olmayan sorunlara yol açabilir. Bu amaçla çalışmamız, 4-6 yaş öğretim programındaki değerler eğitimi kazanımlarının gelişim özelliklerine uygunluğunu değerlendirip, bu eğitimin en iyi şekilde sunulmasına katkı sağlamaya çalışan önemli bir çalışma olmuştur.

4. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Araştırmamız, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı "4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Öğretim Programı Dini Bilgiler-1" öğrenim alanı ve kazanımlarını, aynı zamanda öğretim programındaki bazı etkinlik, hikâye ve faaliyetleri kapsamaktadır. Çalışma hazırlanırken '4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Öğretici Kitabı' ve '4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Etkinlik Kitabı' içeriklerinden yararlanılmış, örneklemeler yapılmış ve faaliyetler değerlendirilmiştir. Kazanımların değerlendirilmesi çocukların gelişim özelliklerine uygunluğuna göre sınırlandırılmış ve bu özellikler göz önüne alınarak öğretimin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu amaçla genel olarak; Eğitim Bilimleri ve Din Eğitiminden, gerekli görülen yerlerde ise Sosyal Bilimler ile diğer bilim dallarından sınırlılıklar kapsamında yararlanılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız 4-6 yaş grubu Kur'an kurslarındaki çocuklara değerlerin öğretilmesi, önemi ve kazanımları üzerine gerçekleştirilmiş ve belge inceleme yöntemi esas alınarak oluşturulmuştur. 4-6 yaş Kur'an kursu öğretim programı (Dini Bilgiler-1 alanı); ilgili kazanımlar, ders içerikleri ve müfredat incelemesi yapılarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda literatür taraması yapılarak konuyla ilgili kitap, tez, makale vb. dökümanların incelemesi yapılmış, çocukların gelişim özellikleri dikkate alınarak değerlendirmeye katkı sağlanmış ve kaynak olarak gösterilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümü, okul öncesi din eğitiminin tarihsel süreçteki gelişimi ile 4-6 yaş Kur'an kursları öğretim programının amaçları, yaklaşımları ve ilkeleri ilgili kaynaklar taranarak oluşturulmuş ve genel bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde, okul öncesi çocukların gelişim özellikleri döküman incelemesi yöntemiyle elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle hazırlanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, 4-6 yaş Kur'an kursu öğretim programı Dini Bilgiler-1 alanı kazanımları ve ilgili açıklamalar tablolar halinde verilmiş, belge inceleme yöntemiyle öğretim programı, ders kitapları ve etkinlikler incelenerek, niteliksel içerik analizi yapılmıştır. Literatür taraması sonucu çocukların gelişim özelliklerine ait ulaşılan veriler temel alınarak kodlamalar ve yorumlamalar yapılmış, böylece değerlendirme kısmı oluşturulmuştur.

6. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

2013 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlayan 4-6 yaş Kur'an kursları açıldığı günden itibaren büyük bir ilgi ve teveccühe mazhar olmuştur. Günden güne sayıları artan ve gelişen bir kurum olarak, beklentilerin ve taleplerin bir hayli fazla olması, bu beklentilere cevap bulunması ve yeniden düzenlenmesi adına araştırmacıları bu alana yöneltmiştir.

Alanla ilgili yapılan çalışmaların çoğunluğunun öğreticilerin ve velilerin; öğrenciler, öğreticiler, kurs, fiziksel ortam, materyal ve öğretim programı hakkındaki eksiklik, beklenti ve sıkıntılarını mevcut durum üzerinden genel itibariyle de anket, mülakat ve görüşme tarzı yöntemlerle gerçekleştirildiği görülmüştür. Yapılan

araştırmalarda öğretim programı veya ders kitabı hakkındaki değerlendirmelerde, parça parça veya genel özellikleri itibariyle kazanımlara da yer verilmiştir.Bu alanda çalışma yapacak olanlara yardımcı olması ümidiyle alanla ve konumuzla ilgili birkaç çalışmaya yer vermek istiyoruz.

Davut DOĞAN'ın "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi) Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme (2014)" adlı makalesi 4-6 yaş Kur'an kurslarının ilk öğretim programının Dini Bilgiler-1 alanı kazanımlarının gelişimsel olarak incelendiği bir çalışmadır. Cemal TOSUN ve Fatma ÇAPÇIOĞLU'nun ''4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi (2015)'' adlı makaleleri de yine ilk öğretim programı üzerine hazırlanmış, bütün programın ve etkinliklerin genel hatlarıyla, dini gelişim kuramları çerçevesinde incelenerek eksikliklerin tespit edildiği bir çalışma olmuştur. İbrahim KURT'un "Velilerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği), Yüksek Lisans Tezi (2017) Velilerin 4-6 yaş Kur'an kurslarından memnuniyet düzeylerini ve beklentilerini anket yoluyla inceleyen bir çalışmadır. Elif ACUR'un "Öğretici Görüşleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an kurslarındaki Değerler Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi" Yüksek Lisans Tezi (2019) Öğreticilerin değerler eğitimi uygulamaları hakkında yaşadıkları sıkıntı ve problemlerin tespit edilmesine yönelik olarak hazırlanmış bir çalışma olarak kaşımıza çıkmaktadır. Bekir SARI'nın "Kur'an Kursları Öğretici Kitabındaki Uygulamaların İncelenmesi" Yüksek Lisans Tezi (2019) Öğreticilerin ders kitabı ve etkinlik kitabındaki uygulamalar hakkındaki görüşleri, etkinliklerin niteliği ve uygulanabilirliği, öğretici yeterlilikleri gibi hususları inceleyen bir çalışma olmuştur. Ayşe Sevde KARACA'nın "Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğrencilerine Uygulanan Değerler Eğitiminin Öğretici Görüşleri Açısından İncelenmesi" Yüksek Lisans Tezi (2020) Bu çalışmada yardımlaşma ve sabır değerleri ile ilgili etkinliklerin değerlendirilmesi yapılarak, bu değerlerin kazanımında nasıl bir yol izlendiği ve etkinliği incelenmiştir. Kevser TÜFEKÇİ'nin "Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kursları Eğitiminin Öğretici ve Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi" Yüksek Lisans Tezi (2020) Velilerin ve öğreticilerin 4-6 yaş eğitimi ile ilgili sorunlarını, beklentilerini ve değerlendirmelerini içeren bir çalışmadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

4-6 YAŞ KUR'AN KURSLARI

1.1. 4-6 YAŞ DİN EĞİTİMİNİN TARİHÇESİ

İnsanoğlu anne karnına düştüğü ilk andan itibaren gelişmeye, büyümeye ve öğrenmeye başlar. Annenin psikolojik durumu ve bebeğe olan duyguları, dinlenilen müzikten, yenilen yemeğe kadar her türlü faktör daha doğmamış olan bir bebeğin fiziksel ve ruhsal gelişiminde etkili olmaktadır. Dünyaya gözlerini açan çocuk merakı ve öğrenme arzusu sayesinde bilinçli veya bilinçsiz çevresinden etkilenmeye ve öğrenmeye devam eder.

Bu öğrenmelerinin bazısı, sistemli bir şekilde, isteyerek ve belli bir plan dahilinde gerçekleşir ki, buna *formel* eğitim diyoruz. Bazısı da *informel* eğitim dediğimiz herhangi bir amaç gütmeden, hayatın akışı içerisinde kendiliğinden oluşan öğrenmelerdir. Formel eğitim; belirlenmiş hedeflere yönelik olarak, belli bir yaş grubuna, sistemli bir şekilde okullarda verilen eğitim olarak *örgün* ve bu sistemin bir parçası olsun veya olmasın kişilere ihtiyaç ve ilgilerine göre kendilerini geliştirme fırsatı sunan *yaygın eğitim* olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.[1]

"Beşikten Mezara Kadar" eğitim ilkesine göre, özellikle de din eğitimi söz konusu olduğunda örgün din eğitimi, ihtiyaçlara ve beklentilere tam olarak cevap verememektedir. Bu sebeple yaygın din eğitimi toplumsal bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve varlığı kaçınılmaz bir kurum olarak günümüzdeki yerini almıştır. Yaygın din eğitiminin genel olarak cami, Kur'an kursları, hutbe, vaaz, konferans, internet, tv gibi farklı uygulama alanları olduğu gibi, bu uygulamaları Diyanet İşleri Başkanlığı genel olarak müftü, vaiz, imam hatip, Kur'an kursu öğreticisi ve diğer personeller vasıtasıyla gerçekleştirmektedir.[2] Yaygın din eğitimi dernek, cemaat gibi farklı sosyal gruplar; televizyon, internet, dergi, gazete gibi kitle iletişim araçları aracılığıyla çeşitli unsurlar tarafından yapılmakla birlikte yasal ve en kapsamlı şekilde Diyanet İşleri

[1] Muhammed Şevki Aydın, *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu* (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 21-22.
[2] Fahri Kayadibi, *Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri* (Ankara: DİB Yayınları, 2000), 33.

Başkanlığı tarafından yapılmaktadır. Camiler bir tarafa bırakılırsa, yaygın din eğitimi kurumları arasında planlı ve sistemli bir şekilde formasyon sahibi öğreticiler tarafından yürütülen en etkili kurumun Kur'an kursları olduğunu söyleyebiliriz.[3] Kur'an kursları hafızlık kursları, ihtiyaç odaklı Kur'an kursları, yaz Kur'an kursları ve 4-6 yaş Kur'an kursları olmak üzere farklı kitlelere ve ihtiyaçlara yönelik kapsamlı bir uygulama alanına sahiptir.

Okullardaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi özel olarak bir dinin eğitimini değil; genel olarak dinlerin ortaya çıkışı, özellikleri, öğretileri hakkında bilgi vermek, evrensel olarak bütün dinleri tanımak ve saygı duymak anlamında bir kültür dersi olarak algılanmaktadır. Oysa Kur'an kursu özel olarak İslam dininin eğitimini yapmakla sorumlu olup, bireylerin inandıkları din olarak İslam dinini öğrenmek, eksikliklerini tamamlamak, Kur'an-ı Kerim'i okumak, ezberlemek veya hayatlarına katabilmek adına gönüllü olarak başvurdukları bir kurumdur.[4]

İslam eğitim tarihine baktığımızda ilk vahiy olan "*Oku"* emrinin gelmesiyle birlikte Kur'an öğretimi ve eğitimi faaliyetlerinin başladığını ve günümüze kadar farklı yollarla kesintisiz bir şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz. İslam'ın temel olarak Kur'an ve Sünnet anlayışına dayanması, eğitim sisteminin de bu temelde oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bu sebeple bütün Müslüman toplumlarda yaş, seviye, zaman ve mekân gibi unsurlara bağlı kalınmadan her durumda Kur'an eğitim ve öğretimi büyük önem arz etmiştir. Kur'an'ın ilk öğretmeni ve İslamiyet'in ilk eğitimcisi olan Peygamberimiz daha Mekke'deyken Kur'an eğitimine başlamış, Medine'ye hicretten sonra ise burada inşa edilen Mescidi Nebevi bir eğitim merkezi haline getirilmiş, İslam dininin esasları ve Kur'an öğretimi burada yapılmıştır. Bizzat Peygamberimizin de eğitim verdiği, sayısı 400'e ulaşan öğrencisiyle İslam'ın ilk üniversitesi diyebileceğimiz mescidin *suffa* olarak adlandırılan bölümü özel olarak eğitim ve öğretim faaliyetlerine ayrılmış; gündüzleri bir okul, geceleri de kimsesi olmayan ve barınma yeri bulunmayan sahabelere tahsis edilmiştir.[5]

[3] Mustafa Köylü - Nurullah Altaş, *Din Eğitimi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 375.
[4] Aydın, *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu*, 22-25.
[5] Davut Işıkdoğan - Müberra Aktürk, "Kur'an Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (ts.), 77-78.

Bedir savaşından sonra ele geçirilen esirlerden fidye verecek gücü olmayanların on Müslüman çocuğuna okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakılması İslam'ın eğitime verdiği önemi ortaya koymaktadır.[6] Kur'an öğretiminin din öğretimi olarak algılandığı bu dönemde hemen her yer bir eğitim merkezi olarak kullanılıyor ve Kur'an öğretimine büyük önem veriliyordu. Eğitimde tam olarak sistemleşme olmamakla birlikte çocuklara okuma yazma, dört işlem, şiir, temel dini bilgiler ve Kur'an eğitimi faaliyetleri küttablarda gerçekleştiriliyordu.[7] Aynı zamanda çocuklara bu bilgilerin yanında Hz. Ömer döneminde binicilik, yüzme ve darb-ı mesel (atasözü) öğretilmesinin istendiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.[8]

Peygamberimizin Mescid-i Nebevi'yi bir eğitim merkezi olarak kullanması ile onun vefatından sonra da, özellikle ilk dört asırda cami ve mescitler Kur'an eğitim ve öğretimi amacıyla kullanılan yerler olarak dikkat çekmektedir. Eyyubilerde Darül-Kur'an, Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları zamanında Darü'l-Huffaz, Osmanlılar zamanında ise Darü'l-Kurra gibi farklı isimlerle anılan ve farklı mekânlarda üst düzey Kur'an eğitimi veren kurumlar ortaya çıkmıştır.[9] Kur'an öğretiminin farklı kurumlarda öğretilmeye başlamasıyla birlikte bu faaliyetler sistematik bir yapıya dönüşmüş, adı değişse bile Kur'an öğretimine verilen önem her devirde artarak devam etmiştir.

İlk başlarda ilköğretim olarak faaliyete başlayan fakat sonraları daha küçük yaştakilerin düzenli olarak gitmeye başladığı bir eğitim yerine dönüşe *sıbyan mektepleri* ya da başka bir deyişle mahalle mektepleri Osmanlı'da okul öncesi eğitimin düzenli bir şekilde verilmeye başlandığı ilk kurumdur. Özellikle din eğitiminin bilincinde olan aileler tarafından çocukların heyecanla okula başlamaları için ''âmin alayı'' ya da ''bed-i besmele'' denilen törenler düzenlenerek, 4 yaş 4 ay 4 günlük olan çocukların bu mekteplere başlatılması Osmanlı'da bir gelenek haline gelmiştir. Yapısı itibariyle küttablarla benzerlik gösteren bu kurumlarda çocuklara Kur'an-ı Kerim, namaz, dua ve sureleri ezberletilip, temel dini bilgiler, genel din eğitimi ve görgü

[6] Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2002), 102.
[7] Süleyman Akyürek, "Kur'an Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlilikleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18 (2005), 176.
[8] Köylü - Altaş, *Din Eğitimi*, 28.
[9] Abdurrahman Çetin, "Kur'an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 98-99.

kurallarının öğretilmesi hedeflenmiştir. Çeşitli hayırseverler tarafından yaptırılıp, medrese mezunları ve cami hocaları tarafından eğitimin verildiği bu kurumlar genel olarak cami altlarında veya camilerin yanında yer almaktaydı. Eğitimin verildiği mekân, eğitimci özellikleri, yaş grubu ve öğretim programına baktığımızda sıbyan mekteplerinin günümüzdeki 4-6 yaş Kur'an kurslarıyla benzerlikleri dikkat çekmektedir.[10]

1.2. 4-6 YAŞ KUR'AN KURSLARININ KURULUŞU

Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanunu yürürlüğe girmiş ve medreseler kapatılmıştır. Ancak zaman zaman sıkıntılarla karşılaşsa da, Kur'an kursları Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı bir şekilde Cumhuriyet tarihi boyunca kapanmadan varlığını devam ettiren kurumlardan biri olma özelliğini kaybetmemiştir.[11] Cumhuriyetin ilk yıllarında savaştan yeni çıkılması, harf inkılabıyla birlikte eğitim öğretimin yeniden düzenlenmeye çalışılması ve ekonomik yetersizlikler sebebiyle devlet daha çok ilkokul ve yetişkinlerin okuryazarlığını arttırmak için faaliyetlerde bulunmuş, okul öncesi kurumlar sadece fabrika veya tarlalarda çalışan annelerin çocuklarını bırakabilecekleri yuvalardan oluşmuştur. Özellikle okul öncesi kurum olarak Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde herhangi bir din eğitimine rastlanmamış, bu da bu ihtiyacın özel kişi, kurum ya da kuruluşlarca karşılanmaya çalışılmasına sebep olmuştur. Diyanet'e bağlı olarak yaz Kur'an kurslarında çocuklara Kur'an ve din eğitimi verilmekle birlikte yaş sınırlamasının kalktığı 2011 yılına kadar 8 yıllık ilköğretim mezunu olmayan çocuklar bu haktan yararlanamamıştır.[12]

Yasal olarak okul öncesi dönem çocuklarının din eğitimi almasının önündeki engel 17.09.2011 tarih ve 653 sayılı kanun hükmünde kararname ile birlikte ortadan kalkmış ve yaş sınırlaması sona ermiştir. Bunun sonucunda Diyanet İşleri Başkanlığı 26 Ocak 2012 tarihinde 4-6 yaş projesini başlatmış ve ilk olarak 2013-2014 tarihinde 10 ilde (Ankara, İstanbul, İzmir, Kayseri, Diyarbakır, Gaziantep, Adana, Samsun,

[10] Kevser Tüfekçi, *Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kursları Eğitiminin Öğretici ve Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 19-21; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kur'an Eğitim Merkezleri: Darülkurralar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebali İslamiyat Dergisi* 1/2 (2017), 54-56.

[11] Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 457.

[12] Tüfekçi, *Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kursları Eğitiminin Öğretici ve Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi*, 21-22.

Erzincan, Rize) pilot uygulama hayata geçirilmiştir. Pilot uygulamanın ardından gelen talepler doğrultusunda belirlenmiş şartları taşıyan kurslar il ve ilçe müftülükleri tarafından açılmaya başlamıştır.[13]

Bu programla çocukların İslam dininin temel değerlerini öğrenip fark etmeleri ve bununla davranışlarına yön vermeleri, Allah'ı ve Peygamberimizi sevgi temelli olarak tanıyıp sağlıklı bir dini ve ahlaki gelişim göstermeleri, dinimizin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i gelişimlerine uygun bir şekilde ses ve şekil olarak tanımaları amaçlanmıştır.[14] Ancak tüm programlarda olduğu gibi bu programda da eksiklikler, ihtiyaçlar, beklentiler, değişen şartlar ve gelen geri bildirimler sürecin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmış ve 2018 yılında kazanımlar, ünite sıraları, ölçme değerlendirme, kursa uyum süreci ve aile katılımı gibi hususlar değerlendirilip program güncellenmiştir.[15]

Ancak yeni faaliyete giren bir kurum olması sebebiyle bazı noktalarda henüz sıkıntılar devam etmekte olup, ihtiyaç ve beklentiler her geçen gün farklılaşmaktadır. Değişmeyen tek şeyin değişim olduğu insanlık tarihinde eğitimden ekonomiye, sanattan spora hemen hemen hayatın bütün alanlarında sürekli bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu nedenle var olan bütün programlar eskimeye mahkûm ve yenilenmeye muhtaçtır. 4-6 yaş öğretim programının da alandan gelen dönütler, beklenti, ihtiyaçlar ve değişen sosyo-kültürel şartlar göz önünde bulundurularak uzmanlar tarafından değerlendirilmesi yapılmalı ve aralıklarla revize edilmelidir.

[13] İbrahim Kurt, *Velilerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği)* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 31.

[14] Elif Acur, *Öğretici Görüşleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kurslarındaki Değerler Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30.

[15] *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018), 6.

1.3. 4-6 YAŞ KUR'AN KURSU ÖĞRETİM PROGRAMI

1.3.1. Programın Genel Amaçları

4-6 yaş Kur'an kursu öğretim programında ulaşılması istenen genel amaçların bilinmesi programın uygulanması ve kazanımların oluşturulması noktasında büyük önem arz etmektedir. Bu programın amacı;[16]

"Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak çocukların kendi seviyelerinde;

1. İslam dininin değerlerini insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olarak fark etmelerini, kazanacakları değerleri gündelik hayatta kullanmalarını,

2. İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i ses ve şekil olarak tanımalarını,

3. Allah'ı sevgi temelinde tanımalarını ve yaratılıştaki düzeni fark etmelerini,

4. Peygamber Efendimizin kişiliğini ve karakterini tanımalarını, sevmelerini ve model almalarını, sağlıklı bir din ve ahlak gelişimi göstermelerini,

5. İyi alışkanlıklar kazanmalarının yanı sıra beden, zihin ve duygu gelişimlerine katkı sağlayacak nitelikte öğrenim görmelerini sağlayacak uygun bir ortam sunmayı amaçlamaktadır."

1.3.2. Programın Temel Yaklaşımı

"Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)" geliştirilirken;[17]

A. Okul Öncesi Eğitimi ve Program Geliştirme alanındaki yeni yaklaşım ve ilkeler,

B. İlahiyat Bilimlerinin verileri doğrultusunda temel yaklaşımın belirlenmesi esas alınmıştır. Bu bağlamda;

---

[16] *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)*, 7.
[17] *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)*, 7-8.

1. Çocukların bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor yönden gelişimlerini dikkate alan; öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri kullanmayı öngören; araştıran, sorgulayan, yorumlayan, işbirliği yapan, bireysel farklılıkları göz önünde bulunduran ölçme ve değerlendirmeye yer veren esnek çerçeve öğretim programı anlayışı benimsenmiştir.

2. Programda 4-6 yaş grubu eğitim ilkelerine uygun olarak hazırlanan etkinlikler yerine getirilecektir.

3. Öğretici, programdaki kazanımlardan çocukların ilgi ve ihtiyacına göre seçtiği kazanım için hazırlanan etkinlikleri uygulayacaktır. Bu aşamada öğretici etkinliklerin bir kısmını uygulama dışı bırakabileceği gibi aynı amaca götüren farklı etkinlikler de planlayabilecektir.

4. Öğreticiler programdaki etkinliklerin uygulanmasında farklı yöntem ve teknikler (oyun, örnek olay, tartışma, rol oynama, soru-cevap vb.) yanında çeşitli materyallerden de (şiir, şarkı, ilahi, hikâye, tekerleme, resim vb.) istifade edebileceklerdir.

5. Esnek Çerçeve Öğretim Programı anlayışına dayalı olarak hazırlanmış olan "Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)"nda öğreticiler, çocukların hazırbulunuşluk ve ihtiyaçları doğrultusunda programda yer alan konulardan hangilerine, ne kadar süre ve düzeyde yer vereceklerine karar verebileceklerdir.

6. Program kapsamında kaynak olarak Başkanlığımızca 4-6 yaş grubu Kur'an kurslarına yönelik hazırlanan materyaller esas alınacaktır. Bununla birlikte Başkanlığımızın çocuklara yönelik diğer yayınlarından da imkânlar ölçüsünde faydalanılacaktır. Ayrıca MEB okul öncesi eğitimi kapsamında hazırlanan ve programın amaç ve kazanımlarına uygun nitelikteki materyallerden de yararlanılabilecektir.

7. Çocukların programda belirlenen kazanımlara ne düzeyde ulaştıkları, "Değerlendirme Formu" çerçevesinde yapılacaktır.

8. Programın ilk iki haftasında çocuğun kendisini, arkadaşlarını, sınıfı, kursu, öğreticisini vb. hususları tanımasına imkân sağlayacak "Kursa Uyum Süreci"

uygulanacaktır. Kursa uyum süreci sınıf dinamiğine göre daha kısa veya daha uzun bir sürede uygulanabilecektir.

9. Program, ailenin eğitim sürecine katılımını esas almaktadır. Çocuğun gelişimini, toplumsal uyumunu ve başarısını etkileyen ve eğitim sürecinin önemli bileşenlerinden biri olan aile, aynı zamanda sağlıklı bir din öğretimi ve ahlak gelişimi için de en önemli unsurlardan birisidir. Aile katılımı, kurs ve ev arasındaki devamlılığı destekleyerek kazanılan bilgi, beceri ve tutumların kalıcılığını sağlar. Bu bağlamda öğreticiler program kapsamında kursa uyum süreci başta olmak üzere, belirli zaman dilimlerinde aile katılımı ve veli eğitimlerine yönelik etkinliklere yer vereceklerdir."

1.3.3. Programın Temel İlkeleri

Programın uygulanmasında uyulması gereken temel ilkeler şunlardır;[18]

"**1.** Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu) eğitim süreci, tüm unsurlarıyla çocukların ihtiyaçlarına ve bireysel farklılıklarına uygun etkinliklerle yürütülmelidir.

2. Programda çocukların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla demokratik eğitim anlayışına uygun eğitim ortamları hazırlanmalıdır.

3. Etkinlikler düzenlenirken çocukların ilgi ve ihtiyaçlarının yanı sıra çevrenin ve kursun imkânları da göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Çocuklar sınıfa geldiğinde güler yüzle karşılanmalıdır.

5. Her çocuk kursa başladığında gözlemlenmeli ve hazırbulunuşluk seviyeleri ile ön bilgileri değerlendirilmelidir.

6. Eğitim sürecinde, çocuğun bildiklerinden başlanmalı ve deneyerek öğrenmesini sağlayacak uygun fırsatlar tanınmalıdır.

7. Verilen eğitimle çocukların sevgi, saygı, işbirliği, sorumluluk, hoşgörü, yardımlaşma, dayanışma, paylaşma vb. duygu ve davranışları geliştirilmelidir.

---

[18] *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)*, 8-9.

8. Eğitim sürecinde çocukların kendilerine saygı ve güven duyması sağlanmalı, öz denetim kazandırılmalıdır.

9. Oyun, bu yaş grubundaki çocuklar için en uygun öğrenme yöntemidir. Bu sebeple programda yer verilen etkinliklerde oyun mümkün olduğunca kullanılmalıdır.

10. Oyunun bir araç olarak kullanıldığı unutulmamalı, her oyunda değerler eğitimine yönelik bir kazanım bulunmasına dikkat edilmelidir.

11. Çocuklarla iletişimde, onların kişiliğini zedeleyici baskıcı bir tutum yerine demokratik, hoşgörülü, çocuğa önemsendiğini belirten, çocuğun kendini ifade edebileceği ve kişilik gelişimini destekleyici bir tutum sergilenmelidir.

12. Çocukların bağımsız davranışlar geliştirmesi desteklenmeli, yardıma gereksinim duyduklarında yetişkin desteği, rehberliği ve güven verici yakınlığı sağlanmalıdır.

13. Çocukların kendilerinin ve başkalarının duygularını fark etmesi, tanıması ve duygularını uygun şekilde ifade etmeleri desteklenmelidir.

14. Çocukların hayal güçleri, keşfedici ve eleştirel düşünme becerileri, iletişim kurma, duygu ve düşüncelerini ifade edici davranışları geliştirilmelidir.

15. Erken çocukluk dönemi değerler eğitiminin Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler öğretmekten önce, çocukta dini bir etki bırakma ve dini duygunun gelişmesine katkı sağlamayı amaçladığı hususu daima göz önünde bulundurulmalıdır.

16. Kur'an öğretiminde çocukların harf ve kelimelerin doğru telaffuzuna özen gösterilmeli, ancak mahreç üzerinde çocuklara bıkkınlık verecek şekilde ısrar edilmemelidir.

17. Peygamberimizle ilgili konular işlenirken, onun örnek kişiliğini anlatan çok sayıda örnek ve kesite çocukların kolay anlayabileceği bir anlatımla yer verilmelidir.

18. Öğretici, planlı ve programlı bir biçimde dokümanlarını dosyalamalı, dosyalarını gerektiğinde yönetici ve meslektaşlarıyla paylaşmalıdır.

19. Öğretici, öğretici kitabında yer alan etkinlikleri uygulamadan önce gerekli materyal ve ortamla ilgili hazırlıkları yapmalı ve derse hazırlıklı girmeye özen göstermelidir.

20. Öğretici, öğretici kitabında yer alan etkinlikleri uygularken oyun ve dramalarda çocuklarla birlikte yer alma konusunda bir çekince yaşamamalıdır.

21. Eğitim sürecinde anlatım ve soru-cevap yanında drama, örnek olay, kavram haritaları, tartışma, gösterip yaptırma gibi çocukların yaparak-yaşayarak öğrenmelerini sağlayacak yöntem ve teknikler kullanılmalıdır.

22. Kursta öğrenilen bilgi ve davranışların pekiştirilmesi, kalıcılığının sağlanması için aile eğitimi ve aile katılımı çalışmalarına da yer verilmelidir.

2**3.** Öğretici eğitim boyunca çocuğun var olan yeteneklerini geliştirmesine ve yeni beceriler edinmesine destek olmak için sonuçtan ziyade sürece önem vermeli, çocuğun çabalarına odaklanmalı, bu çabaları takdir etmeli, çocuğa iyi bir model olmalı ve yeni öğrenme fırsatları oluşturmalıdır."

1.3.4. 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğretici Yeterlilikleri

"4-6 yaş grubu Kur'an kurslarında görev yapan öğreticiler, Kur'an kursu öğreticisinin temel ve özel yeterliklerini sağlama yanında;[19]

1. Kur'an Kursları Öğretim Programının (4-6 yaş grubu) temel amaç ve ilkelerini bilir.

2. Erken çocukluk dönemi bilişsel, sosyal, dil ve psiko-motor gelişimi ile öz bakım becerileri gelişimsel özelliklerini bilir.

3. Çocukla etkili iletişim kurma becerisine sahiptir. Erken yaş dönemi değerler eğitiminin genel özelliklerini bilir.

4. Eğitim sürecini planlandığı şekliyle uygular.

[19] *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)*, 10.

5. Eğitim ortamını ilgili yaş grubunun özelliklerini göz önünde bulundurarak düzenler.

6. Programın temel ilkeleri çerçevesinde etkinlikler hazırlayıp uygular.

7. Çocukların hazır bulunuşluk düzeyine göre neyi ne kadar uygulayacağını belirler.

8. Program içeriğine uygun materyal geliştirme becerisine sahiptir.

9. Eğitim sürecine ailenin katılımını sağlar.

10. Alanıyla ilgili paydaşlarla (aile, meslektaş, kurum vb.) olumlu ilişkiler kurma becerisine sahiptir.

11. Çocukların bireysel farklılıklarını dikkate alarak onların aktif öğrenmesini destekler."

Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 yaş Kur'an kurslarında görev yapacak olan personele başta Manisa, Afyonkarahisar/Sandıklı ve Rize Eğitim Merkezi başta olmak üzere farklı zamanlarda hizmet içi eğitim seminerleri vermiştir. DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü arasında düzenlenen "4-6 Yaş Çocuk Etkinlikleri ve Eğitimi" adlı program çerçevesinde bu alanda sertifika almak isteyen öğreticilere halk eğitim merkezleri aracılığıyla eğitim olanağı sunulmuştur. Böylece 4-6 yaş Kur'an kurslarında çalışmak isteyen öğreticiler için 296 saatlik çocuk eğitimi sertifikası şartı getirilmiş ve uzaktan eğitim yoluyla çeşitli kurumlardan alınan sertifikalar da kabul edilmiştir. Ancak uzaktan eğitim yoluyla alınan sertifikalarda istenen düzeyde kazanım sağlanamadığından verimli olamamış ve alanın ticari olarak kullanılmaya başlanması sonucu da 19.01.2017 tarihinden sonra alınan sertifikalar geçersiz sayılmıştır. 4-6 yaş Kur'an kurslarında öğreticiler; hizmet içi eğitim alanlar, halk eğitim merkezlerinden sertifika alanlar ve uzaktan eğitim sertifikası olanlar önceliğine göre görevlendirilmişlerdir.[20]

[20] Kurt, *Velilerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği)*, 38-39.

İKİNCİ BÖLÜM

4-6 YAŞ DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

Gelişim, genetik, aile, çevre ve eğitim gibi birçok faktörden etkilenen, hızında zaman zaman farklılıklar yaşansa da sürekli ilerleyen ve hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu değişim sırasında bütün gelişim alanları birbirini etkilemekte, kişinin duygularına, düşüncelerine ve davranışlarına yön vermektedir. Nasıl ki, bedenin sağlıklı bir şekilde ayakta durabilmesi, bütün organların işlevini yerine getirebilmesine bağlıysa; sağlıklı bir gelişim için de bütün gelişim alanları ve özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Çocukluk döneminde çok hızlı yaşanan fiziksel değişimler ergenlikte ve yaşlılıkta da farklı şekillerde tezahür eder. Ancak hayatımız boyunca sadece fiziksel değişimler yaşamayız. Bununla birlikte gerek kalıtımsal olarak getirdiğimiz özellikler, gerekse çevreyle etkileşimimizin sonucu olarak duygusal, sosyal, zihinsel ve ahlaki değişimler de yaşarız. Gelişimi; insanın bedeniyle ilgili gerçekleşen değişimler olarak *büyüme,* çevreyle etkileşime girerek ortaya çıkan davranış değişikliği olarak *öğrenme,* kişinin doğuştan getirmiş olduğu potansiyelin çevre ile etkileşimi sonucunda görülen biyolojik değişim olarak *olgunlaşma*, kişinin belli davranışları yapabilecek düzeye gelmesi olarak *hazırbulunuşluk* gibi kavramları kapsayan genel ve üst bir kavram olarak değerlendirebiliriz.[21]

Kalıtım, aile ve çevrenin etkisiyle kişiden kişiye farlılık gösteren gelişim, özellikle eğitim söz konusu olduğunda daha da anlamlı bir hale gelmektedir. Bir davranış değiştirme süreci olan eğitimin her aşamasında gelişim özellikleri dikkate alınmalıdır. Hedeflerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi, gelişim özellikleri ve bireysel farklılıklar göz önünde bulundurularak şekillendirilmelidir. Bu özelliklerin bilinmesi sadece ailelere değil, eğitimcilere de gözlem yapma, değerlendirme, kolaylaştırma, eksiklikleri saptama ve çözüm getirme noktasında yardımcı olacaktır. Gelişim özelliklerini bilmek aynı zamanda çocuklardan gerçekçi olmayan beklentiler içerisine girilmesini de engeller. Böylece bir yaşındaki çocuk tuvalet alışkanlığını

[21] Mustafa Köylü - Cemil Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 1-2.

kazanması için zorlanmamış olur. Gelişimi etkileyen faktörleri ve bireysel farklılıkları göz önünde bulunduran bir eğitimci ya da ebeveyn aynı yaştaki çocuklardan aynı gelişmeleri göstermelerini beklemek ve kıyaslamak yerine farklılıklara saygı duyarak ona göre davranacaktır.[22]

Gelişimi etkileyen bazı temel ilkeler vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:[23]

"**1.** Gelişim kalıtım ve çevre etkileşiminin bir ürünüdür.

2. Gelişim süreklidir ve belli aşamalarda gerçekleşir. Gelişim nöbetleşe devam eder.

3. Gelişim baştan ayağa, içten dışa doğrudur. Gelişim genelden özele doğrudur.

4. Gelişimde kritik dönemler vardır. Gelişim bir bütündür.

5. Gelişimde bireysel farklılıklar vardır."

Gelişim Havighurst'ün kuramına göre 6 evreden oluşmaktadır. Bunlar:[24]

"**a)** Bebeklik-erken çocukluk (doğumdan 5 yaşına kadar)

b) Orta çocukluk (6-12 yaşları arası)

c) Ergenlik (13-18 yaşları arası)

d) Genç yetişkinlik (19-29 yaşları arası)

e) Yetişkinlik (30-60 yaşları arası)

f) Yaşlılık (60 ve üzeri)" tır.

Nitelik olarak kendi içinde benzer davranışların sergilendiği ve böylece diğer evrelerden ayrılan bu dönemler, çevresel faktörlerin de etkisiyle bazen yavaş bazen hızlı akabilir. Ancak sürekli bir devinim halinde olup birbirini takip eden bu evrelerde sıra hiç değişmez, yani kişi bir evreyi yaşamadan diğer evreye geçemez. Başlıca bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak kabul edilen bu evrelerde

[22] Neriman Aral - Gülen Baran, *Çocuk Gelişimi* (İstanbul: Ya-pa, 2011), 19.
[23] Özcan Demirel - Zeki Kaya (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 98-99.
[24] Alim Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Pegem Akademi, 2010), 7.

gelişim basitten karmaşığa doğru ve birbirini takip eden bir sıra şeklinde oluşmaktadır.[25]

2.1. FİZİKSEL GELİŞİM

İnsan davranışlarını nitelik ve nicelik olarak etkileyerek, bütün gelişim alanlarına tesir eden fiziksel gelişim *bedense*l ve *psikomotor* olarak iki alandan oluşmaktadır. Fiziksel görünüm ve bedeni kapsayan bölümlerdeki büyüme bedensel gelişimi ifade ederken, beden ve sinir sistemi arasındaki uyuma bağlı olarak oluşan bilinçli hareketlerse psikomotor gelişimi ifade etmektedir.[26] Fiziksel gelişimin her dönem farklı özellikleri olmakla birlikte ömür boyu devam eden bir süreçtir.

Bu dönem çocuklarının fiziksel olarak gelişim özelliklerini bilmek hem anne-babalar, hem de eğitimciler açısından bir gerekliliktir. Böylece çocuğun hayal kırıklığına veya sıkılmasına sebep olacak ortamların oluşumu da engellenmiş olur. Motor becerilerinin gelişiminde olgunlaşma ve deneyimler önemli bir yer tutar. Çünkü insan ancak belli bir yetkinliğe ulaşarak ve deneyerek başarıya ulaşabilir. Bunlar gerçekleşmeden çocuk bazı becerileri yerine getiremeyebilir. Bu dönemde takla atmak, zıplamak veya tahterevalliye binmek gibi hareketler kaba motor gelişimini desteklerken, makas tutma, resim çizme gibi özellikle elle yapılan çalışmalar da ince motor gelişimini desteklemektedir. Ancak fiziksel gelişime katkı sağlayıp, çocuğun enerjisini boşaltmasına fırsat tanıyan, aynı zamanda çocuğu bilişsel ve duyuşsal olarak da geliştirecek olan bedensel etkinlikler ne yazık ki aileler ve eğitim kurumları tarafından en az önem verilen alanlar arasındadır.[27]

3-4 yaşlarındaki çocuk koşabilir, durabilir, büyük topu yakalayıp, merdivenleri inip çıkabilir. 4-5 yaşında hızlı koşabilir, denge tahtası üzerinde yürüyebilir, büyük oyuncakları taşıyabilir. Makasla düzgün kesmeler yapabilir, ipi boncuklardan geçirebilir, fakat iğneden geçiremez. 5-6 yaşında ise, top oyunları oynayıp, topu zıplatabilir ve atabilir. İki tekerlekli bisiklete binebilir. Baş, beden ve kol koordinesini uyumlu bir şekilde kullanabilir.[28] Bu yaşlarda hareketleri bağımsız bir hale gelen

[25] Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2008), 27-28.
[26] Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 39.
[27] Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 47-48.
[28] Ayten Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 61.

çocuk el ve parmaklarını çok iyi kullanabilmekte, hareketli oyunlarda rahatlıkla yer değiştirebilmekte ve müzikteki ritme uygun hareketler yapabilmektedir.[29] Bunların yanında öz bakım becerilerinde de gelişen çocuk artık tek başına saçını tarayıp, giysilerini giyip çıkarabilir. Düğmeleri ilikleyip, açar. Elini yüzünü yıkayıp, ayakkabılarını bağlayabilir.[30] Ancak unutulmamalıdır ki, kişisel farklılıklardan dolayı her çocuk bütün etkinlikleri yapamayabilir. Bu durum çocuğun gelişmediğini veya geri kaldığını göstermez. Bazen fiziksel olarak istenilen düzeyde gelişmemiş olan bir çocuk dil gelişimi, sosyal veya bilişsel olarak akranlarından ilerde olabilir. Yine özellikle gelişimin çok hızlı olduğu okul öncesi dönemde çocuklar arasındaki ay farkları bile gelişimi etkilemektedir.

Büyük kas gelişimi, el göz koordinasyonu ve ince motor becerilerindeki gelişime rağmen çocuk küçük kasların gelişimindeki eksikliklerden dolayı uzun süreli ve karışık etkinliklere odaklanamayabilir ve çabuk sıkılabilir. Bunun yerine enerjisini hareket ederek kullanacağı faaliyetler yapması daha verimli olacaktır. Bu amaçla çocuğun bir spor faaliyetine katılması fiziksel gelişimine destek olup, gelişimini hızlandıracaktır.[31]

Çocuğun sağlıklı bir bedensel yapıya sahip olması için doğduğu andan itibaren psikomotor gelişimi desteklenmelidir. Bu amaçla özellikle küçük kas gelişimi için tehlikesiz makas, hamur, kâğıt, kalem gibi el ve parmaklarını kullanabileceği malzemeler, uygun fiziksel ortam ve uyarıcılarla çocuk desteklenmelidir. Unutulmamalıdır ki çocuğun gelişiminde genetiğin etkisi olduğu kadar eğitimin de önemi büyüktür. Bu sebeple çocuğun gelişimini olumlu yönde etkileyecek ortamları deneyimlemesi sağlanmalıdır. Özellikle fiziksel gelişimde en iyi deneyimler taklit sayesinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de çocuktan yapması beklenilen davranışlar çevresindeki kişiler tarafından tekrar edilerek olumlu örnek olunmalıdır.[32]

[29] *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Öğretici Kitabı-1* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 10.
[30] *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Okul Öncesi Eğitim Programı* (Ankara: MEB, 2016), 15.
[31] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 10.
[32] Aral - Baran, *Çocuk Gelişimi*, 103.

2.2. BİLİŞSEL GELİŞİM

Her insan doğduğu andan itibaren nesnelerle ve diğer insanlarla etkileşim halinde olup, sürekli olarak dünyayı anlama çabası içerisindedir. Bu anlamlandırma süreci basitten karmaşığa doğru bir düzen içerisinde zihinsel bir etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çocuklardaki zihinsel süreç yetişkinlerden farklı işlemekte ve çocuklar dünyaya kendilerine has bir pencereden bakmaktadırlar.[33] Bu anlamda bilişsel gelişim, "bilme, tanıma, anlama, kavrama, düşünme, akıl yürütme, problem çözme gibi zihinsel eylemlerde gelişimsel süreç içinde meydana gelen değişim ve gelişimi ifade etmektedir."[34]

Bilişsel gelişim alanında yapılan çalışmaların başında Bruner, Vygotsky ve Piaget'in bilişsel gelişim kuramları gelmektedir.[35]

Bu kuramlar içinde en önde geleni ise Jean Piaget'in bilişsel gelişim kuramıdır. Piaget kuramını açıklarken bazı temel kavramlar kullanmıştır. Bilişsel gelişimin daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramlar hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. İnsan zihninde doğuştan var olan *şemalar* dediğimiz düşünce ve davranış kalıpları vardır. Bu şemalar kişinin çevresiyle etkileşimi sonucunda her yeni bilgiyle yeniden kategorize edilirler. Bu sayede kişi çevresine *uyum* sağlayıp, bilgilerini anlamlandırır ve sorunların üstesinden gelebilir. Belli bir bilişsel gelişime ulaşabilmek için en önemli noktalardan birisi de *olgunlaşma* dediğimiz fiziksel gelişimdir. Olgunlaşmaya bağlı olarak çocuğun yaşantısı, yani deneyimleri artacak, bu da bilişsel gelişimine etki edecektir. Böylece doğuştan getirilen refleksler olgunlaşma ve yaşantı sonucunda yerini bilinçli davranışlara bırakacaktır. Bu bilinçli davranışlar *örgütleme* sayesinde basit şemalardan karmaşık ve tutarlı yapılara dönüştürülerek sistematik bir şekilde organize edilirler. Bu organizasyon sırasında çocuğun sadece kendisinde var olan şemalarla gelişim gösterebilmesi mümkün değildir. Sürekli yeni şeylerle karşılaşan çocuk ya kendisinde var olan şemalarla yeni bilgilerini *özümseyecek*, ya da yenilerini geliştirecek veya var olanları düzenlemesi gerekecektir. Bu düzenleme ise *uyma*

[33] Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 31.
[34] Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 71.
[35] Güllüzar Canpolat, *John M. Hull'ın "'Çocuklarla Teolojik Konuşmalar: Ebeveyn ve Öğretmenler İçin Bazı Tavsiyeler'" Adlı Kitabının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 10.

kavramıyla açıklanmaktadır. Özümseme ve uyma arasındaki zihin karışıklığı sırasında çocuk özümseyemediği bilgiler karşısında dengesizleşir ve uyma ile yeniden *denge* sağlanır. Böylece zihinsel gelişim artar ve dengeleme sağlanmış olur.[36]

Jean Piaget bilişsel gelişimi dört dönemle açıklamaya çalışmıştır. Bunlar:

1. Duyusal Motor Dönem: 0-2 yaş aralığını kapsayan bu dönemin en belirgin özelliği bebeğin doğduğu andan itibaren emme, dokunma, itme gibi davranışlarını oluşturan reflekslerdir. Duyu organları ve hareketlerle çevresiyle etkileşime geçen bebeğin bu davranışları süreç içerisinde amaçlı davranışlara dönüşür. Örneğin emme davranışıyla birlikte ısırma, tükürme gibi yeni kazanımlar edinen bebek böylece yeni şemalar oluşturmaya başlar. Bu oluşum henüz planlı hareket edemeyen bebeğin deneyerek geliştiği bir süreçtir. Bu sebeple bebek amaçlarına ulaşmak için sürekli yeni şeyler deneyecek, bu da zihinsel gelişimini olumlu yönde etkileyecektir. Doğuştan ben-sen ayrımına sahip olmayan bebek bu dönemde yavaş yavaş kendini dış dünyadan ayırmaya başlar. Gözden kaybolan bir nesnenin yok olduğunu düşünen çocuk için iki yaşlarındayken 'nesne sürekliliği' kavramı da yerleşmeye başlayacaktır. Aynı zamanda bu dönemde taklit sayesinde yeni kazanımlar elde eden çocuk *ertelenmiş taklit* sayesinde gözlemlediği olayları zihinde tutup bir süre sonra davranışa dönüştürebilir.[37]

2. İşlem Öncesi Dönem: 2-7 yaş arasını kapsayan bu dönem 4-6 yaş dönemi çalışmamızın temelini teşkil etmektedir. Bu dönemin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Bu dönemde çocuk bir nesne ya da sözcüğü başka bir resim, simge ve hayallerle anlatabilir. Kâğıttan uçak yapması gibi. Bir şeyi başka bir şeyin yerine kullanabilmesi çocuğun zihinsel gelişiminin bir göstergesidir. Ancak bu yeteneğine rağmen düşünce yapısı ve hafızası tam gelişmediğinden sürekli tekrar yapılmalıdır.

b) Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi *benmerkezciliktir*. Herkesin dünyayı kendi gördüğü gibi gördüğünü ve anladığı gibi anladığını düşünür. Kendini dünyanın

[36] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 76-79.
[37] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 13-14.

merkezinde görerek farklı bakış açıları olduğunu algılayamazlar. Çocuktaki benmerkezciliğin azalmasıyla birlikte sosyal ve bilişsel gelişimi artmaya başlar.

c) Cansız varlıklara canlıymış gibi anlam yüklenmesi ve canlıymış gibi davranılması şeklinde gerçekleşen *animizm* de bu dönemin özellikleri arasındadır. Oyuncak bebeğini tıpkı gerçek bir bebekmiş gibi beslemesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

d) Çocuğun duyu organlarıyla algılayamadığı ve bilmediği soyut varlıkları çevresinde gördüğü varlıklara benzeterek anlatmaya çalışması olan *antropomorfizm* de, çocuk Allah'a veya meleklere insani özellikler yükleyerek somutlaştırmaya çalışır. Allah'ı bulutların üzerinde oturan aksakallı bir dede gibi düşünmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

e) Bu yaş döneminin en önemli özelliklerinden birisi de *soru sormadır*. Çocuk bu dönemde 'Ne?', 'Niçin?', 'Nasıl?' gibi soruları gerçekten merak ettiği için soruyordur. Dünyayı anlamak ve keşfetmek isteyen çocuğun soruları cevapsız bırakılmamalı, zihinsel gelişimi için uygun bir şekilde cevaplanmaya çalışılmalıdır.[38]

f) *Monolog*, yani çocukların birbirlerinin ilgi ve ihtiyaçlarına aldırmadan sadece kendine odaklanması ve aynı anda herkesin kendi istekleriyle ilgili konuşmasıdır. Paralel oyun anlayışında ise çocuklar aynı ortamı paylaşıp hep beraber oynuyor gibi görünseler de aslında herkesin bireysel olarak oynaması, başkalarıyla ilgilenmeyip sadece kendi ile meşgul olmasıdır.

g) Bu dönem çocuklarındaki en önemli özelliklerden birisi de *korunumun* kazanılamamasıdır. Bir nesnenin görüntüsü, şekli, niceliği değişse bile nitelik olarak gerçeğin değişmeyip aynı kalması durumunu algılayamazlar. Aynı miktardaki suyun daha uzun veya daha ince bir bardağa konulduğunda çoğaldığını söylemeleri korunumun kazanılamamasından kaynaklanmaktadır. Çocuk bu durumda bütün dikkatini sadece bir noktaya odaklamakta, diğer yönleri göz ardı etmekte, bütüne değil parçaya bakmaktadır[39]

[38] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 14-16.
[39] Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 79-80.

h) *Tersine çevrilemezlik*, aynı anda birden fazla noktaya odaklanamayan çocuğun yapılan işlemler eski haline dönüştürüldüğünde her şeyin tekrardan aynı olacağını düşünememesidir.

ı) Çocuklar sahip oldukları bilişsel özelliklerden dolayı olaylar ve kavramlar hakkında *kalıp yargılara* sahiptirler. Örneğin, hemşirelerin kadın, doktorların erkek olması gerektiği gibi kalıp yargıları vardır.

i) Tümevarım tümdengelim gibi akıl yürütme teknikleri yerine *özelden özele akıl yürütmeyi* kullanırlar. Her gün kahvaltıda yumurta yiyen ya da süt içen bir çocuğun, bunlar olmadığında kahvaltı yapmadığını söylemesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.[40]

3. Somut İşlemler Dönemi: 7-11 yaş arası olan bu dönemde çocuk henüz soyut işlemleri yapamasa da artık somut olarak işlemleri yapabilecek düzeye gelmiştir. İşlem öncesi düşünce ile soyut düşünce arasında bir geçiş dönemi olarak görülen bu dönemde odaktan uzaklaşmaya başlayan çocuk, böylece olayların veya nesnelerin tek bir özelliğinden ziyade farklı özelliklerine de odaklanabilir.[41] Zihinsel yetenekleri artan çocuk benmerkezcilikten uzaklaşmaya başlar. Tersine çevrilebilirlik yeteneğinin kazanılmasıyla birlikte korunum, özdeşlik, ödünleme, dönüşümsel düşünme, sınıflama, sıralama gibi konularda da gelişim gösterirler.[42]

4. Soyut İşlemler Dönemi: 11-18 yaş arasını kapsayıp, ergenlik boyunca devam eden bu dönemde çocuk artık zihinsel olarak soyut kavramlarla analiz, değerlendirme gibi işlemleri tıpkı bir yetişkin gibi yapmaya başlayabilir. Bilişsel gelişimin en üst basamağı olan bu dönemde çocuğun kişilik yapısında, hayata bakışında, kendini ve toplumu anlamlandırmasında bariz değişiklikler meydana gelir ve yeni düşünceler oluşmaya başlar.[43]

Bilişsel gelişimdeki bu dönemler belli bir sırayla ve sırası değişmeden birbirini takip eder. Bir dönemi geçmeden diğer bir döneme geçmek mümkün olmadığı gibi her

[40] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 85-86.
[41] Aral - Baran, *Çocuk Gelişimi*, 169.
[42] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 87-88.
[43] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 89-90.

dönem gelişimsel olarak bir önceki dönemin kazanımlarını da kapsamaktadır. Dönemler içerisinde her bireyin kendine özgü gelişim durumları olup, bireysel farklılıklar görülebilir. Ancak her dönem kendi içerisinde benzer olup, genel olarak aynı özellikleri göstermektedir.[44]

Okul öncesi dönemde çocukların genel bilişsel özellikleri şu şekilde sıralanabilir; zıt kavramları ayırt edip, bire bir eşleştirme yapabilir. Nesneler ile rakamlar arasında ilişki kurar ve nesneleri ortak özelliklerine göre sınıflandırabilir. Birkaç nesnenin hangi malzemeden yapıldığını söyleyip, farklı dokulardaki nesneleri ayırt edebilir. Nesneleri çeşitli özelliklerine göre karşılaştırır ve nesneler arasındaki benzerlik ve farklılıkları söyleyebilir. 6-10 nesneyi herhangi bir özelliğine göre gruplandırır ve bir dizi içerisindeki nesnelerin birbirlerine göre konumlarını söyleyebilir. Eşleştirme, ilişki kurma, gruplandırma ve sıralamayı nasıl yaptığını açıklar ve miktar bildiren kıyaslama ifadeleri kullanabilir. Yaptığı işe dikkatini verip, problem durumunun çözümüne yönelik akıl yürütebilir.[45]

Çocuğun bilişsel olarak olumlu yönde geliştirilmesi için çocuğa seviyesinin üstünde bilgi yüklemesi yapılmamalıdır. Bellekleri henüz tam gelişmediğinden bilgiler parça parça verilmeli ve basitleştirilmelidir. Şarkı, şiir veya dua gibi etkinlikler bütün olarak değil, mantıklı parçalara bölünerek öğretilmelidir. Herkesin kendine has bir öğrenme stratejisi olduğundan çocuğa zihinsel olarak bu düzenlemeyi yapabilmesi için fırsat verilmeli ve serbest bırakılmalıdır. Herhangi bir öğrenme güçlüğü veya organik bir bozukluk olabileceği unutulmamalı, çocuk zorlanmamalı ve deneme yaparak öğrenmesi için zaman tanınmalıdır. Hafızasını canlı tutmak adına tekrarlama, gruplama, organizasyon, betimleme ve ipuçlarıyla çocuğa yardımcı olunmalı, bu stratejileri kullanmaları için desteklenmeli ve süreç içerisinde doğal bir şekilde gelişmesi sağlanmalıdır.[46]

[44] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 80.
[45] *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Okul Öncesi Eğitim Programı*, 9-11.
[46] Aral - Baran, *Çocuk Gelişimi*, 136.

2.3. DİL GELİŞİMİ

Bebeğin daha doğduğu andan itibaren ağlamasıyla başlayan dil gelişimi bireyin kendisini ifade etmesine yarayan en önemli araçtır. Çocuk henüz bir anlam ifade eden sözcükler kuramasa da acıktığında, canı yandığında veya bir ihtiyacı olduğunda çeşitli sesler çıkararak çevresiyle iletişime geçmektedir. Ancak bu sesleri dile dönüştüren şey onlara yüklenen anlamlardır. Genel olarak *babıldama* olarak adlandırılabilecek bu dönem iki yaş civarında ilk anlamlı cümlelerin kullanılmaya başlamasıyla sona erer.[47]

Diğer gelişim alanlarında olduğu gibi dil gelişimi de basitten karmaşığa doğru ve diğer alanlarla paralel olarak ilerlemektedir. Çocuğun fiziksel, sosyal ve bilişsel gelişimi dil gelişimini de etkilemektedir. Örneğin çocuğun oturabilmesi, emeklemesi ve yürümesi ile ilk anlamsız kelimelerin ve bilinçli sözcüklerin kullanılması aynı zamanlara denk gelmektedir.[48]

Sembolleri ifade etmeye ve iletişim kurmaya yarayan dil, sözlü ve yazılı olmak üzere iki alandan oluşur. Dil öğrenilirken önce konuşma dili sonra da yazı dili öğrenilir ve yazı sayesinde toplumların tecrübeleri bir sonraki nesillere aktarılmış olur.[49]

Çocuğun dil gelişiminde en büyük etki aileye aittir ve ailenin sosyoekonomik durumu da dil gelişimini etkilemektedir. Duygusal çatışmalar ve çocuğun sağlığının kötü olması ise, dil gelişimini engelleyecek önemli faktörlerdendir. Sosyal etkinlikler içerisinde, özellikle oyun, dil becerisini arttıracak bir etkinlik olarak karşımıza çıktığından, çocuk bu yönde desteklenmeli ve dil gelişimine katkı sağlanmalıdır. Tüm gelişim alanlarında olduğu gibi kızların erkeklerden dil gelişimi açısından da genel olarak daha ileri düzeyde oldukları söylenebilir.[50]

Okul öncesi dönem dil gelişiminde, çocukça ifadeler azalır ve çocuk artık bir yetişkin gibi konuşmaya başlar. Merakı sayesinde ayrıntılı sorular sorarak, cevaplarını merakla dinler. Kelime hazinesi oldukça gelişmiştir. Konuşmadan önce

[47] Canpolat, *John M. Hull'ın "'Çocuklarla Teolojik Konuşmalar: Ebeveyn ve Öğretmenler İçin Bazı Tavsiyeler'" Adlı Kitabının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 19.
[48] Kübra Cevherli, *Okul Öncesinde Değerler Eğitimi: Boğaziçi Eğitim Modeli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 39.
[49] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 91.
[50] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 97.

söyleyeceklerini düşünür ve ona göre konuşur. Bu durum çocuğun bilişsel gelişiminin dil gelişimine etkisi anlamında oldukça önemlidir. Olayları öncelik sırası ve zaman ayrımına dikkat ederek anlatır. Şarkı, şiir ve tekerlemelerden hoşlanır. Sayılar, rakamlar ve hikâyelere karşı büyük ilgi duyar.[51]

Çocuğun ilk öğrenmeleri taklit yoluyla gerçekleştiğinden, iyi bir dil gelişimi için ailelerin ve eğitimcilerin konuşmalarıyla örnek olmaları gerekmektedir. Okul öncesi dönemde kitap, dergi gibi materyallerle tanışmanın çocukların dil gelişimlerini olumlu yönde etkilediği ve akademik başarıyı arttırdığı görülmüştür. Eğitimciler dili geliştirmeye yönelik zengin materyallerle sözcük dağarcığını genişletmeye çalışmalıdırlar. Şiir, drama, öykü gibi alanlarda okuma yazma etkinlikleriyle düzgün telaffuz becerisi için sesli okuma etkinlikleri yapılabilir. Konuşma ve yazım dili arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi amacıyla dikte çalışmaları yapılıp, iletişim becerisi için tartışma, dinleme, soru sorma gibi sınıf içi sosyal etkinlikler arttırılabilir. Kültürel farklılıklardan dolayı oluşan farklı aksanların en asgari düzeye indirilmesi için dilin doğru kullanılmasına özen gösterilmeli,[52] aynı zamanda çocuğun küçük yaşlardan itibaren bir din dili oluşturabilmesi için çevresindeki insanlar konuşmalarıyla çocuğa örnek olmalıdırlar.[53]

2.4. DUYGUSAL-SOSYAL GELİŞİM

Duygular bireye tepkilerinde yol gösteren ve çevresine uyum sağlamasına yarayan içsel bir güçtür. Çocuğun duygusal gelişimi bilişsel ve dil gelişimi başta olmak üzere bütün alanlarla paralellik gösterir. Gelişim özellikleri itibariyle fiziksel olarak belli bir olgunluğa ulaşan, zihinsel olarak çevresini anlamlandırabilen, dil gelişimi olarak kendini rahatça ifade edebilen sağlıklı bireyler duygularını da daha rahat ifade edebilmekte ve empati yapabilmektedir. Çocuk büyüdükçe duyguları da değişikliğe uğrar. Sevgi, sevinç, acı, üzüntü, korku, öfke, kıskançlık gibi duygulardan en çok deneyimlenenler alışkanlık haline gelmeye başlar. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerinden biri olan duyguları çocuğun olaylar karşısında takındığı tutumun ve hayatındaki birçok problemin temel kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[51] *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Öğretici Kitabı-1,* 10-11.
[52] Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi,* 103-104.
[53] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi,* 56.

Bu duygu durumlarını belirleyen çevresel, sosyal birçok etmen vardır. Hayatın ilk döneminde, çocuk aile ortamı içinde ilk deneyimlerini kazanır ve anneyle çocuk arasındaki bağlılık, güven ve sevginin niteliği çocuğun yaşantısı boyunca duygusal gelişimine olumlu veya olumsuz etki eder. Çocuğun bir şeyleri tek başına yapma isteği ve kendi kendini kontrol edebilmesi için baskıcı ve aşırı koruyucu bir tutum sergilenmemeli, böylece utanç, kuşku gibi duyguların oluşmasının önüne geçilmelidir.[54]

Bu dönemde çocuklar kendi duygularını ve başkalarının duygularını anlayıp, tahminde bulunabilir ve duygusal gelişimin bir sonucu olarak empati yapabilirler. Empati, bir karşılık beklemeden karşıdakine yardım edebilmektir. Sosyal, girişken ve duygularını iyi ifade eden çocukların yardımlaşma ve paylaşma duygularının da geliştiğini söyleyebiliriz. Bunun sonucu olarak çocuklar henüz üç-dört yaşlarındayken işbirliğine dayalı oyunlar oynamaya başlarlar. Çocukların bu duygularının sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için eğitimcilerin bireysel farklılıkları göz önünde bulundurması ve sınıf içinde demokratik bir anlayışla davranması gerekmektedir. Tartışma, drama gibi sınıf içi etkinliklerle birlikte, bu yaş grubuna sorumluluk da verilmelidir. Aynı zamanda okul öncesi dönem için söylenebilecek en önemli husus, çocuğun hayatında büyük bir yer tutan oyuna doyması ve paylaşmayı öğrenmesidir.[55]

Erik Erikson, kişinin psiko-sosyal gelişiminde ortadan kaldırması gereken sekiz sorun ya da bunalım dönemi olduğunu açıklar. Bu dönemler:

1. Güven ya da Güvensizlik (0-1 Yaş)

2. Özerkliğe ya da Utanç ve Kuşku (2-3 Yaş)

3. Girişime Karşı Suçluluk (3-6 Yaş)

4. Beceriye Karşı Aşağılık Duygusu (6-12 Yaş

5. Kimliğe Karşı Kimlik Karmaşası (12-18 Yaş)

[54] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 164-173.
[55] Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 129-132.

6. Yakın İlişkilere Karşı Soyutlanma (Genç Yetişkinlik)

7. Üretkenliğe Karşı Duraklama (Orta Yetişkinlik)

8. Benlik Bütünleşmesine Karşı Umutsuzluk (İleri Yetişkinlik)[56] dönemleridir.

4-6 yaş dönemini içermesi bakımından *girişime karşı suçluluk duygusu* bölümüne değinecek olursak; bu dönemde çocuk artık aile dışında da sosyal bir çevreye sahiptir. Keşfetme arzusu ve merakı oldukça yoğun olan çocuğun her şeye karşı ilgisi daha da artmaya başlar. Fiziksel ve zihinsel gelişimiyle birlikte çeşitli fiziksel aktiviteler ve özgürlük duygusuyla farklı girişimler deneyimlemek isteyebilir. Aynı zamanda akran ilişkileri de kurmaya başlayan çocuk, başkalarının da duyguları ve istekleri olduğunu fark eder ve bazı durumlarda fedakârlıkta bulunması gerekebilir. Bu durumda çocuk zaman zaman inatlaşma yoluna giderek güç denemeleri yapmaya kalkışır. Yine bu dönemde cinsiyetinin farkına varır ve bu yönde sorular sormaya başlar. Çocuğun yaşadığı bu süreçte, davranışları, girişimleri, merakı, ilgilendiği alanlar ve sorduğu sorularla ilgili çocuk aşağılanır, eleştirilir, desteklenmez ve engellenmeye çalışılırsa çocukta duygu, düşünce ve davranışlarıyla ilgili suçluluk duygusu oluşmaya başlar.[57]

Okul öncesi dönemi duygusal-sosyal gelişimle ilgili kazanımlardan bahsedecek olursak; çocuk grup oyunlarına katılır, sıraya girme ve sırasını bekleme gibi kurallara yetişkin denetiminde uyar ve basit sorumlulukları yerine getirebilir. Duygusal anlamda, kendini ve duygularını hem konuşarak, hem de jest ve mimiklerle ifade edebilir. Başkalarının duygusal ifadelerini de fark eder ve buna uygun tepkiler verebilir. Adını- soyadını, yaşını, ev adresini ve ebeveynin telefon numarasını söyleyebilir. Paylaşma, yardım isteme ve yardım etme noktasında isteklidir. Sorumluluklarını yerine getirerek, kurallara uyabilir, ancak gerekli durumlarda bağımsız davranıp, gerekli durumlarda da kuralları başkalarına açıklayabilir. Kendine güven duyar. İzin isteyip, izin alma, uyum sağlama, iletişim kurma, duygularını kontrol etme ve liderlik yapma konularında başarılıdır.[58] Bu kazanımlar 4 ile 6 yaş

[56] Demirel - Kaya (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş*, 107-109.
[57] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 27-28.
[58] *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Okul Öncesi Eğitim Programı*, 15-16.

arasında kolaydan zora, basitten karmaşığa doğru ilerlemekte; her yaşın kazanımları bir önceki dönemi kapsayarak ve gelişerek devam etmektedir.

2.5. AHLAKİ GELİŞİM

Ahlak, toplumun değer yargılarına göre, bireyin kendisinden beklenilen olumlu davranışları göstermesi olarak tanımlanabilen yazılı olmayan kurallardır. Çocuk büyüdükçe çevresinden öğrendiği doğru-yanlış, iyi-kötü gibi kavramları kendi iç dünyasında anlamlandırmaya başlar. Böylece kendi ahlak anlayışını oluşturur. Doğrunun mutlak ölçütü olarak kabul edilip, nesilden nesile aktarılan bu kurallar birey tarafından kabul görmeyip farklı davranışlar sergilenirse kişi ahlaksızlıkla suçlanabilir. Bu sebeple toplum, kuralları bireye dayatabilir ve birey bu kuralları benimsemese bile uymak zorunda kalabilir. Peki bu durumda gerçek bir ahlaktan bahsedebilir miyiz? Toplumdan topluma değişen ve kişiyi özgürce seçim yapma hakkından mahrum eden bir ahlak anlayışı ne derece ahlaki olabilir? Öyleyse ahlakın toplumsal boyutunun yanında kişinin akıl ve vicdan yoluyla oluşturduğu bireysel bir ahlaktan da söz edilebilir. Ancak bireyin içinde yaşadığı çevre, yaşam şartları ve yetişme tarzı gibi etkenler ahlak anlayışının kişiden kişiye değişmesine ve çıkarlar söz konusu olduğunda farklı uygulamalara sebep olmaktadır. Kişinin kuralsız bir şekilde özgürce hareket etmek istemesi ise toplumsal çatışmalara ve huzursuzluğa yol açacaktır. Bu nedenle herkes tarafından benimsenen genel ahlaki kuralların varlığı hem bireyin, hem de toplumun huzuru açısından bir gerekliliktir. Bu kurallar evrensel ya da dini olabilir. Hem toplum hem de din insanların bir arada huzur içinde yaşayabilmesi için bazı kurallara uyulmasını ister. Nasıl ki kurallara uyulduğunda oyun oynamak daha mümkün bir hale geliyorsa, birlikte yaşamayı mümkün kılan şeyde ahlaki kurallardır.[59]

Ahlak, insanın yaratılışta sahip olduğu manevi yapısının toplumla etkileşimi sonucunda iyi veya kötü olarak adlandırabileceğimiz yargılara ve davranışlara dönüşmesidir.[60] Kişi doğduğu andan itibaren çevresiyle ilişki kurmaya başlar ve ilk öğrenmelerini de taklit yoluyla kazanır. İlk model alınan kişiler olarak anne ve baba çocuğun ilk öğretmeni, aile ise ilk eğitim merkezidir. Burada kazanılan bilgiler

[59] Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 142-146.
[60] D.Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Yeni Şafak, 1996), 23; İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 14.

davranışa dönüşmese bile çocuğun hayatı boyunca yargılarına, duygularına ve davranışlarına etki etmektedir.[61] Kişi çevreyle iletişime geçmesiyle birlikte toplumun kültürel, sosyal ve ahlaki yapısından da etkilenmeye başlar. Okul, öğretmen ve akran grupları gibi dış etkiler de çocuğun ahlaki anlayışına tesir eden önemli faktörlerdendir. Ahlak kazanımında önemli olan nokta, çocuğun toplumun değer yargılarını kayıtsız şartsız kabul etmesi değildir. Asıl önemli olan, evrensel değerlere ve toplumsal beklentilere yönelik olarak kendi ahlaki disiplinini oluşturabilmektir.[62]

Peki bu süreçte kişi hangi aşamalardan geçecek? Ahlaki gelişimini nasıl tamamlayacak ve nelere dikkat edecektir? Bu tarz sorular filozof ve din adamlarının ilgisini çekmiş ve ahlaki gelişimle ilgili çalışmalara ortam hazırlamıştır. Bunlardan ilki olan, Freud'un psikanalitik yaklaşımı; çocukta temel içgüdülerin var olduğu *id,* ahlaki yargıların oluştuğu *süper ego* ve bunlar arasında denge kurmaya çalışan *ego* olmak üzere üç süreçten meydana gelir. Freud ahlaki gelişimi aynı zamanda oral dönem, anal dönem, fallik dönem, gizil dönem ve genital dönem olmak üzere beş aşamada incelemektedir. Anne-baba davranışları, ceza ve ödül gibi etkenler bu yaklaşımda büyük bir öneme sahiptir. Bir başka çalışma ise Piaget tarafından ortaya konan ahlaki gelişim kuramıdır. Bu kuram, Piaget'in bilişsel gelişim kuramıyla benzer özellikler taşımakta ve ahlaki gelişimi bilişsel gelişimle paralel görmektedir. Bu durumda kişi bilişsel olarak belli bir olgunluğa, hazırbulunuşluğa ve ahlaki muhakemeye ancak yaşla birlikte ulaşabilmektedir.[63] Piaget'de bilişsel ahlak davranıştan ziyade, ahlaki kuralları algılama ve yargıda bulunabilme demektir. Bu da davranışların ödül veya ceza gibi sonuçlarına göre iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesi anlamına gelir. Piaget'nin kuramı dışa bağımlı olan *heteronomik ahlak* ve artık davranışlarda niyetin de dikkate alındığı, kuralların değişebileceği, göreceli ve özerk bir ahlak anlayışının oluştuğu *otonom ahlak* olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.[64]

[61] Cevherli, *Okul Öncesinde Değerler Eğitimi: Boğaziçi Eğitim Modeli*, 50-51.
[62] Cevherli, *Okul Öncesinde Değerler Eğitimi: Boğaziçi Eğitim Modeli*, 47.
[63] Cevherli, *Okul Öncesinde Değerler Eğitimi: Boğaziçi Eğitim Modeli*, 48-49.
[64] Burcu Aydoğan, *Anasınıfı ve İlkokul Öğrencilerinin Kararlarının Piaget'in Ahlak Gelişim Kuramına Göre İncelenmesi (Sakarya İli Örneği)* (Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 14-16.

Ahlak gelişimi alanındaki en önemli çalışmalardan birisi de Kohlberg'in ahlak gelişim kuramıdır. Kohlberg, Piaget'in çalışmalarından hareketle her biri iki aşamadan oluşan üç düzey ortaya koymuştur. Bunlar:

Düzey I: Gelenek Öncesi: Cezadan kaçınma ve ödül sağlama amacıyla davranışların oluştuğu, niyetin değil de sonucun önem arz ettiği bir düzeydir.

a) Bağımlı ahlak: Bu aşamada kurallar çocuğun otorite olarak kabul ettiği daha güçlü kişiler tarafından koyulduğu için ve cezadan kaçınmak için uygulanırlar.

b) Araçsal amaç: Kuralların kesin ve değişmez olduğu algısı kaybolmaya başlar ve herkesin farklı bir bakış açısı olabileceğini fark eder. Göreceli düşünmenin oluşmaya başladığı bu dönemde çocuk benmerkezciliğinden dolayı kendi çıkarlarına uygun olan kurallara uyma eğilimindedir.

Düzey II: Geleneksel: Empati yeteneği gelişen kişi diğer insanların düşüncelerine önem vermekte ve toplumun kendisinden beklentisine uygun bir şekilde kurallara uymaya çalışmaktadır.

a) Kişiler arası uyum aşaması: Arkadaş ortamına giren çocuk için çevresindekilerin onayını almak ve iyi bir çocuk olmak bu dönemin genel özelliğidir. Çocuktaki iyi ya da kötü yargısı davranış sahibinin niyetine göre değişmektedir.

b) Toplumsal sistem aşaması: Kişiyi şekillendiren, davranışlarına yön veren doğru-yanlış algısı toplumun onayına dayanmaktadır. Bu nedenle toplumsal düzenin sağlanabilmesi ancak toplum kurallarına uymakla mümkündür.

Düzey III: Gelenek Sonrası: Kişi yargılarını artık bireysel veya toplumsal onay için değil, herkes tarafından kabul edilen soyut evrensel değerlere göre yapmaktadır.

a) Demokratik olarak kuralları kabul etme aşaması: Kanun ve kuralların değiştirilemez olduğu inancı yok olur. İnsan kurallara göre değil, kurallar insanların ihtiyaç ve faydasına göre şekillenmelidir. Bu sebeple kurallar gerektiğinde demokratik yollarla değiştirilebilir.

b) Evrensel ilkeler aşaması: Adalet, saygı gibi genel evrensel ilkeleri benimserler ve bu değerleri; bireylerin, toplumların ve kanunların üzerinde görürler. Ahlakın en üst noktası olan bu aşamaya bütün toplumlar ulaşamayabilir.[65]

Çocukların ahlaki gelişiminde içinde bulundukları kültür belirleyicidir. Kohlberg'in ahlak kuramında aynı yaştakiler aynı ahlaki yargıya sahip olmak zorunda değildir. Aynı yaşta olduğu halde biri son aşamada, diğeri hala gelenek öncesi dönemde bulunan kişiler olabilir. Düzeyler arasında ilerleme yaşla değil, ahlaki gelişimle mümkündür. Bu gelişme hep aynı sırayı takip ederek, kademeli olarak son aşamaya kadar devam eder.[66] Belli bir düzen içerisindedir ve önceki düzeye dönüş yoktur. Kohlberg'in kuramını ortaya koyarken temel olarak bilişsel gelişimi baz alması ve bir evreden diğerine geçişi akıl yürütmeye yani, algılardaki değişime bağlaması eleştirilmesine sebep olmuştur. Çünkü ahlaki gelişimde biliş kadar, duygusal ve toplumsal faktörlerin etkisi de kaçınılmazdır.[67]

Kişinin ahlaki gelişimi bütün gelişim alanlarıyla etkileşim halinde ve birbiriyle iç içedir. Bireyin ahlaki tutum ve davranışlar hakkındaki değerlendirmeleri, kavramları tanıması ve bunlar hakkında iyi-kötü, doğru-yanlış gibi çıkarımlarda bulunması, yani ahlaki yargılarla ilgili bilinç durumu bilişsel boyut içerisinde değerlendirilmektedir. İnsanın hemen hemen bütün düşüncelerinin temelinde duygu faktörü bulunmaktadır. Davranışlara yön veren en önemli etkenlerden biri de kişinin duygusal olarak ona yüklediği olumlu ya da olumsuz duygulardır. Ahlaki gelişimde de vicdan, sorumluluk, suçluluk, empati, mutluluk, üzüntü gibi duygular kişide bilgi olarak var olan kavramların davranışa dönüştürülmesine ve içselleştirilmesine etki etmekte ve bu da duygusal boyutta değerlendirilmektedir. Ahlaki kuralların gerçek yaşama davranış olarak yansıması her zaman inanılan değerlere uygun düşmeyebilir. Kişideki duygu ve düşüncelerin gerçek davranışlara dönüşmesi ve uygulanması ise davranışsal boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.[68] Bu boyutlar kalıtım, kişinin ailesi, yetişme tarzı, içinde

[65] Demirel - Kaya (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş*, 103-104.
[66] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 31.
[67] Nermin Çelen, "Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramı Üzerine Görüşler", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13/1 (2000), 96-99.
[68] Cevherli, *Okul Öncesinde Değerler Eğitimi: Boğaziçi Eğitim Modeli*, 51.

bulunduğu çevre, aldığı eğitim ve yaşı gibi faktörlerle bağlantılı olarak ahlaki gelişimi etkilemekte ve desteklemektedir.

Okul öncesi dönemde, çocuk dört yaşındayken tam olarak empati kuramasa da çevresindeki insanlarında farklı düşüncelere sahip olabileceğini fark etmeye başlar. Onlara göre yetişkinler otoritedir. Doğal olarak onların bakış açısı, uygulamaları mutlak doğrudur ve bu yönde davranılmalıdır. Ancak benmerkezcilik özelliğinden dolayı çocuk kendi isteklerini mutlaka yapılması gereken doğrular olarak görebilir ve bu konuda inatlaşabilir. Altı yaşından itibaren ise, herkesin farklı bakış açılarına sahip olabileceğini ve ona göre hareket edebileceğini anlamaya başlar. Çocuğun ahlaki gelişiminde en önemli etken anne-babadır. Çocuklar çok iyi birer gözlemci olduklarından ahlaki değerlerini anne-baba, öğretmen veya çevrelerindeki diğer kişileri taklit ederek modeller aracılığıyla oluştururlar. Taklit dışında grup oyunları ve çocuğun yaşantısı sırasında edindiği deneyimleri de ahlâkî gelişimde önemlidir. Çünkü çocuk bencillik, hırs, kıskançlık gibi duyguları deneyimlediği gibi; sevgi, merhamet, paylaşma gibi değerleri de deneyimleme şansı bulur.[69]

Çocuklarda ahlak gelişiminin desteklenmesi için, öğretmen her konuda adil davranmaya özen göstermelidir. Çocuklar açık veya gizli korkutulmamalı, şiddet uygulanmamalıdır. Demokratik bir şekilde güven, dayanışma, sorumluluk ve adalet duygularının var olduğu ortamlarda ahlak gelişimi de kendine yer bulur. Sadece bireysel, gündelik ahlaki problemler değil, aynı zamanda toplumsal ve evrensel sorunlar da tartışılmalıdır. Ahlaki gelişim sadece din dersiyle sınırlandırılmamalı, bütün derslerin, eğitimin ve hayatın nihai amacının daha iyi ve daha nitelikli bir insan yetiştirmek olmasından hareketle düşünceden, duyguya; duygulardan da davranışa dönüştürülen bir ahlak anlayışı için her türlü çaba sarf edilmelidir.[70]

2.6. DİNİ GELİŞİM

Hayatın her alanında varlığı ve etkileri hissedilen din duygusu hayatın ayrılmaz bir parçasıdır.[71] İnsan, yaşamını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmek için bedenini

[69] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 32-36.
[70] Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 176-177.
[71] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 37.

ve ruhunu doyurmalı, kalbin ve aklın rehberliğinde davranışlarına yön vermelidir. Nasıl ki insan bedeni havaya, suya ve ekmeğe muhtaçsa, ruh da sevgiye, inanca ve dine muhtaçtır.

Aynı şekilde çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişimi için eğitim şartsa, manevi gelişimi için de din eğitimi şarttır. Manevi olarak kişiye en çok tesir eden etken duygulardır. İç veya dış uyarıcılara bağlı olarak insanda filizlenen duygular, yeşerip büyüdükçe davranışa dönüşür ve meyvelerini vermeye başlar. Kişi kendini hayatın karşısında güçsüz ve savunmasız hissettiğinde, ümitsizliğe kapıldığında bu dünyada bulamadığı güven, emniyet, bağlanma ve teselli bulma duygularını yüce bir varlığa yöneltme ihtiyacı hisseder.[72]

Öyleyse bireyin dini gelişiminin temelini duyguların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Din ancak duyguların varlığıyla sıradanlıktan kurtulup bir anlam kazanır ve devamlılığı sağlanabilir. Dini, hayatın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiştik. O zaman hayata dair bütün duyguları da (sevgi, saygı, adalet, mutluluk, güven, acı, üzüntü, korku gibi) dini gelişimin bir parçası olarak düşünebiliriz.[73]

Peki kişideki bu din duygusu doğuştan mıdır yoksa sonradan mı oluşmaktadır? Eğer doğuştansa mahiyeti nedir? Sonradan oluşmuşsa bunda bireyin, ailenin ya da çevresel faktörlerin etkisi nedir? Çocukluk döneminin en önemli özelliklerinden olan taklit etme eğilimi dini kazanımların da temelini oluşturmaktadır. Çocuk, davranışlarıyla dini inanca yabancı olmadığını ve dini bir potansiyelle inancı kabule hazır olduğunu göstermektedir. İnsanın ruhi hayatını oluşturan ilk etkiler bu dönemde oluşup, gelecekteki hayatın tohumları bu dönemde atılır. Hz. Peygamber'in "Her çocuk fıtrat üzere doğar. Daha sonra annesi, babası onu Yahudileştirir, Hristiyanlaştırır yahut müşrikleştirirler."[74] hadisi de bu açıdan değerlendirilebilir. Demek ki hiçbir etki altında kalmayan bir fıtrat yolunu bulacaktır. Çocukların küçükken saf, temiz, içten ve

[72] Celalettin İçmeli, "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", *Konuralp Tıp Dergisi* 5/3 (2013), 67-69.
[73] Cemil Oruç, "Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 77-79.
[74] Muslim b. el-Haccac, *Sahîh-i Muslim ve Tercemesi* (İstanbul: İrfan Yayımcılık, ts.).8/133 (No.2658)

dürüst olmaları, bozulmalarınsa suyun içinde bulunduğu kabın şeklini alması gibi büyüdükçe meydana gelmesi bunun en güzel örneklerinden sayılabilir.[75]

Çocuk içinde yaşadığı ailenin değerlerini alır ve inancın temelleri bu dönemde atılır. 3-4 yaşlarında Allah'la ilgili sorular sormaya başlayan çocuğun dini gelişimi zekâ gelişimiyle paraleldir. Küçükken abdest alma, namaz kılma, Kur'an okuma, camiye gitme, bayram ve kandil gibi ritüelleri taklit ederek deneyimleyen bir çocuğun bu alışkanlıkları büyüdükçe bilinçli davranışlara dönüşecektir. Ailenin yanında çevrenin kültürü de çocuğun inancının şekillenmesinde büyük bir öneme sahiptir. Kültürel olarak, camiler, dini kurslar, okulda alınan din dersleri, yazılı ve sosyal yayınlar dini gelişimi etkileyen kültürel yapılar olarak dikkat çekmektedir.[76] Günlük hayatta karşılaştığımız herhangi bir olayda bile tek bir sebep veya tek bir sonuçtan bahsedemeyiz. İster doğrudan, ister dolaylı olsun olaylar, sebepler ve sonuçlar karmaşık bir düzene göre iç içe geçmiş ve birbiriyle etkileşim halindedir. Buradan hareketle, dini gelişimi de anne karnında başlayıp ölünceye kadar devam eden bir süreç olarak, birçok faktörün etkilediği bir gelişim ve değişim olarak adlandırabiliriz.

Dini gelişimin belirlenmesinde, genetik, fiziksel, bilişsel ve duygusal faktörler; aile, okul, evlilik, öğrenme, eğitim, cinsiyet, vicdan gibi bireysel ve sosyal faktörler; sosyo-ekonomik durum, yerleşim yeri, kitle iletişim araçları, dini kurumlarla ilişkiler, okuma alışkanlığı, iş ve kariyer gibi bireyden bireye farklılık gösteren birçok durum etkili olmaktadır.[77]

Çocukluk dönemi kişinin karakterini oluşturan, çeşitli öğrenmelerle onda derin izler bırakan ve yetişkinliğin temellerinin atıldığı oldukça kritik bir dönemdir. Bireyin hayatı boyunca sahip olduğu değer yargıları, inançla ilgili duyguları ve bunların davranışa dönüştürülmesi sürecinde kazanılan alışkanlıklar çoğunlukla bu dönemde oluşur. Bu sebeple verilecek sağlıklı bir din eğitiminin çocuğun dini gelişimine olumlu katkıları olacak, aksi bir durum ise dinden soğumaya ve uzaklaşmaya sebep olacaktır. Aynı zamanda bu eğitim sürecinde çocuğun bilişsel,

[75] Ali Baz Bilici, "Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 190-194.
[76] İçmeli, "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", 71.
[77] Faruk Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi* (İstanbul: Doğrudan Yayıncılık, 2022), 23-56.

sosyal ve duyuşsal özelliklerinin yanında dini gelişim özelliklerinin de dikkate alınması gerekmektedir.[78]

Çocuklardaki dini gelişimle ilgili birçok araştırma yapılmış ve farklı teoriler geliştirilmiştir. Bunlardan birkaç tanesine değinecek olursak; Harms'ta bu dönem devler, konuşan hayvanlar veya kanatlı melekler olarak tasvir edilen *Peri Masalları Evresi'*dir. Elkind'in *Temsil Arayışı* dediği evre, zihinsel imaj ve dilin etkili olduğu, içinde bulunulan gruba göre şekillenmektedir. Goldman ise bu dönemi *Sezgisel Dini Düşünce* olarak adlandırmaktadır. Dindarlık öncesi de denen bu dönemde dini fikirler ve zihinsel beceriler henüz oluşmamıştır. Fowler'in gerçek inancın ilk formu dediği evre ise *Sezgisel-Projektif İnanç* evresidir.[79]

Dini gelişim kendine has bir sıra ve düzen içerisinde oluşmakta olup, diğer gelişim alanlarıyla da bir bütünlük içerisindedir. Dini gelişimde en kritik dönemlerden birisi olan okul öncesi dönemde, din eğitimi en iyi şekilde doğal bir dini ortamda çocukların ilgi, merak ve duyguları, hayal güçleri ve din dili dikkate alınarak verilebilir.[80] Çocukların hayal gücü, ilgi ve merakları bu dönemde büyük önem taşıdığından doğru bir şekilde yönlendirilmelidir. Dini gelişimde kullanılması büyük önem arz eden din dili sayesinde ise, çocuk yeni bir dünyaya kapı açacak ve deneyimleyerek öğrenecektir.

Çocuğa din eğitimi verilirken kazandırılması gereken en önemli hususların başında sağlıklı bir Allah tasavvuru gelmektedir. Diğer konular bu tasavvurun etrafında şekillenir. Gelişim ilerledikçe çocuğun Allah algısı da şekillenmeye devam eder.[81] Çocuklar bu dönemde Allah'ın varlığından şüphe duymadıkları için onun varlığıyla değil, mahiyetiyle ilgili sorular sorarlar. Bu aşamada çocuğun soruları cevapsız bırakılmamalı ve makul bir şekilde cevaplanmalıdır.[82] İkinci önemli konu ise, dua yani kişinin içten ve samimi bir şekilde, belli kalıplara bağlı kalmadan yaratıcıdan

[78] Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *AÜİFD XLV* 11 (2004), 137-138.
[79] Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 70-83; Aybiçe Tosun - Kübra Yıldız, "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Amasya İlahiyat Dergisi* 12 (2019), 128-129.
[80] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 49-56.
[81] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 57.
[82] Bilici, "Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü", 195.

yardım istemesi ve ona yönelişidir. Bu sayede çocuk hem yaratıcısıyla özel bir bağ kurmuş, hem de kendi iç dünyasına bir yolculuk başlatmış olur.[83]

Çocukluk dönemindeki dini özelliklere baktığımızda, çocuk diğer alanlara olduğu gibi dine karşı da bir *hazırbulunuşluk* içerisindedir. *Kolay inanırlık* özelliğinden dolayı çocuk sadece görünüşte değil, içsel olarak ta samimiyetle inanır. Böylece kendi dini anlayışını oluşturmaya ve geliştirmeye başlar. Bu dönemin en önemli özelliklerinden olan *benmerkezcilik* dini inancın gelişiminde de belirgin olarak ortaya çıkar. Allah çocuğu yaratmış, ona anne-baba, kardeş, yiyecek ve giyecek vermiştir. Onun istek ve arzularına uymaya hazır ve daima onun yanındadır. *Antropomorfik* anlayış ise çocuğun soyut varlıkları anlamlandırabilmesi ve tarif edebilmesi için somut yollara başvurmasıdır. Çocuk bu sebeple Allah'a ve meleklere insani özellikler yükleyip, somut olarak tasavvur etmektedir. Çocuğun gelişiminin en önemli kısımlarından birisi olan *deneyimleri* dini gelişimde de kendini gösterir. Bu sayede çocuk önce ailede, sonra da okulda ve sosyal çevresinde dini tecrübeler edinerek, gelişimine katkı sağlayacaktır.[84]

Almanya'da okul öncesi dönemde verilen din eğitimi dini tecrübelerin çocuğun dini gelişiminde ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Din eğitimi çoğunlukla kilisenin idaresi altında olup, kreş ve anaokulları dini simge ve sembollerle donatılmıştır. Sivil eğiticiyle birlikte bir de rahibe bulunmakta, böylece çocukların dini havayı teneffüs etmeleri sağlanmaktadır. Çocukların gelecekte dini daha kolay kabul edebilmeleri için yemekten önce ve sonra Allah'a dua ederek, şükretmeleri, her türlü ayin ve kutlamalara katılmaları sağlanarak dini tecrübeleri arttırılmak istenmiştir. Çevre, sağlık, trafik, düzen, temizlik, giyim-kuşam, işbirliği, paylaşma, hasta ve yaşlıları ziyaret gibi hayata dair birçok kazanım uygulamalı olarak verilmektedir. Materyal olarak, çocukların kutsal kitapla olan etkileşimlerini arttırmak ve psikolojik olarak dini duygunun filizlenip, güçlenmesi için boyama, eksiklikleri tamamlama ve takibe olanak sunan resimli ve ilgi çekici çocuk İncilleri hazırlanmıştır. [85] Çocuklara ders verecek öğretmenin sadece inançlı olması değil, aynı zamanda çocuklarla aynı

[83] Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 84.
[84] Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", 138-139.
[85] İrfan Başkurt, "Almanya'da Din Eğitimi", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 0/4 (2012), 136-137.

inanca ve mezhebe sahip olması, din konusunda bilgi sahibi ve ders vermeye istekli bulunması, sadece din dersi için değil, diğer bütün dersler için de geçerlidir. Din eğitimi veren öğretmenin karakteri, çocuklarla vakit geçirmesi, örnek olması ve tecrübelerini paylaşması bilgi aktarımından daha değerli görülmektedir.[86] Bütün bunlara baktığımızda belki de aile ve okul olarak bütün eğitim sistemimizde sözlere, nasihatlere, ezberciliğe ve bilgi yüklemesine dayalı eğitim anlayışımızdan vazgeçip, önce kendimizin inanıp yaşadığı hayata yönelik tecrübelerle dolu bir ortamın oluşturulması sağlanabilir.

Dini gelişim üzerindeki en önemli etki hiç şüphesiz aileye aittir. Kişi ilk pratik bilgilerini ailede öğrenir. Ailenin sağlam bir eğitim vermesi için söyledikleriyle yaptıklarının tutarlı olması, öğretecekleri değerlere sahip olmaları gereklidir. Zira çocuk söylemlerden çok taklit ederek öğrendiğinden sözlere değil, hareketlere bakacaktır. Bu anlamda okul eğitimi ve öğretmen davranışları da oldukça etkilidir. Öğretmenin rol model olarak karakteri, iletişim şekli ve hareketleri teori bilgiden daha değerli olup, çocuğun olumlu davranışları takdir edilip, pekiştirilmelidir. Baskıcı bir anlayış, çocuğun Allah'la iletişimini zorlaştırabilir. Tutarsız bir yaklaşım, çocukları da tutarsız ve kararsız yapabilir. Dini gelişimin temelinde sevgi olmalı, ancak bu sevgi sınırsız değil, sınırları olan bir disipline sahip olmalıdır. Sadece kendiliğinden gerçekleşen bir gelişim yeterli değildir. Bu amaçla bilinçli bir din eğitimi de verilmelidir.[87]

Bu eğitim verilirken acele edilmemeli, çocuğun öğrendiklerini sindirmesi sağlanmalı ve dengeli olunmalıdır. Hayat boyu devam eden dini gelişimde bazen kopmalar, duraklamalar, gerilemeler, kritik dönemler ve kırılma noktaları yaşanabilir. Önemli olan bu dönemleri en az hasarla atlatabilmek ve devamlılığı koruyabilmektir.[88]

Çocukta imanın ve Allah'a bağlılığın oluşmaya başladığı bu dönemde, çocuk ibadetleri uygulama noktasında zorlanmamalıdır. İçerisinde çocuğun dini gelişimine katkı sunacak örneklerin bulunduğu hikâye ve masallardan faydalanılmalı ve çocuğun

[86] Başkurt, "Almanya'da Din Eğitimi", 124.
[87] Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 149-153.
[88] Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 14-21.

dini gelişimi açısından büyük önem taşıyan oyun[89] ve oyuncaklardan da bu anlamda yararlanılmalıdır. Çünkü yetişkinlerin rutin işleri onlar için ne derece önemliyse bir çocuk içinde oyun ve oyuncakların o derece önemli olduğu unutulmamalıdır.[90] Özellikle günümüzde oyuncak sektörü oldukça gelişmiş olup, çocukların gelişimlerini farklı yönlerden destekleyecek birçok oyuncak bulunmaktadır. Bu bakımdan oyuncaklar eğitimin bir parçası haline getirilip, eğlenceli materyallere dönüştürülebilir.

Din bir insanın gelişimi ve kişiliği açısından en önemli etkenlerden biridir. Özellikle çocuklar taklit, soru sorma özellikleri, şüpheden uzak kolay inanır yapıları sayesinde dine fazlasıyla açık; saf, temiz, dürüst bir varlık olarak dini eğitime hazırdırlar. Okul öncesi dönem olumlu bir şekilde desteklenirse çocuğun fıtrat yolundaki gelişimine de katkı sağlamış olacaktır. Dini duyguyu besleyen en önemli öğeler sevgi, korku ve bağlanma duygularıdır. Bu amaçla çocuğa din eğitimi verilirken korkunun bir eğitim aracı olarak kullanılmaması, çocuğu yaratanına yaklaştıracak şekilde sevgi odaklı bir eğitim verilmesi gerekmektedir.[91]

"Peri masalları çağı" da denilen bu dönemde çocuklar her şeye inanmaya hazır ve şüpheden uzaktırlar. Dini gelişimleri açısından da oldukça önemli olan bu dönemde çocukların kolay inanırlık özellikleri kötüye kullanılmamalıdır. Çocuğa seviyesinin üzerinde bilgiler yüklenmesi onun dini gelişimini olumsuz etkileyecek ve hayatı boyunca oluşturacağı din anlayışına temel teşkil edecektir.[92]

[89] Eyüp Şimşek, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV* 1 (2004), 216.
[90] Mustafa Tavukçuoğlu, "Okul Öncesi Çocuğun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi", *NEUİFD* 14/14 (2002), 55.
[91] Bilici, "Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü", 212-213.
[92] Mualla Selçuk, "Çocuk Eğitiminde Dini Motifler", *İslami Araştırmalar* 4/2 (1990), 111.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ BİLGİLER -1 ALANI VE KAZANIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. DEĞERLER EĞİTİMİ

Yaşadığımız yüzyıl birçok gelişmeyi beraberinde getirmesiyle birlikte, farklı sorunların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Eskiden daha basit ve mümkün olan durumlar, günümüz şartlarında daha karmaşık ve zor bir hale gelmiş, hayat birçok açıdan oldukça kolaylaştığı halde fiziksel ve mental yorgunluk, sürekli meşguliyet, teknoloji gibi sebepler kendimize, ailemize ve maneviyata ayrılan zamanı azalmıştır. Bu da beraberinde yalnızlık, bireysellik ve bencillik gibi duyguların oluşmasına yol açmış ve değer yargılarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu durum değerlerin önemini, yeniden düzenlenmesini ve yöntemlerin tekrar gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Değer, sosyal bir grubun sağlıklı bir şekilde işleyişini ve devamını sağlamak için çoğunluk tarafından kabul edilen ortak duygu ve düşünceleri yansıtan genel ahlaki ilke ve inançlar, iyi ve kötüye dair yargılarımızdır. Her toplumun, her dinin kendine has değerleri olduğu gibi dünya genelinde kabul edilen ahlaki ve evrensel değerler de vardır. Değişen zaman, sosyal, siyasi ve kültürel gelişmeler sonucunda toplumda ve bireyler arasında ortaya çıkabilecek sorunlara en uygun çözümlerin üretilebilmesi noktasında değerler oldukça hayati bir öneme sahiptir. Her yönden adil, saygılı ve sorumluluk sahibi bireylerin yetiştirilmesi ancak değerler eğitimi sayesinde mümkündür.[93]

Değerlerin genel olarak insan yani toplum ve toplum üstü aşkın varlıklar olmak üzere iki kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.[94] Din temel olarak iman, ibadetler ve ahlaki kuralların birleşiminden oluşan sistemli bir bütündür. Kişinin sahip olması gereken değerleri ahlaki yapı içerisinde incelemek mümkündür. Sahip olunması

[93] Taha Yazar - Süreyya Erkuş, "Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Öncesi Eğitim Programındaki Değerler Eğitimine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 20 (2013), 197.

[94] Ayşegül Köstü, "İmam Nevevi'nin '"Kırk Hadis"' Adlı Eserinde Değerler Eğitimi", *Akademik Platform*, (2019), 179.

gereken değerlerin çocuklara aşkın bir güç olan Allah ve onun beklentileri olarak sunulmaması onların bireysel, toplumsal ve evrensel değerleri benimsemeleri konusunda bilgisiz ve dayanıksız bırakılmalarına sebep olacaktır.[95]

Toplumda değerlerin yerleşmesinde, düzenin sağlanmasında, huzursuzluk yaratan olayların azaltılmasında sorumluluk ve güven sahibi kişilerin varlığı büyük önem arz etmektedir. Bu huzur ve düzenin sağlanması için ise, güven duygusunun karşılıklı olması gerekir. Dini anlayışta Allah ile insan arasında karşılıklı bir güven duygusu vardır. Bu duygu ancak iman sayesinde oluşur ve hayat bulur. Allah'a inanan ve güvenen bir insan, bu inancı gereği diğer insanlara karşı da güvenilir olmak zorundadır. Çünkü Allah'a güven bütün bağlılıkların temel kaynağıdır. Bu sebeple sağlıklı bir değerler eğitimi için Allah'a iman ve güven duygusu oldukça önemli bir unsurdur.[96]

Çocuğun şahsiyetinin oluşmasına yön veren, onu kaygı ve sıkıntılarından kurtaran bağlanma, sevgi, saygı, tevekkül, korku ve merak gibi birçok duygunun harmanlanması ile çocukta iman duygusu oluşmaya başlar. İman duygusu ise, değerlerin içselleştirilmesinde en önemli faktörlerden biridir. Bu nedenle çocukta ilk olarak bu duyguların açığa çıkarılması, beslenmesi ve geliştirilmesi gerekir.[97]

Çocuğa değer öğretiminin yolları; örnek olmak, olumlu geri bildirim, hiçbir geri bildirimde bulunmama, ceza yani olumsuz geri bildirim şeklinde sıralanabilir. Hangi yöntemi denerse denesin öncelikle çocuğa değerler eğitimi veren kişilerin gerçekten değerlere inanan ve benimsemiş kişiler olması gerekir. Yoksa söylenen sözler sadece sıkıcı nasihatler olarak görülecektir. Zaten az çok değerler hakkında bilgi sahibi olan çocuklar için asıl önemli olan şey değerlerin davranışa, duygu ve inanca dönüştürülmesidir.[98]

Yapılan araştırmalara göre çocuklara öncelikli olarak hangi değerler verilmeli sorusuna cevap olarak; saygı, sevgi, hoşgörü, sorumluluk, yardımlaşma, dürüstlük,

[95] Fatih Çınar, *Din Öğretiminde Değerler Eğitimi* (Ankara: Maya Akademi, 2015), 91.
[96] Davut Işıkdoğan, "Din ve Eğitim Bağlamında Bir Değer Olarak İnsanda Güven Duygusu", *Dicle İlahiyat Dergisi* XXV/1 (2022), 23-25.
[97] Esra Türk, "Çocukluk Dönemi Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi", *Marife* 14/3 (2014), 157.
[98] Cemil Oruç, "Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Ahlaki Değerler Eğitimi", *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi* 1/2 (2010), 52.

işbirliği ve nezaket değerleri gelmektedir. Verilmesi en zor değerlerlerse; vefa, adalet, sabır, empati, fedakârlık ve milli değerler olarak sıralanabilir. Bu değerlerde zorlanılmasının sebebi olarak soyut kavramlar olmaları, pekiştireç verilecek materyal ve etkinlik örneklerinin azlığı gösterilebilir.[99]

Kavramsal olarak soyut olan değerlerin anlaşılması ve içselleştirilmesi zaman ve emek isteyen bir süreçtir. Bu amaçla kazandırılması gereken değerlerin etkinlik ağırlıklı olarak verilmesi, hikâye, örnek kişi, örnek olaylar, gezi ve eğitici filmler çerçevesinde öğretilmesi öğretimin etkinliğini artıracaktır.[100] Aynı şekilde değerlerin hayata geçirilebilmesi için çocuğun rol modellere ihtiyacı vardır. Çocuk taklit yeteneği sayesinde bu modellerle çok çabuk özdeşim kurabilir. Bu kişi şu an yaşayan biri olabileceği gibi, tarihte yaşamış, örnek alınması gereken bir şahsiyette olabilir. Bu karakterler toplumun ahlaki değerlerini yansıttıkları için, onların yaşantıları, mücadeleleri ve değer yargıları çocuğu olumlu yönde etkileyecektir.[101]

Değerlerin doğru bir şekilde kazanılmasında en büyük görev aileye düşmektedir. Bu sebeple ailenin dâhil olmadığı bir değer eğitiminden söz etmek oldukça güçtür. Yapıcı araştırmalar ebeveynlerin değerler ve eğitimi hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadıklarını göstermiştir. Bu amaçla velilere bilgilendirici ve bilinçlendirici çalışmalar yapılması sorunun kaynağına inmek açısından faydalı olacaktır. Aynı şekilde velilerin de değerlerle ilgili sorun ve beklentilerini öğretmenleri ile paylaşabilmesi ve beklentilerinin dikkate alınması gerekir.[102] Çünkü çocuğa değerlerin kazandırılmasında ailenin aktif katılımı ve çocuğu desteklemesi sürecin başarıya ulaşmasında oldukça önemlidir. Ailelerin bilinçsiz ve ilgisiz olması, öğrenilen değerlerin evde pekiştirilmemesi, bütün sorumluluğun öğretmene

[99] Hülya Gülay Ogelman - Hatice Erten Sarıkaya, "Okul Öncesi Eğitimi Öğretmenlerinin Değerler Eğitimi Konusundaki Görüşleri: Denizli İli Örneği", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29 (2015), 93-94.

[100] Ayşe Sevde Karaca, *Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğrencilerine Uygulanan Değerler Eğtiminin Öğretici görüşleri Açısından İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 56.

[101] Abdulhamit Karademir - İlknur Çelik, "Okul Öncesi Öğretmenleri Bakış Açısıyla Milli Değerlerimiz: Türk Büyükleriyle Ahlak Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 18/40 (2020), 296-297.

[102] Ensar Yıldız vd., "Okul Öncesi Eğitim Çağında Çocuğu Olan Ebeveynlerin Değerler Eğitimi Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/40 (2021), 2338.

yüklenmesi değerlerin kazanımını zorlaştıracaktır.[103] Çalışan anne sayısının artması, babaların işteki sürelerinin uzaması, ailelerin paylaşım ve iletişim eksikliklerine, parçalanan aile sayılarının artması gibi sosyal hayattaki değişimler de eklenince sevgisiz ve eğitimsiz büyüyen bir neslin ortaya çıkışı kaçınılmaz olmuştur. Hayatımıza anlam katan ve yön veren değerlerin çocuklara öğretilmesi, onların her yönden gelişimine katkı sağlayacaktır. Bu anlamda çocuk sadece aileden değil, çevre, okul, arkadaş çevresi, sosyal medya veya televizyon gibi her türlü durumdan etkilenmekte ve değer yargılarını oluşturmaktadır. Bu denli etkiye maruz kalan çocuklarımız için neyin iyi neyin kötü olduğu algısı ise gün geçtikçe büyük bir karmaşıklığa sebep olmaktadır.[104] Bu sebeple değerler eğitiminin önemi her geçen gün biraz daha artmakta hem ailelere, hem de eğitimcilere bu konuda büyük görevler düşmektedir. Aksi durumda duygularından, değerlerinden ve inançlarından yoksun yetişen çocuklarımız, geleceğin yozlaşmış toplumlarının mimarları olacaklardır.

3.2. DERSLER

Tablo 1. Programın Ders Kredileri Tablosu

TEMEL ÖĞRETİM				
1. Düzey	2 Hafta	Haftada 18 saat	36 Saat	Kursa Uyum Süreci/Haftada 18 Saat
	7 Hafta	Haftada 18 saat	126 Saat	Dini Bilgiler-1(1-4. üniteler)/Haftada 12 Saat Kur'an-ı Kerim-1 (1-4. üniteler)/Haftada 6 Saat
2. Düzey	8 Hafta	Haftada 18 saat	144 Saat	Dini Bilgiler-1 (5-9. üniteler) Haftada 12 Saat Kur'an-ı Kerim-1 (5-9. üniteler) Haftada 6 Saat
3. Düzey	8 Hafta	Haftada 18 saat	144 Saat	Dini Bilgiler-2 (1-4. üniteler) Haftada 12 Saat Kur'an-ı Kerim-2 (1-4. üniteler) Haftada 6 Saat
4. Düzey	8 Hafta	Haftada 18 saat	144 Saat	Dini Bilgiler-2 (5-9. üniteler) Haftada 12 Saat Kur'an-ı Kerim-2 (5-9. üniteler) Haftada 6 Saat
YAZ KUR'AN KURSLARI				
1.Yaz Dönemi	8 Hafta	Haftada 15 saat	120 Saat	Dini Bilgiler-1/Haftada 10 Saat Kur'an-ı Kerim-1/Haftada 5 Saat
2.Yaz Dönemi	8 Hafta	Haftada 15 saat	120 Saat	Dini Bilgiler-2/Haftada 10 Saat Kur'an-ı Kerim-2/Haftada 5 Saat
EK ÖĞRETİM				
1. Kur	8 Hafta	Haftada 6 Saat	48 Saat	Dini Bilgiler-1(1-4. üniteler) Haftada 4 Saat Kur'an-ı Kerim-1 (1-4. üniteler) Haftada 2 Saat
2. Kur	8 Hafta	Haftada 6 Saat	48 Saat	Dini Bilgiler-1 (5-9. üniteler) Haftada 4 Saat Kur'an-ı Kerim-1 (5-9. üniteler) Haftada 2 Saat
3. Kur	8 Hafta	Haftada 6 Saat	48 Saat	Dini Bilgiler-2 (1-4. üniteler) Haftada 4 Saat Kur'an-ı Kerim-2 (1-4. üniteler) Haftada 2 Saat
4. Kur	8 Hafta	Haftada 6 Saat	48 Saat	Dini Bilgiler-2 (5-9. üniteler) Haftada 4 Saat Kur'an-ı Kerim-2 (5-9. üniteler) Haftada 2 Saat

[103] Yazar - Erkuş, "Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Öncesi Eğitim Programındaki Değerler Eğitimine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", 204.

[104] Acur, *Öğretici Görüşleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kurslarındaki Değerler Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, 23-24.

Programın ders saatlerine baktığımızda dini bilgiler alanı 12 saat, Kur'an-ı Kerim alanı ise 6 saat olarak belirlenmiştir. İhtiyaç odaklı Kur'an kurslarının ders kredileri ise Kur'an-ı Kerim 12 saat, dini bilgiler 6 saat[105]olarak düzenlenmiştir. Buradan hareketle 4-6 yaş öğretim programının harfleri şekil olarak tanıma veya telaffuz etme kazanımlarından daha çok değerler eğitimine önem verdiğini söyleyebiliriz.[106]

Kur'an-ı Kerim ve Dini Bilgiler dersleri ayrı ayrı, her biri 9 üniteden meydana gelen iki alandan oluşmaktadır. Kur'an-ı Kerim alanı çocukların gelişim seviyeleriyle uygun bir şekilde Kur'an harflerini ses ve şekil olarak tanımalarını amaçlamaktadır. Dini Bilgiler-1 alanı; "Dua, Şükür ve Özür Dileme", "Sevgi ve Merhamet", "Saygı", "Sorumluluk", "Yardımlaşma", "Sabır", "İyilik", "Doğruluk ve Dürüstlük", "Adalet" ünitelerinden oluşmakta olup[107], değerler eğitimi kapsamında değerlendirilebilir. Dini Bilgiler-2 alanı ise, "Allah'ı Seviyorum", "Peygamberimi Seviyorum", "Kitabımı Seviyorum", "İnsanları Seviyorum", "Kâinatı Seviyorum", "Dinimi Seviyorum", "Dini Mekânlarımızı Seviyorum", "Vatanımı Seviyorum", "Bayramlarımızı Seviyorum" ünitelerinden oluşmakta olup[108], genel olarak iman ve sevgi temalı olarak dini ve kültürel değerleri kapsamaktadır.

3.3. DİNİ BİLGİLER ALANI-1

3.3.1 Dua, Şükür ve Özür Dileme

Bir değer olarak şükür, iyilik sevgisi ve paylaşımı, iyiliğin sahibini takdir ve iyiliğe iyilikle karşılık vermektir. Toplumda önemli bir erdem olarak şükredenler iyi bir rol model, şükürse bir memnuniyet ve inanç göstergesidir. Şükür sadece bir hissediş değil bilinçli bir farkındalıktır. Şükür ile iyi ahlak arasındaki bağ kişinin yaşantısında mutluluk gibi somut örneklere dönüşerek kendisini gösterir. Geçmişteki olumlu olayların değerini bilememek, sahip olduklarına şükretmemek kişinin memnuniyet duygusunu azaltan, onu karamsarlığa sürükleyen bir nedendir. Bu

[105] *Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 12.
[106] Kurt, *Velilerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği)*, 37.
[107] *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Öğretici Kitabı-1*, 7.
[108] *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Öğretici Kitabı-2* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 7.

anlamda şükür, bu döngüyü kırmaya, hayata daha güzel bakmaya ve iyimserliği öğrenmeye yardımcı olur.[109]

Günümüz şartları televizyon, internet, moda, alışveriş ve gösteriş gibi toplumun hemen her alanında materyalist bir yaklaşımı empoze etmekte ve tüketim toplumunu oluşturmaktadır. Böylece çocuklar materyalist ve benmerkezci bir yapıya doğru ilerlemekte, empati duygusundan yoksun, değerlerini unutmuş bir nesil oluşmaktadır. Şükür bu maddeci felsefeye set çekerek psikolojik olarak iyiliğe katkı sağlayabilir. Bu nedenle çocuğun ilk öğrendiği cümlelerin teşekkür ifadeleri olması çocuğun gelişimi açısından önemli bir etkiye sahiptir. Şükran gelişimi çocuğun daha ilk bebeklik döneminde annesi ile kurduğu bağ esnasında oluşmakta, fiziksel ve duygusal olarak ihtiyaçları karşılanan bebek annesine karşı sevgi ve sıkı bir bağlılık göstermektedir.[110]

Duanın Allah'ın birliğini dile getirip onu övme; af, merhamet gibi manevi istekler ve dünyevi isteklerde bulunma olarak üç şekli vardır. Dua da Allah'a zikir ve saygı, bir de istekler olmak üzere iki unsur bulunmaktadır. Ancak İslam âlimleri duada Allah'a saygıyı ve Allah'ın gücü karşısındaki acziyete daha fazla önem vermiş, dilek ve isteklere ikinci derece önem atfetmişlerdir. Bu anlamda Peygamberimizin "Dua ibadetin kendisidir."[111] hadisi duanın önemini göstermektedir. Dua kişinin Allah'a kulluğun esası olarak zikir, teşbih, hamd, şükür, tövbe istiğfar gibi kavramları kapsamaktadır. Bir ayette "De ki: Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin."[112] denilerek kişinin değerinin Allah'a yönelişi ile bir anlam kazanacağı belirtilmektedir.[113]

Okul öncesi dönem dua deneyiminin çocuğun sosyal davranışı üzerinde olumlu etkisinin olduğu bir dönemdir. Kişi hayat akışında sınırlılıklarının farkına vardıkça sınırsız bir güce inanma ihtiyacı oluşmakta, oluşan bu inanç, sevgi ve güven çocukta

---

[109] Gülüşan Göcen, "Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri", *Değerler ve Eğitimi-II* (Ankara: Dem Yayınları, 2015), 237-238.

[110] Göcen, "Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri", 239.

[111] Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi, *haz. Abdullah Parlıyan* (İstanbul: Konya Kitapçılık, 2008).2/545 (No.3827)

[112] Kur'an-ı Kerim Meâli, *haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012).el-Furkan 25/77

[113] Selahattin Parladır, *"DUA", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/dua#2-islamda-dua (17.10.2022).,* ts.

karşılaştığı zorluklara karşı daha dirençli ve inançlı olması sonucunu doğurmaktadır. Dua etme alışkanlığını kazanmış, özellikle de başkalarına karşı dua edebilen çocuk, dua sayesinde doğru sözlü olmak, sabır, empati, iyilik gibi birçok değeri öğrenip; yalan, kıskançlık, başkasının malına zarar verme gibi olumsuz davranışlardan da uzaklaşabilir. Dua alışkanlığı çocuğun iç disiplin kazanmasına yardımcı olur, çocuk istek ve ihtiyaçlarının farkına varıp yaratıcısının onayladığı ve onaylamadığı davranışlara göre yaşantısını düzenlemeye dikkat eder. İhtiyaçları zamanında karşılanmayan, istekleri yerine gelmeyen çocuk dua sayesinde onu her zaman duyan ve kendisini açabileceği bir yaratıcısı olduğunu bilir ve ona sığınıp rahatlar.[114]

Çocuğa dua öğretilirken en önemli konu doğru bir Allah tasavvuru geliştirilmesidir. Çocuk yaratıcısını sihirli bir değnek ya da bir mucize olarak görmemeli, ona sevgisini, şükrünü sunabilmelidir. Allah'ın bizi her koşulda sevdiği anlatılıp, onun sevgisi duaların kabulüne bağlanmamalıdır. Okul öncesi çocukta en önemli davranışlardan biri taklit olduğundan anne, baba ve öğretmen dua deneyiminde çocuğa yardımcı olmalı, mümkünse dualar birlikte yapılmalıdır. Böylece çocuk zaman içinde deneyimlerini alışkanlığa dönüştürebilecektir. Çocuğa verilen dua eğitimi sadece müfredat kapsamında değil, çevresel şartlar, ihtiyaç ve beklentiler dâhilinde verilmeli; ilahi, çizgi film, hikâye, manevi önderlerin hayatları gibi etkinliklerle desteklenmelidir.[115]

Dua ederken sadece ezberlenmiş, mananın bilinmediği kalıp duaların yapılması kişinin dua ihtiyacını gidermemektedir. Bu anlamda kişi anadilinde dualar ederek, kendini rahatça ifade edebilmeli ve yaratıcısı ile manevi bir bağ kurmalıdır. İnsan yapısı gereği duaya muhtaçtır ve hemen her insan hayatının farklı dönemlerinde dua deneyimleri yaşamıştır. Sağlıklı bir dua eğitimi ancak bütüncül bir eğitimle mümkün olabilir. Ancak aile bu konuda sistemsiz, örgün eğitim kurumları yetersiz, yaygın eğitim alanları ise geleneğin etkisi altındadır. Bu bakımdan dua eğitimi için en önemli dönem okul öncesi dönemidir.[116] Dua, okul öncesi gelişim özelliklerine en uygun

[114] Esra Aydınbaş, "Ankara İli 5 Yaş Grubu Çocuklarda Anadilde Dua Deneyimi ile Sosyal Davranış İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2019), 36-37.
[115] Aydınbaş, "Ankara İli 5 Yaş Grubu Çocuklarda Anadilde Dua Deneyimi ile Sosyal Davranış İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", 42-43.
[116] Cemal Tosun, "Dua Öğretimi", *Dini Araştırmalar* 2/6 (2000), 1-8.

deneyim olup, diğer gelişim alanlarına da katkı sağlamaktadır. Kişi dua sayesinde yalnızlık duygusundan korunabilir, her an Allah bilinciyle yaşayarak onun gücü ile doğrulabilir.[117]

Çocukların soyut düşünme becerisi gelişmediğinden öğretilen dualardaki mecazi anlamlar çocuklara açıklanmalı, yanlış anlamaların önüne geçilmelidir. Sadece sıkıntılı ve üzgün zamanlarda değil, mutlu ve sevinç anlarında da dua yapılmalı ve şükür değeri ile birleştirilerek her durumda dua edilebileceği öğretilmelidir. Çocuklar için bu dönemdeki en önemli faaliyet oyundur. Oyunla birlikte tekrarlanarak dualar öğretilebilir, metinler hikâyeleştirilerek çocuğun anlaması kolaylaştırılabilir.[118]

Kişi yaşamında isteyerek veya bazı unsurların etkisi altında kalarak davranışlarında değişime gidebilir. Bu değişim süreci aynı zamanda bir eğitimin sonucudur. Bu bağlamda dua kişinin yaşama yönelik olarak davranışlarında ve yaratıcısıyla olan bağında ortaya çıkardığı somut değişikliklerle de bir eğitim olgusudur. Dua öğreten kişilerin öğrettiği şeyleri hayatlarına yansıtması, ona göre davranmaları çocuğun onu uygulamasında önemli bir etkendir. Nitekim beraber kılınan namazların, yapılan yemek ve uyku dualarının çocuğun ruhunda bıraktığı izler ömür boyu silinmeyecek izlerdendir.[119]

Dua konusunda yapılan çalışmalar, herhangi bir dine veya duaya inanmayanların bile dua ettiklerini ortaya koymaktadır. Yine yapılan araştırmalar tesadüfi yolla seçilmiş çocukların %91.89'unun dua etme konusunda olumlu bir davranışa sahip oldukları ve dualarını genel olarak aileleri ile birlikte oldukları zamanlarda, yemekten sonra, namazdan sonra, camide, uykudan önce, dini bir merasim şeklinde yaptıklarını ortaya koymuştur.[120] Gerek sıkıntı anlarında gerekse ibadet maksadıyla dua eden çocuklar, bazen karanlık, kâbus ve korku sebebiyle, bazen de kaybettikleri bir yakınları için veya yaşadıkları özel durumlar sebebiyle de dua

---

[117] Esra Aydınbaş, *Okul Öncesi Çocuklarda Davranış Yönetimi ve Manevi Yaklaşım: Dua Deneyimi ve Sosyal Davranış İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 170.

[118] Esra Türk, "Din Eğitimi Açısından Çocukluk Döneminde Dua Kavramının Önemi", *İMAD* 1/3 (2015), 462-464.

[119] Mahmut Dündar, "Farklı Yaş Gruplarında Dua ve Din Eğitimi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/20 (2018), 464-469.

[120] M.Doğan Karacoşkun, "Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005), 103-123.

edebilmektedirler. Egosantrik düşünce sebebiyle daha çok kendileri için dua eden ve genel olarak maddi isteklerde bulunan çocukların yaşın ilerlemesiyle birlikte bütün duaların kabul olacağına dair inançları azalmaktadır. Daha küçük çocuklar ise iyi biri olmanın ve iyi isteklerde bulunmanın duaların kabulünü etkileyeceğini düşünmektedir.[121]

Araştırmalar çeşitli ibadet ve dua deneyimi yaşayan çocukların ibadet sırasında ve daha sonra kendilerini huzurlu ve mutlu hissettiklerini ortaya koymuştur. Dua insanın inandığı bir varlığa yönelişi, duaya yönelten duygularsa; sevgi, acizlik, korku, minnettarlık gibi duygulardır. İlk zamanlar etraflarındaki kişileri taklit ederek dua etmeye başlayan çocuk saf, temiz, maddi ve manevi dualarda bulunur. Bu dönemde manevi duygular tam oluşmazken, çocuk duayı Allah ile bir iletişim aracı olarak görür. Ayrıca egosantrik düşünce yapısı sebebiyle sadece kişisel isteklerde bulunurken yaşın ilerlemesiyle birlikte çevresindeki kişiler için de dua etmeye başlarlar.[122]

Çocuk öncelikle Allah'la arasında bir sevgi bağı kurmalı ve ona güvenmelidir. Aynı şekilde bu inanç sayesinde kendisini emniyette hissetmeli ve sevildiğine inanmalıdır. Allah merhametli bir varlık olarak tanıtılmalı, cezalandırıcı bir varlık olarak tanıtılmamalı, çocuk dini faaliyetlere zorlanmamalı ve öğretilen şeyler oyun temelli olarak gösterilmelidir. Allah'a yönetecek davranışlar ve Allah'la iletişimini güçlendirecek dualar yapılmalı, ancak Allah'tan isteklerde bulunurken imkânsız istekler ve duaların kabulü konusunda çocuk bilgilendirilmelidir.[123]

3.3.2. Sevgi ve Merhamet

Sevgi kavramı mesafeleri aşan bir yakınlık duygusudur. Allah ile insan arasındaki bağın temelini de sevgi oluşturmaktadır. Diğer değerlerle birlikte düşünüldüğünde dostluk, paylaşma, hoşgörü, merhamet, iyilik gibi temel değerlerin altında genel olarak hep sevgi yatmaktadır. Sevgi kelimesi saygıyı da beraberinde getirir. Nitekim saygının olduğu yerde sevgiden söz edilebilir ancak sevgiden nasibi

[121] Mehmet Nas, "Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi", *Talim Dergisi* 2(2) (2018), 305-306.
[122] Nas, "Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi", 304-305.
[123] Şimşek, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi", 216-217.

olmayanların saygıdan da nasibi yoktur.[124] Bütün dinlerde insan sevgisi temelde olup, insan en değerli varlıktır. Bu sebeple bütün inançlar insan ilişkilerine büyük önem vermiş ve temelini sevgiye dayandırmıştır. Yardımlaşma, paylaşma, fedakârlık gibi kavramlar bu sevginin en güzel göstergeleridir. Günümüzde yaşanan temel sıkıntıların başında sevgi ve merhamet eksikliği gelmekte olup, sevginin olmadığı yerde ise kin ve nefret tohumları yeşermektedir. Tıpkı bir mıknatısın aynı uçlarının birbirini çekmesi gibi ortak duygularda birbirini çeker ve çoğalırlar. Nasıl ki sevgi yardımlaşmayı ve paylaşmayı getiriyorsa, kötü duygularda birbirini çağırır ve büyütür. Pestallozzi ‘’Temelinde sevgi olan hiçbir eğitim başarısızlığa uğramaz.‘’ derken, birine bir şey öğretmenin ilk ve tek yolunun sevgi olduğunu anlatmak istemiştir. İnsanda doğuştan gelen bu duygu sayesinde kişi sevdiği şeye karşı açık ve her şeyiyle kabullenmeye hazır olur. İnsan ancak sevdiği bir ortamda mutlu olabilir, öğrenebilir ve öğrendiğinden verim alır. Önemli olan çocuktaki bu sevgi ışığını yakabilmek ve onu eğitime hazır hale getirebilmektir.[125]

Sevgi öğrenilebilen ve paylaştıkça çoğalan bir şeydir, karşılıksız ve koşulsuz olmalıdır. Bu sebeple hiçbir ayrım gözetmeksizin canlı cansız bütün varlıklar bu sevgiden nasibini almalıdır. Ruh ve zihin gelişimi için en önemli gıda sevgidir. Sevgi dolu bir ortamda güven duygularıyla büyüyen bir çocuğun, gelişimi, zekâsı, ruhsal yapısı ve değerlere bakışı sevgiden yoksun, anne şefkatinden uzak ve ilgisiz büyümek zorunda kalan çocuklardan daha sağlıklı ve daha ileridedir.[126]

Sevgi çocuğun kalbinden Allah’a uzanan bir yol ve zamanında inşa edilmesi gereken bir değerdir. Sevgi dolu bir ailede yetişen bir çocuk hem kendiyle, hem çevresiyle, hem de dini inançlarıyla barışıktır. Bu nedenle verilecek değerler sevgi temeline oturtulmalı, eğitimci hayata çocukların gözüyle bakabilmeli, söz ve hareketlerinde tutarlı olup, örneklik teşkil etmelidir.[127]

---

[124] Erdoğan Köycü, “Değerler Eğitimi’nde Sevgi ve Saygı Öğretimi Bağlamında Hadislerin Rölü”, *Bartın Üniversitesi Uluslararası İslamofobi ve Terör Sempozyumu (01-02 Aralık 2016) Bildiriler Kitabı* (Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2017), 205.

[125] Şeyma Şahin vd., “Sevgi Eğitimi Alan Öğrencilerin Sevgi ve Sevgi Eğitimi Dersine Dair Görüşleri”, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 7/1 (2019), 177-178.

[126] Şahin vd., “Sevgi Eğitimi Alan Öğrencilerin Sevgi ve Sevgi Eğitimi Dersine Dair Görüşleri”, 189.

[127] Mustafa Önder, “Sevgi, Din Dili ve Hikayelerin Çocukların Din Eğitimindeki Yeri ve Önemi”, *JASSS* 6/3 (2013), 1286.

Bir bebeğin doğduğu andan itibaren temel ihtiyaçlarından birisi de sevgidir. Aynı zamanda bütün inançların da kaynağı olan sevgi din duygusunun ve Allah inancının da temelini oluşturmaktadır. Çocuklar Allah'a karşı sevgi duymakta ve Allah'ın da onları sevdiğine inanmaktadır. Çocuklarla yapılan ibadetlerin samimi, içten, anlaşılır, sıkılmayıp, sevecekleri bir karakterde olması gerekir. Önemli olan çocuğun bu davranışları doğru bir şekilde algılaması ve anlamlandırmasıdır. Sevgi bütün kabullerin ön koşuludur. Bu sebeple çocuğa din eğitimi verecek kişilerin çocuk tarafından sevilmesi bilgilerin özümsenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda annenin davranışları da çocuklar için büyük bir değere sahiptir. Okul öncesi dönemde çocuğun neyin iyi neyin kötü olduğuna dair yargıları henüz oluşmamıştır. Bu nedenle yetişkinlerin hemen her alanda çocuklardaki korku duygusunu bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kullanmaları birçok problemi beraberinde getirir ve sevgi eğitimine engel olur.[128]

Çocuğun öğrendiği ilk davranışlar taklit olduğundan iyi bir eğitimcinin en önemli görevi çocuğa iyi bir örnek olmaktır. Hadislerde sevgi ve merhamet değerlerinin temelinde Allah sevgisi yer almaktadır. Allah ve kul ilişkisinden bahsettiğimiz de sevgi çok önemli bir yer teşkil etmekte olduğundan çocuklara öğretilecek ilk şey Allah sevgisi ve inancı olmalıdır. Allah inancı öğretilirken sevgi esas olmalı, Allah korkusu verilmemelidir. Cezalandıran azâb eden değil, nimetler veren affeden bir Allah tasavvuru oluşturulmalıdır. Allah'ın insanı sevmesi bir insanın kazanabileceği en üstün duygudur. Sevgi gibi sevilmek de bir ihtiyaç olduğundan Allah'ın sevgisinin nasıl kazanılacağı seviyelerine uygun bir şekilde anlatılmalıdır. "Yalan söylersen Allah seni taş eder" değil "Doğru söylersen Allah seni çok sever" denilmeli, onun istediği gibi bir kul olarak onu sevmesi öğretilmelidir. Allah sevgisinden sonra en önemli husus peygamber sevgisidir. Bunun için Peygamber kıssaları ve Peygamber hayatından örnek teşkil edecek olaylar anlatılmalıdır. Bizi büyütüp bu günlere gelmemize vesile olan anne ve babamızı sevmenin de hem dînî hem de insanî bir sorumluluk olduğu söylenmelidir.[129]

[128] Önder, "Sevgi, Din Dili ve Hikayelerin Çocukların Din Eğitimindeki Yeri ve Önemi", 1292-1295.
[129] Fatmanur Biberci, *2-7 Yaş Arası Çocuklara Sevgi ve Merhamet Değerlerinin Hadisler Işığında Öğretimi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 84-97.

Merhamet canlı cansız bütün varlıklara gösterilen acıma duygusudur. Bilişsel anlamda bir farkındalık, üzüntü ve davranış olarak şekillenerek empati duygusunu açığa çıkaran bu duygu kişide yardım etme, adalet ve eşitlik gibi duyguları da ortaya çıkarır. Acımasızlık ve bencilliğin karşıtı olan merhamet duygusu kadar insanı kuşatan, geliştiren, çoğaltan bir duygu yoktur. Anne karnındaki bebeğe karşı beslenen ilk duygu olan sevgi ve merhamet, ilk gıdası olan anne sütü kadar değerlidir. Biri bedeni beslerken, diğeri ruhu beslemektedir.[130]

Merhamet ile adalet kavramları arasında sıkı bir bağ vardır. Merhamet içsel, adalet dışsal; merhamet doğuştan, adalet öğrenilen, düşünülmüş bir kavramdır. Toplum düzeni için her ikisi de gereklidir, ancak merhametsiz bir adalet gerçek adalet değildir.[131]

Merhamet içerisinde sevgi, saygı, acıma ve yardımlaşma gibi birçok duyguyu barındıran evrensel bir duygudur. Din eğitimi verilirken öncelikle çocuğa merhametli davranılmalı, sevgiye layık kıymetli birer değer oldukları hissettirilmelidir. Çünkü ne derece değer görürlerse o kadar değer vermeyi öğreneceklerdir. Öncelikle yapılacak empati eğitimi sayesinde çocuklar kendini karşıdakinin yerine koymayı öğrenecek, böylece duygusal ve zihinsel empati yapacaklardır. Çocukların bu duygularını ortaya çıkarmak adına bazı faaliyetler de gerçekleştirilebilir. Örneğin, muhtaçlara yardım edilmeli, çocuk evi, huzurevi ve hastane gibi yerler ziyaret edilip, başkalarının duygularına ortak olunarak sosyal duyarlılıkları ortaya çıkarılmalıdır.[132]

Merhamet değeri öğretilirken hikâye, drama ve etkinliklerden yararlanılmaya çalışılmalıdır. Merhametli olunarak örnek olunmalı, kazandırılması istenen davranışlar bizzat uygulanarak farkındalık oluşturulmalıdır. Çocuğa sevgi ve şefkatle yaklaşılması gereklidir. Nitekim korku ile verilen bir eğitimin amacına ulaşması mümkün değildir. Sevgi sürekli ve kaliteli olmalı, çocuğun gelişim özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları, bireysel farklılıkları dikkate alınmalıdır. Hoşgörü dengeli bir şekilde orta yol takip edilerek

[130] Tuba Gül, *4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 52-60.
[131] Gül, *4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi*, 63.
[132] Gül, *4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi*, 80-81.

gösterilmeli, böylece çocuk koşulsuz ve karşılıksız sevmeyi ve sabretmeyi öğrenmelidir.[133]

Peygamber Efendimiz merhamet eğitimini benzetme, azar azar, yavaşça öğrenme, soru-cevap ve uygulayarak öğretme şekillerinde vermeye çalışmıştır.[134] "Merhamet etmeyene merhamet edilmez."[135], "Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir."[136] şeklindeki hadisler İslâm ahlâkının değerlere verdiği önemi en güzel şekilde yansıtmaktadır. Bugün dünyada var olan şiddet ve zulmün en önemli sebeplerinden birisi de merhamet eğitiminin eksikliğindendir. Kalpleri katılaşmış, paslanmış gönüller ilahi güzelliklere kapanır. Merhamet eğitimi kalbin pasını silen, katılığını alan, kalbe şefkat kazandıran, kalp gözünü açan ve böylece ruhu kin, öfke, intikam gibi kötü hastalıklardan arındıran bir eğitimdir. Sadece bir bilgi öğretme işi değildir.[137]

3.3.3. Saygı

Saygı sözlükte "büyük değerli ve önemli kişilere karşı hissedilen sevgi ve bağlılık karışımı duygu, hürmet", "hatır gözetme", "terbiye" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.[138] Yerine getirilmesi gereken bir ödev, hak anlamında olup; korkmak, çekinmek anlamlarında da kullanılır. Öncelikli olarak kutsal olana, yüksek şahsiyet ve makamlara gösterilmesi gereken bir kavramdır.[139]

Saygı, insanın bir karşılık beklemeden diğer varlıklara değer verip, ihtiyaçlarına karşı duyarlı olmasıdır. Bu sayede bireyler arasında olumlu bir iletişim ve etkileşim ortamı oluşacak, bireysel, duygusal ve sosyal bağlar güçlenecektir. Saygı aynı zamanda toplumsal huzurun ve barışın da teminatıdır. Böylece hiç kimse bir başkasının alanına girip de haklarını ihlal etmeyecek, bu da birlikte uyum içinde

---

[133] Gül, *4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi*, 95-106.
[134] Yusuf Şen, "Hz. Peygamberin Merhamet Eğitim Metodu", *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1-2 (2011), 23-27.
[135] Sünen-i Tirmizi Tercemesi, *haz. Abdullah Parlıyan* (İstanbul: Konya Kitapçılık, 2007).2/299 (No.1922)
[136] Sünen-i Tirmizi Tercemesi, *haz. Abdullah Parlıyan*. 2/298 (No.1920)
[137] Mehmet Görmez, "İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi", *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 14-16.
[138] Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 960.
[139] Mustafa Çağrıcı, *"SAYGI", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/saygi (17.10.2022).*, ts.

yaşamaya olanak tanıyacaktır. Saygı gösterilmediği takdirde ise karşı taraf savunmaya, hatta saldırıya geçecek, böylece bireysel ve toplumsal huzursuzluklara ve sorunlara yol açılacaktır.[140]

Saygı insanın davranışlarını olumlu yönde etkileyen ve karşıdakine değer vermemize sebep olan bir duygudur. Kutsal olana, diğer varlıklara, kendine ve çevreye şeklinde farklı tezahürleri olan saygı toplumdaki düzenin ve ilişkilerin sürdürülebilmesi için gerekli olan, vazgeçilmez bir değerdir.[141] En geniş ifade ile kültürel ve evrensel, kişisel ve nesnel boyutları olan, hem bireysel hem de toplumsal huzur ve refah için olmazsa olmaz bir kavramdır.[142]

Saygı çoğunlukla hoşgörü, sevgi, yaşayış biçimi, koşulsuz kabul, empati ve davranış biçimi olarak adlandırılabilir. Saygı dini, milli, ahlaki, insani değerlere ve farklılıklara, haklara, engellilere, kurallara ve diğer canlı cansız varlıklara gösterilmesi gereken geniş bir kavramdır. Saygılı davranmak toplumsal bilinç ve huzuru, karşılıklı anlayış, güven ve adalet duygularını olumlu yönde etkileyen bir davranıştır.[143] Otobüsteki yaşlı veya hamile bir kadına yer vermek, bir engelliye karşıdan karşıya geçerken yardım etmek veya ihtiyaç sahibi bir arkadaşının ihtiyacını gidermek çocukta farklı durumdaki kişilere karşı duyulan saygının empati, paylaşma ve yardımlaşma gibi değerlerle hayat bulmasıdır.

Bütün kâinatın yaratıcısı ve her şeyin sahibi olan Allah İslam dininde ilah olarak saygıya layık yegâne varlıktır. Allah'ın emir ve yasaklarına uygun yaşamak ve rızasını kazanmak için çalışmak ona saygı, tam tersi ise ona saygısızlık olarak nitelendirilebilir. Allah'tan sonra saygıya layık olan diğer bir değer, bütün Peygamberler, özelde ise Peygamber Efendimizdir. Peygambere itaat Allah'a itaat, onun getirdiklerini kabul etmek, manevi şahsiyetine ve ailesine hürmet göstermekse Müslüman olmanın gereklerindendir. Hayatın odak noktası olan insanın İslam dininde

[140] Tolga Topçubaşı, *Farklılıklara Saygı Eğitim Programının Öğrencilerin Farklılıklara Saygı Düzeyine Etkisi* (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 20.

[141] Ercan Gürültü vd., *İlkokul Öğretim Programlarında Yer Alan Saygı Kök Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, ts.), 235.

[142] Gürültü vd., *İlkokul Öğretim Programlarında Yer Alan Saygı Kök Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri*, 254.

[143] Gürültü vd., *İlkokul Öğretim Programlarında Yer Alan Saygı Kök Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri*, 241-243.

önemli ve özel bir yeri vardır. Bu sebeple onun maddi ve manevi varlığına saygı duymak evrensel bir olgudur. İslam dininde özel bir yeri olan anne babaya karşı saygı onlara "öf" bile dememeyi, gönüllerini hoş tutmayı sağlamak, kırmamak, her şeyden önce bizi yetiştiren ve büyüten kişilere karşı insani bir görevdir. Aynı zamanda yeryüzünde bulunan diğer canlılara, hayvan, çevre ve bitki nazarında bütün yaratılmışlara saygı duymak gerekmektedir.[144]

Peygamberimiz kişinin bedenine saygısını ister erkek ister kadın olsun, ister büyük ister küçük olsun herkes için özel ve mahrem bir alan olarak görürdü. Öyle ki çocukların bile mahremiyetlerine dikkat eder, kişinin özel alan ve mahremiyetine hem kendisinin, hem de diğer insanların saygı göstermesini isterdi. [145] Bu saygıyı kazanmış bir çocuk beden mahremiyetinin farkına varacak, hem kendisinin, hem de başkalarının özel alanına saygı gösterecektir. Bununla birlikte sadece beden mahremiyetini değil, özel alan mahremiyetini de kazanacak, kimsenin evine izinsiz girmemeyi, malına göz dikmemeyi, şahsi eşyalarına izinsiz dokunmamayı veya bir başkasının odasına girerken kapıyı çalmayı öğrenecektir. Böylece can ve mal gibi dokunulmaz değerlere karşı daha dikkatli olacak, kimsenin hakkına tecavüz etmeyecektir.

Saygı değeri çoğunlukla kültürel aktarım ve eğitimle elde edilen bir kazanımdır. Çocuk saygıyı da, saygısızlığı da önce görerek, taklit ederek öğrenir, sonra ise aldığı eğitim sayesinde davranışlarına yön verir. Okul öncesi dönem çocuklarına öyküleştirme yöntemi ile etkinlikler çerçevesinde hazırlanan bir programda bu programı alan çocuklara farklılıklara saygı değerinin kazandırılması noktasında eğitim verilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre bir ay sonra bile eğitim alan çocukların, eğitim almayan çocuklara oranla saygı kazanımlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu da değerlerin öğretiminde eğitim faktörünün ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.[146] Saygı eğitiminin bilinçli bir şekilde ve pratiğe dönük uygulamalarla verilmesi çocuğun davranışları içselleştirmesine katkı sunacaktır. Rol oynama,

[144] Nurullah Aydeniz, "Saygı Değeri Bakımından Kur'an'da Öne Çıkan Hususlar", *BOZIFDER* 16/16 (2019), 118-120.

[145] Huriye Martı, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti", *Marife* 2 (2009), 17.

[146] Saliha Eren, *Öyküleştirme Yöntemine Dayalı Eğitimin Beş Yaş Çocuklarında Farklılıklara Saygı Kazanımına Etkisinin İncelenmesi* (Hacettepe Üniversitesİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 103.

dramatizasyon, grup çalışması, resim, sınıf içi etkinlikler, eğitici oyunlar, masallar ve filmler öğrenciyi bu konuda aktif kılan çalışmalardır.[147]

Saygı değerinin en iyi şekilde öğretilebilmesi için "Saygı nedir?", "Nasıl ifade edilir?", "Ölçülebilir mi?", "Kişiye, ortama ve duruma göre değişir mi?", "Kültüre mi bağlıdır yoksa evrensel mi?" gibi soruların cevaplanması ve saygının daha iyi anlaşılması gerekmektedir.[148]

Saygı öğretiminde öğretmen öncelikle konuşması ve davranışlarıyla çocuklara karşı saygılı olarak örnek olmalı ve hayatın içinden örneklerle sınıf içi etkinlikler yapılmalıdır. Disiplinler arası bir anlayışla bütün derslerde saygı öğretimi devam ettirilmelidir. Saygı eğitimi verilirken sadece müfredat yeterli olmayabilir. Bu sebeple sınıf dışı sosyal etkinlikler de yapılmalı, okul, aile, medya gibi yaşamın olduğu bütün alanlar sürece dâhil edilmelidir.[149] Örneğin, sosyal ve kültürel değerler olarak insanların din, dil ve ırk gibi farklılıklarına, çevreye saygı olarak ağaçlara, parklara ve doğal yaşam kaynaklarına, sağlıklı bir toplum yapısının oluşması için trafik kuralları, çalışma saatleri gibi özel ve genel kurallara değinilmeli, saygının bir arada huzur ve barış içinde yaşamanın temel unsurlarından olduğu bilinci verilmelidir.

3.3.4. Sorumluluk

Sorumluluk doğumla birlikte başlayan ve gelişen kendinden bazı ödünler verilmesi şeklinde ortaya çıkan, kişinin yaşına, cinsiyetine ve gelişimine uygun olarak vazifelerini yapmasıdır. Hem duygu, hem de bir beceri olarak ele alınan sorumluluk bireysel ve sosyal alanla ilgili kazanımları kapsamaktadır. Ailelere karşı kişisel akademik sorumluluk, kişisel sağlıklı olma, kişilerarası ilişkilerde sorumluluk, dini sorumluluk, kamusal sorumluluk ve çevreye karşı sorumluluk şeklinde birçok sorumluluk durumu bulunmaktadır.[150]

---

[147] Yasemin Altunsoy - Zeynep Başcı Namlı, "Duygu ve Düşüncelere Saygı Değerinin Etkinlik Temelli Öğretiminin Saygı Eğilimine Etkisi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 19/42 (2021), 324-325.

[148] Gürültü vd., *İlkokul Öğretim Programlarında Yer Alan Saygı Kök Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri*, 236.

[149] Gürültü vd., *İlkokul Öğretim Programlarında Yer Alan Saygı Kök Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri*, 245.

[150] Adem Sezer - Okan Çoban, "Ortaokul Öğrencilerinin Sorumluluk Değeri Algıları", *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 2/1 (ts.), 26-33.

Çocukların başarılarında ve disiplin kazanmalarında oldukça önemli olan sorumluluk; aileden, okuldan, arkadaş çevresinden ve toplumdan içsel deneyimler yoluyla süreç içerisinde öğrenilen bir değerdir. Üstüne düşen görevi kendi özgür iradeleriyle üstlenen kişiler vazifelerini yerine getirirken çok çalışır ve çaba harcarlar, önce düşünür sonra harekete geçer ve sonuçlarını bahaneler bulmadan kabul ederler.[151]

Günümüzde yaşamın hemen hemen her kademesinde ortaya çıkan sorunların en önemli nedenlerinden biri insanların üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmemesidir. İnsan ancak inandığı değerlere karşı kendisini sorumlu hisseder ve bunun gereklerini yerine getirir. Bu nedenle kazandırılmak istenen değerlerin tohumları önce kalbe yerleştirilmeli ve inanca dönüştürülmelidir. Ancak bu şekilde yeşerip, filizlenecek ve kişi inancının gerektirdiği sorumlulukları yerine getirecektir.[152]

Sorumluluk değeri, kapsamı oldukça geniş hemen her alanla ilgili kazanımların olduğu bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Giyinme, yemek yeme, tuvalet alışkanlığı gibi öz bakım becerileri, kişiler arasındaki saygı, nezaket ve kurallara uyma gibi sosyal duygusal alan becerileri, her türlü el koordinasyonu gibi psikomotor alan becerileri, kendini ifade edebilme gibi dil becerileri, komutları anlayabilme ve uygulama gibi bilişsel alan becerileri genel özellikleri itibariyle sorumluluk alanına girmekte ve sorumluluk sahibi çocukların gelişimleri bütün alanlarla koordineli bir şekilde ilerlemektedir.[153]

Bütün bu alanlara ilave olarak çocuklara din eğitimi verilmesi de ihmal edilmemesi gereken önemli bir sorumluluktur. Ancak aileler din eğitimi vermek gibi önemli bir konuda sorumluluğu büyük ölçüde okullara bırakmıştır. Okullarsa bu konuda yetersiz kalmaktadır. Çünkü ailenin sürece dâhil olmadığı hiçbir eğitim modelinde gerçek bir başarıdan söz edemeyiz. Hem ailelerde, hem de okullarda çocuklara kazandırılması en çok istenen değer sorumluluktur. Ancak buna rağmen

---

[151] Adem Sezer vd., "Öğretmenlerin Sorumluluk Değeri Algılarının İncelenmesi", *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2017), 124.

[152] İrem Altunok Çal - Rüştü Yeşil, "Sorumluluk Eğitimi Uygulamaları Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik İncelemesi", *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/1 (2019), 1443.

[153] Damla Kısa, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Altı Yaş Çocuklarının Sorumluluk Eğitiminde Başvurdukları Disiplin Yöntemlerine İlişkin Görüşleri* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 179-180.

kazanımı en zor ve en az kazanılan değerlerin başında sorumluluk gelmektedir.[154] Bu aşamada öğretmenlerin en çok kullandığı yöntemler model olma ve telkin yöntemidir. Bu yöntemler etkili olmakla birlikte kalıcı ve yeterli olmadığı söylenebilir. Bilgi aktarımından ziyade, değerlerin davranışa dönüştürülmesi öncelenmeli, bilgi aktarımı kazanımların önüne geçmemelidir.[155]

Değişen sosyal yaşam, ailelerin çocukların eğitimleri ile yeteri kadar ilgilenememeleri sonucunu doğurmuş, hızla gelişen teknoloji ise çocuklarımızın eğitiminde bizlerden daha çok etkili olmaya başlamıştır. Bu anlamda okulların çocuk eğitiminde aldıkları roller artmıştır. Okullar çocukların değerleri içselleştirecekleri uygun ortamlar ve yeni metotlar geliştirmek zorundadır. Eğer okullar da bu görevi yeteri kadar yerine getiremezse, değerlerinden yoksun bir neslin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu açıdan bu aşamadaki en önemli görev ise öğretmenlere düşmektedir.[156] Ancak öğrenci sayısının fazlalığı kaliteyi düşürmekte, öğrenme öğretme ortamını olumsuz etkilemektedir. Okul öncesi çocuklarda yerine getirilmesi en zor olan sorumluluklar öz bakım ve sosyal duygusal alan becerileridir. Bu durum öğrenciden öğrenciye farklılık gösterdiği gibi, bunun da çoğunlukla ailede kazanılan alışkanlık ve sorumluluk bilinci ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Çocukların yerine getirmekte en çok zorlandıkları sorumluluklar etkinliklere katılma hususunda isteksiz olma, oyuncak toplamak istememe, yemek yememe, arkadaşlarına saygısızlık yapma ve paylaşmama olarak sıralanabilir.[157]

Sorumluluk konusunda üç yaş grubunun oyuncakları toplama gibi kendisi ile ilgili sorumluluklarının, dört ve beş yaşındaki çocukların ise anneye yardım, çiçeklere su verme gibi diğer canlılara karşı olan sorumluluklarının da farkında oldukları görülmüştür. Sorumluluk değerine ilişkin okul öncesi çocukların daha çok ev

[154] Sezer - Çoban, "Ortaokul Öğrencilerinin Sorumluluk Değeri Algıları", 34-35.
[155] Sezer vd., "Öğretmenlerin Sorumluluk Değeri Algılarının İncelenmesi", 138.
[156] Özden Kuşçu vd., "Montessori Eğitiminin Çocuklarda Sorumluluk Alma, Sırasını Bekleme, Başladığı İşi Bitirme Becerisine Etkisinin Değerlendirilmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 12/27 (2014), 308-309.
[157] Kısa, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Altı Yaş Çocuklarının Sorumluluk Eğitiminde Başvurdukları Disiplin Yöntemlerine İlişkin Görüşleri*, 187-189.

ortamındaki sorumluluklara değindikleri, yaş ilerlemesine ve bilişsel gelişime bağlı olarak diğer ortamlardaki sorumlulukların da farkına vardıkları görülmüştür.[158]

Çocuğa sorumluluk kazandırma sürecinde beklenilen davranışlar hakkında bilgilendirme yapma, belli bir süre tanınarak takipte olma, motive ederek geri bildirimde bulunma ve gerekli durumlarda hatırlatma çocuğun davranışı kazanmasındaki önemli etkenlerdendir.[159] Bu süreçte koruyucu bir tutumun çocuklardaki sorumluluk duygusunu olumsuz yönde etkileyen bir tutum olduğunun bilincinde olunmalıdır. Tuvaletini yapmasına, kendi başına yemek yemesine, giyinmesine fırsat vermek gerekir. Otoriter tutum da sık uygulanan ceza çocuğu pasif, çekingen ve özgüvensiz; kızgınlık ve öfke gibi özelliklere sahip bireylere dönüştürebilir. Tutarsız bir tutum içinde olmak ister anne ile baba arasında, isterse eğitimciler arasında olsun, çocukta tutarsız bir kişilik gelişmesine, saldırgan davranışlarda bulunulmasına yol açabilir. Çocuğun neyi yapıp neyi yapmayacağını bilmesi onu dengeli bir kişi yapar. Yetkili tutumda çocuklardan aşırı bir beklenti durumu söz konusudur ki çocuk bu durumda kendini başarısız, beceriksiz görmeye başlar. Demokratik tutum ise esnek ve hoşgörülü, çocuğun kendini ifade etmesine imkân sağlayan, kuralları açıklayan ve ortaya koyan bir yaklaşımdır.[160]

Zorlamayla benimsetilmeye çalışılan görevler çocuğun sorumluluklarını öğrenmesinden ziyade gelişimini olumsuz etkileyecektir. Çocuk, dökse bile kendi yemeğini yemesine izin vermek, sofra hazırlığı gibi konularda yaşına uygun olanaklar sağlamak, onu cesaretlendirici ve destekleyici ortamlar hazırlamak önemlidir. Böylece çocuğun kendini yönetmesine ve kendine yetmesine imkân tanınacaktır. Kendini ifade edebilen, kişiliğine saygı gösterildiğini gören çocuk değerli olduğunu hisseder ve yeni başarılara doğru emin adımlarla yürür. Çocuğa sorumluluk değeri bir amaç dâhinde, uygun imkân ve araçlarla, çocuğun düzeyine uygun bir şekilde kazandırılmalıdır. Kurallar ve sonuçlar katı ve kesin olmalı, gerekli yerlerde aileden yardım talep edilmeli ama aileye güvenilmemelidir. Aynı zamanda çocuklar ödül tarzı teşviklerle

[158] Özkan Sapsağlam, "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Değer Algılarının Çizdikleri Resimler ve Sözlü Anlatımlarına Göre İncelenmesi: Sorumluluk Değeri Örneği", *Eğitim ve Bilim* 42/189 (2017), 298-299.

[159] Kısa, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Altı Yaş Çocuklarının Sorumluluk Eğitiminde Başvurdukları Disiplin Yöntemlerine İlişkin Görüşleri*, 11.

[160] Yener Özen, *Sorumluluk Eğitimi* (Ankara: Vize Yayıncılık, 2015), 79-85.

takviyeye bağımlı yapılmamalıdır.[161] Çünkü sorumluluk kişinin bireysel veya toplumsal olarak yerine getirmesi gereken vazifeleridir. Çocuğa yerine getirdiği sorumlulukları içinse ödül verilmemelidir. Çünkü o zaten yapması gerekeni yapmıştır. Görevini yerine getirmenin sevinci, ileride vicdani bir huzura dönüşecektir.[162]

Çocuğun dünyasında ödülden de önemli olan takdir ve teşvik konusuna özen gösterilmelidir. Çocuklar ceza aldıklarında bunun yaptıkları kötü bir davranışın sonucu olduğunu düşünmek yerine cezanın hissettirdiği duygularla baş başa kalırlar. Ancak duvarları çizmemesi için uyarılan ve söz dinlemeyen çocuk duvarları silerek davranışının sonuçlarına katlanmalıdır.[163] Çocuğun bir konuda gerçekten sorumluluk alması isteniyorsa, işin gerçekten kendine kaldığını anlaması gerekir. Yapılan hatırlatmalar sonucunda sorumluluklarını yerine getirmeyen çocukların işlerini anne-baba yapmaya devam ettikçe çocuk bu sorumluluğu üstlenmeyecektir.[164] Sorumluluk denilince ilk akla gelen görevler ödev yapmak, temizlik yapmak veya oyuncakları toplamak gibi gündelik hayatı düzenleyen işlerdir. Gerek ebeveynler, gerekse öğretmenler çocuklarının sorumluluk sahibi bir birey olarak bu görevleri yerine getirmelerini isterler. Oysa sorumluluk sadece rutinleri yerine getirmek değildir. Çocuk birçok seçenek arasından özgürce seçim yapabilmeli, uygulayabilmeli ve kararlarının sorumluluğunu alabilmelidir.[165]

3.3.5. Yardımlaşma

Yardımseverlik ihtiyaç sahibi birisine samimiyetle ve isteyerek, bir karşılık beklemeden, onun sıkıntısından kurtulması amacıyla yapılan maddi veya manevi destektir.[166] Yardımlaşma ile ilgili olarak paylaşma, işbirliği, bağış, cömertlik,

[161] Özen, *Sorumluluk Eğitimi*, 33-40.
[162] Akif Akto - Semra Akto, "Erken Çocukluk ve Değerler Eğitimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/74 (2020), 331.
[163] Özen, *Sorumluluk Eğitimi*, 107.
[164] Kısa, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Altı Yaş Çocuklarının Sorumluluk Eğitiminde Başvurdukları Disiplin Yöntemlerine İlişkin Görüşleri*, 186.
[165] İrem Altunok Çal, *Okul Öncesi Öğretmenlerin Sorumluluk Eğitimine ilişkin Uygulamaları ve Öğrencilerin Sorumlu Davranma Düzeyleri* (Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 8-9.
[166] Yasemin Şahin, *Okul Öncesi Çocuklarda Değerler Eğitimi Kapsamında Yardımlaşma ve Paylaşma Değerleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 49-50.

dayanışma, empati fedakârlık, hayırseverlik, infak, iyilik, merhamet, sadaka, zekat gibi kavramları sayabiliriz.[167]

İyilik neredeyse tüm dinlerde yardım, dayanışma ve empati gibi davranışlarla açıklanmaya, aşılanmaya çalışılmaktadır. Kendisi ile birlikte diğer insanlarla ilgili de duygularla yüklü olan insan bu duygunun bir karşılığı olarak diğer insanlara yardım etme eğilimindedir. İşte bu duygular maddi olarak imkânları yerinde olan insanlarda *hayır* adı altında ihtiyacı olan insanlara yardım etme durumunu ortaya çıkarır. Aynı zamanda fakir ile zengin arasında bir köprü kurarak iki tarafında psikolojik ve sosyolojik olarak olumlu duygular yaşamasına vesile olur.[168]

Geçmişten günümüze varlıklarını her daim devam ettiren vakıflar, dernekler ve diğer sivil toplum kuruluşları yardımseverlik ve paylaşma değerlerinin nesilden nesile aktarılmasına vesile olan en güzel örneklerdendir.[169]

Çocuk bir değer olarak yardımlaşma ve paylaşma değerini bilebilir, ancak gerekçelerini algılamakta sıkıntı çekebilir. Çocuk oyuncağını paylaşır, annesine yardım eder, yatağını toplar. Yardımlaşma, paylaşma, işbirliği ve sorumluluk değerlerinin gereğini yerine getirmiş olur. Olumlu davranışları takdir ve teşvik edilen çocuklar bu durumda davranışları göstermekten mutluluk duymaya başlayan bireylere dönüşebilir.[170]

Okul öncesi dönemde çocuk dinleyip anlayabilir. Kendini sözlü olarak ifade edebilir. Okul ortamı ile birlikte sosyalleşen çocuk arkadaşları ile oynamayı, paylaşmayı ve yardımlaşmayı öğrenir. Bu ilişkilerinde oyun vasıtasıyla sosyalleşen topluma karışan çocuk oyun sayesinde vermeyi de almayı da öğrenecektir. Gelişimine uygun oyun ortamları gelişimine katkı sunacaktır. Bu anlamda bu ortamlar aile ve öğretmenler tarafından iyi değerlendirilmelidir. Yardımlaşma ve paylaşma duyguları insanlar arasında sevgi ve saygıyı oluşturmaktadır. Doğuştan bu değerlere sahip

---

[167] Fatma Göçmen, *Okul Öncesi Dönem Çocuklarda Dramayla Ahlak Eğitimi: Yardımlaşma* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 97.

[168] Abdulmuttalip Baycar, "Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma-Yardımlaşma Olgusu", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019), 201-210.

[169] Şahin, *Okul Öncesi Çocuklarda Değerler Eğitimi Kapsamında Yardımlaşma ve Paylaşma Değerleri*, 51.

[170] Göçmen, *Okul Öncesi Dönem Çocuklarda Dramayla Ahlak Eğitimi: Yardımlaşma*, 100.

olmayan insan sahip olduğu şeyleri başkalarıyla paylaşma noktasında zorlanacaktır. Özellikle küçük yaştaki çocuklar benmerkezci bir yapıya sahip oldukları için bu duyguları tam oluşmamıştır. Bunu süreç içerisinde yaşayarak, görerek oyun sayesinde öğrenmeye başlayacaktır.[171]

Okul öncesi çocuklara değerlerin drama yöntemi ile verilmesinde çocuğun bir dersten ziyade etkinliği bir oyun veya tiyatro olarak görmesi hayli ilginçtir. Drama etkinliği ve hikâye dilinin çocukların seviyesine uygun olması dikkatlerini toplamalarına yardımcı olmakta, konuyu iyi anlayıp takip etmelerine olanak sunmaktadır. Aynı zamanda pasif öğrencilerin derse katılımına yardımcı olup, birbirleriyle ilişkilerinde bilinçli ve istekli hale getirir. Yardımlaşma konulu drama uygulamaları ile çocukların istenen kazanımlara ulaştıkları söylenebilir. Sözlerden ziyade davranışları esas alan çocukların somut örnekleri yaşayarak öğrenmeleri olumlu yönde gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Öğrendiği davranışları pratikte ailesinde tecrübe etmesine olanak sunulmalıdır, böylece sadece okulda değil, okul dışında da öğrenme sürecinin devam etmesi sağlanabilir.[172]

Çocuklar sürekli etkileşim halinde oldukları ve sevdikleri kişilerden çok çabuk etkilenir, davranışlarının sonuçlarını somut olarak deneyimler ve aldıkları tepkilere göre de değer yargılarını oluştururlar. Bu anlamda ailelerin ve öğretmenlerin değer yargıları ve tutarlı davranmaları çocuğu olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecektir.[173]

İnsanlarda birbirlerine karşı aidiyet hissi yaşamalarına olanak sağlayan din, aynı zamanda yardımlaşma, paylaşma ve dayanışma duygularına da olumlu yönde tesir etmekte ve insanları birbirine yaklaştırmaktadır. Peygamberimizin, önceki Peygamberlerin ve ümmetlerin yaşamış olduğu sıkıntılarda sabredilmesi, Allah'ın yardımının beklenmesi ve ondan ümit kesilmemesi tavsiye edilmiş, ne olursa olsun doğruluktan ayrılmamaları üzerinde durulmuştur.[174] Mekke'de üç yıl devam eden boykot sürecinde Müslümanlar büyük bir dayanışma ve yardımlaşma örneği

[171] Şahin, *Okul Öncesi Çocuklarda Değerler Eğitimi Kapsamında Yardımlaşma ve Paylaşma Değerleri*, 53-54.
[172] Göçmen, *Okul Öncesi Dönem Çocuklarda Dramayla Ahlak Eğitimi: Yardımlaşma*, 152-154.
[173] Şahin, *Okul Öncesi Çocuklarda Değerler Eğitimi Kapsamında Yardımlaşma ve Paylaşma Değerleri*, 57-58.
[174] Baycar, "Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma-Yardımlaşma Olgusu", 212-214.

sergilemiş, herkes gücü nispetinde maddi ve manevi olarak bütün varlığını paylaşmış ve nihayetinde çekilen sıkıntılar Allah'ın yardımının gelmesiyle son bulmuştur.

İslâm dinindeki zekât, sadaka ve oruç ibadetleri de kişilerdeki yardımlaşma, paylaşma, birlikte hareket etme duygularına yön vermekte, zengin-fakir, oruç tutan-tutmayan, işçi-patron gibi sosyal farklılıkları bir araya getirmekte böylece sosyal ve duygusal gelişimlerine katkı sunmaktadır. İslam dininde özellikle Cami merkezli dini sosyalleşmede aynı inanca ve değerlere sahip kişiler kaynaşmakta, birbirlerinin sorunları ile ilgilenmekte ve böylece kolektif bir paylaşım ortamının oluşmasına imkân sağlanmaktadır. Aynı şekilde hicretten sonra Ensar ve Muhacir arasında oluşturulan *Muâhât* yani kardeşliğin tesis edilmesi ile Müslümanların birbirlerinin maddi ve manevi olarak kardeşi olduğu beyan edilmiş, kardeşlerinin sosyal, kültürel, ekonomik sıkıntılarının yanı sıra psikolojik olarak da yanlarında olup her yönden destek vermişlerdir.[175]

Özel gün ve geceler, bayramlar kültürel anlamda kaynaşmaya olanak sağlamaktadır. Aileler böyle zamanları iyi değerlendirilmeli sosyal içerikli yardım etkinliklerine çocuklarıyla birlikte katılmalıdırlar. Bu dönemde herkesin elindeki imkânlar nispetinde sahip olduğu şeyleri paylaşmasının, çocuğun da yiyeceği, oyuncağı gibi ona ait şeylerden paylaşması duygusu aşılanmalı, bunun insanı mutlu edeceği ve aradaki sevgi bağını kuvvetlendireceği öğretilmelidir.[176]

Paylaşma değerini kazandıracak etkinliklerden biri de hediyeleşmedir. Hediyeleşme karşıdakini mutlu eden, başarısını ve kendine güven duygusunu sağlayan etkin bir araçtır. Çocuklar arasındaki hediyeleşme aralarındaki sevgi ve arkadaşlık bağlarını kuvvetlendirecek, paylaşmanın tadına varacaklardır. Çocuk hangi davranış için hediye almışsa bu davranışı kazanması noktasında aldığı ödül etkili olacaktır.[177]

Yardımseverlik toplumsal değerler açısından belki de en önemli ve en yaygın olanlarından biridir. İnsanlar toplumsal hayatta birbirlerine maddi ve manevi çok

[175] Baycar, "Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma-Yardımlaşma Olgusu", 215-217.
[176] Şahin, *Okul Öncesi Çocuklarda Değerler Eğitimi Kapsamında Yardımlaşma ve Paylaşma Değerleri*, 55.
[177] Şahin, *Okul Öncesi Çocuklarda Değerler Eğitimi Kapsamında Yardımlaşma ve Paylaşma Değerleri*, 84.

farklı alanlarda yardımcı olabilirler. Çözülmesi en zor konular, en güç işler yardımlaşma sayesinde kolayca çözülür.[178] İmece usulü dediğimiz kültürümüzde var olan sistem sayesinde hep beraber en zor işler halledilebilmekte, maddi sorunlar çözülmektedir. Bu dayanışma sayesinde cenazesi veya hastası olanlara maddi manevi destek olunup, yardımlaşılır, böylece sıkıntılı ve zor zamanlarında yalnız bırakılmamış olurlar.

Paylaşmak ve yardımlaşmak için ne zengin olmaya, ne de maddiyata gerek vardır. Önemli olan paylaşılan şeyin niteliği ya da niceliği değildir. Bazen karşıdaki insanın en mutlu anında yanında olmak veya herhangi bir sıkıntısına ortak olmak parayla sahip olunamayacak bir yakınlığın ve paylaşımın göstergesidir.[179]

3.3.6. Sabır

Sabır ahlâkî olarak Allah'tan başkasına yakınmamak, hoşa gitmeyen şeylere karşı dengeyi bozmamak için oluşan sükunet ve dayanma gücüdür.[180] Hz. Lokman oğluna "*Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir."*[181] diyerek sabrın önemine vurgu yapmıştır. "*Şöyle dedik: "Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma." Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."*[182] âyeti ise sabretmenin Allah'ın sevdiği davranışlardan olduğunu bize göstermektedir.

Sabır kavramı yoksulluk, haksızlık, hastalık gibi insana acı veren durumlarda dayanma gücü vererek, geçmesini bekleme, aynı zamanda gelecekte olmasını arzuladığımız şeyleri telaşlanmadan beklemek olarak tanımlanabilir. Sabır her türlü zorluğa göğüs germe ve sükunetle sonunu bekleme olarak kişiyi zihinsel, duygusal ve

[178] Celalettin Vatandaş, "Toplumsal Bir Değer Olarak '"Yardımlaşma"' ve Dilencilik", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2004), 149.
[179] Şahin, *Okul Öncesi Çocuklarda Değerler Eğitimi Kapsamında Yardımlaşma ve Paylaşma Değerleri*, 57.
[180] Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 566.
[181] Kur'an-ı Kerim Meâli, *haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin*. el-Lokman 31/17
[182] Kur'an-ı Kerim Meâli, *haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin*.es-Sad 38/44

davranışsal olarak geliştiren psikolojik bir eğitim, insana direnmeyi, kabullenmeyi öğreten, umuda ve zafere giden yolda ona eşlik eden bir erdemdir.[183]

Dünyadaki dinler genel olarak bireyden ahlaklı insan olmaları için sevgi, paylaşım, hoşgörü, alçak gönüllülük gibi birçok erdeme sahip olmalarını beklemektedir. Bu öğretiler aynı zamanda insanlar tarafından kabul görmüş ve evrensel değerleri oluşturmuştur. Hemen tüm dinlerde sabrında bir erdem olduğu konusunda ortak bir fikir vardır. Bu anlamda sabır kavramı ahlaki olmakla birlikte dini bir değer olma özelliği de taşımaktadır. Dini olarak manevi bir motivasyon, kulun Allah'a yakınlaşmasını sağlayan bir araç olarak görülmüştür. Çünkü, sabır olmadan acılarla başa çıkma ve başa gelen durumların olgunlaşmaya sebep olması zor görünmektedir.[184]

İslam dininde Allah'ın isimlerinden birisi de "Sabur"dur ve Allah çok sabırlıdır. Ayrıca sabır peygamberlerin sahip olduğu faziletlerdendir. Tasavvufta insanın hayat yolculuğunda kâmil insan olması için nefsin mertebelerindendir. İslam'da sabır aynı zamanda hayır sanılan şeylerin şer, şer sandığınız şeylerin de hayır olabileceği anlamında olaylardaki hikmetin sadece yaratan tarafından bilinebileceği inancıyla pozitif, umutlu, aktif bir mücadele ve çabadır.[185]

Sabır kavramı Kur'an'da "Takva" anlamında kullanılmıştır. Takva günaha giden yollardan uzak durmaktır. Bu iki meziyeti taşıyanlar "Muhsin" olarak adlandırılır. Sabrın namazla birlikte zikredilmesi sabır ile ibadetler arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Çünkü ibadetlerin devamlılığı ancak sabır ile mümkündür. Sabır ile şükür kavramı birlikte kullanılmaktadır. Tıpkı gece ve gündüzün birbirinin varlığını anlamlı kılması gibi sabır da ancak şükrün varlığı ile bir anlam bulmaktadır. Sabırla birlikte kullanılan kavramlardan en önemlisi tevekküldür. Aralarında yakın bir ilişki bulunan bu iki kavram birbirlerini tamamlamaktadırlar. Zira, sabredilmeden yapılacak bir tevekkül sonuca ulaşmaya mani olacaktır.[186] Sabırla ilgili kavramlardan birisi de

[183] Mebrure Doğan, "Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2014), 94.
[184] Doğan, "Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır", 95-97.
[185] Doğan, "Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır", 106.
[186] Mehmet Demirci, "Kur'an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2002), 272-274.

rızadır. Rıza kişinin isteklerinin olmayacağını kabullenmesi, nefsinin isteklerini bastırması ve sıkıntılara dayanmanın en yüksek derecesidir. Yaşadığı herhangi bir durumdan şikâyeti olsa bile, memnuniyetsiz davranmamak, hâline razı olmak ve şükretmektir.[187]

Sabrın mı şükrün mü üstün olduğu konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Gazali'de bu konuda ekmek mi üstündür su mu sorusuna aç bir kimse için ekmek, susamış bir kimse içinse suyun daha değerli olduğunu söyleyerek, bu sorunun kesin bir cevabının mümkün olmadığından bahsetmiştir. Herkesin bulunduğu şartlara ve ihtiyacına göre bazen şükür daha değerli olabilirken, bazen de sabır daha değerli olmaktadır.[188]

Kur'an'da imani ve ahlaki bir tavır olarak sabredilmesi gerekli durumlar inanç mücadelesi sırasında sıkıntılara karşı gösterilen sabır, savaşta, nefsin arzularına ve Allah'a itaat de gösterilen sabır, musibette takdire teslim noktasında ve iyiliği emredip kötülükten alıkoymada gösterilen sabır, son olarak da gelecekteki bir durumu bekleme noktasında sabır olarak ön plana çıkmaktadır.[189]

Allah sevgisi ve cennet sabrın uhrevi olarak, sabrın sonucunda mutluluk ve başarıya ulaşma ise dünyevi olarak bir karşılığıdır. Sabır, ruhsal anlamda mutluluk ve olgunlaşma yaşanmasında, salih amellerin oluşması sırasında ani ve aceleci değil, akılcı kararlar verilmesinde ve Allah bilincinin kuvvetlenmesinde etkilidir.[190]

Sabır değeri çocuğa belli bekleme süreleri konularak kazandırılmaya çalışılmalıdır. Süresi belli olmayan veya çok uzun olan bir sabır eğitimi çocukta istenilen gelişimin sağlanmasına engel olacaktır. Çocuklarda zaman kavramı gelişmediğinden yemek hazır oluncaya kadar, ödevlerini bitirene kadar şeklinde süreler verilebilir. Aynı şekilde doğadaki sabır örnekleri de verilebilir. Ağaçların çiçek açmak, civcivin yumurtadan çıkmak, bal arısının bal yapmak için harcadığı emek ve gösterdikleri sabır anlatılabilir. Böylece sabretmenin olumlu sonuçlarını fark etmeleri

---

[187] *Mustafa Çağrıcı, "SABIR", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/sabir (17.10.2022).*, ts.
[188] Ebu Hamîd Muhammed el-Gazzalî, *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn* (Akit, ts.), 201.
[189] Recep Önal, "Kur'an'da İmani ve Ahlaki Bir Tavır Olarak Sabır", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/2 (2008), 445-453.
[190] Önal, "Kur'an'da İmani ve Ahlaki Bir Tavır Olarak Sabır", 455-463.

sağlanabilir. Bu dönemde henüz kesme, boyama gibi etkinliklerde tam olarak istenilen düzeyde olmadıklarından etkinlikleri sabırla yapmaları gerekir. Daha iyisini yapabilmeleri içinse bolca denemeye ve zamana ihtiyaçları vardır. Yine konuşmak, yemek yemek veya oyun oynamak için çocuk sürekli sıra beklemek durumundadır. Bütün bunlar sabır değerinin günlük yaşamımız üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermektedir.[191]

Çocuklar yapıları gereği isteklerinin hemen olmasını arzulamaktadır. Özellikle aşırı koruyucu, sevgi konusunda ölçülü davranamayan ailelerde çocuğun her istediği hemen yapılmakta ve çocuk hayata karşı savunmasız bırakılmaktadır. Değerler kişinin içsel bir disiplin ve denetim sağlamasına yardımcı olarak hayata hazırlar. Sabır değerini kazanamamış bir çocuk, istekleri olmadığında öfkelenip, hırçınlaşabilir. Olaylar karşısında tahammülsüzlük göstererek, sağlam bir kişilik yapısı ortaya koyamaz. Bu noktada da çocuğun etrafındaki kişiler kendi başlarına gelen veya çocuklarla ilgili konularda sabrı önce kendileri uygulayarak örnek olmalıdırlar. Sabır emek ve zaman isteyen zor bir süreçtir. Tıpkı ‘’bambu ağacı örneği[192]’’nde olduğu gibi, 4-5 yıl boyunca sulanan bambu tohumu hemen filizlenip, büyümez. Bu uzun zamanın ardından toprağı yarıp çıkarak, kısa bir süre içinde metrelerce uzunluğa ulaşır. Büyümedi diye sulanması ve bakımı ihmal edilseydi, bu sonuç elde edilecek miydi? Ya da sadece sonuca bakarak yılların emeğini görmezden mi geleceğiz? Değerlerinde tohum olarak içimizde bir mevcudiyeti var. Önemli olan bakımını ve ihtiyaçlarını emek vererek, zamanında yapabilmektir.

3.3.7. İyilik

İyilik sözlükte “iyi olma hali”, “iyi olanın hali”, “hayır”, “karşılık beklemeden yapılan yardım”, “fayda, yarar”, “sıhhatli olma” gibi anlamlarda kullanılmıştır.[193]

İnsanoğlu tarih boyunca sahip olduğu değerlerini iyi ve kötü değerleri etrafında şekillendirmiştir. Bütün dinlerin genel amacı insanı iyiye ve güzele yöneltmek, çirkin

[191] Emine Balbay, “Okul Öncesi Din Eğitimde Soyut Kavram Etkinlik Örneklerinin Tahlili”, *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2021), 126-127.
[192] Serkan Aslan, “Birleştirilmiş Sınıflarda Görev Yapan Öğretmenlerin ‘“Öğretmen”’ Kavramı ile İlgili Algılarının Metaforik İncelemesi”, *Turkish Studies* 8/6 (2013), 51.
[193] Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 568.

ve kötü işlerden alıkoymaktır. Dinlerin temel hedefi insanların mutluluğu olduğuna göre faydalı olan şeylere iyi, zararlı olanlara ise kötü diyebiliriz. Öyleyse, insana faydalı ve güzel olan şeyler ister din, ister hukuk, isterse örf tarafından istensin iyi olarak nitelendirilebilir.[194] Peygamberimiz "*İyi ve sevap, canın kendisiyle sükun, kalbin kendisiyle huzur bulduğu şeydir. Kötü ve günah ise, insanlar sana fetva verselerde, onlar sana (farklı) açıklamalarda bulunsalarda, insanın içine oturan, insanın gönlünde gidip gelen şeydir.''*[195] buyurarak iyilik ve kötülüğün tanımını bizlere yapmıştır.

İyilik ve kötülüğün, hak ile batılın mücadelesini ilk insan ve ilk peygamber olan Hz.Adem'in kıssasında da görebiliriz. Gerek Hz.Adem'in yaratılışı sırasında İblis'in karşı çıkışı, gerekse Hz.Adem'in iki oğlu arasındaki mücadele bu kavramların çatışmasının başlangıcını bizlere sunmaktadır.[196]

Kur'an-ı Kerim'deki iyilik sayılan davranışlar iyilerle dost olmak, iyilik ve yardımlaşma, kötülere karşı koymak, infak, iffet, arabuluculuk, adalet, kardeşlik, hoşgörü ve bağışlama, sabır, tevazu, söz ve yemini yerine getirme, görgü, dünya ve ahiret dengesi, köleyi özgürleştirme, insanlara iyi davranma ve güzel söz söyleme; kötü sayılan davranışlar ise cimrilik ile başa kakma, gıybet, kibir, ifsâd, haset, israf, cinayet, yalan, insanları küçük düşürmek, riya, zina, eşcinsellik, suizan, sarhoşluk ve kumar, dünyaya aşırı düşkünlük, büyü, rüşvet olarak sayılabilir.[197]

İyilik ve kötülük kavramları Kelam ilminde de ''hüsün kubuh'' başlığı altında bu kavramların şer'i mi yoksa akli mi olduğu konusunda tartışmalara sebep olmuştur. Eş'ari, Selefiye, Şafii Maliki, Hanbeli usulcülerin çoğu ve Hanefi usulcülere göre iyi ve kötü şeyler şer'i'dir. Yani dindeki mahiyetlerine göre bir değer kazanmaktadır. Cebriye, Mutezile, Şia, Kerrâmiye ve bazı Matüridiyye-Hanefi âlimleri ve İslam

[194] Gülşen Keklik, *Hadis Rivayetlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 1.
[195] Abdullah Bin Abdurrahman Dârimi, *Sünen-i Dârimi* (İstanbul: Madve Yayınları, 1995).5/358 (No.2539)
[196] Keklik, *Hadis Rivayetlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları*, 2.
[197] Keklik, *Hadis Rivayetlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları*, 4-6.

filozofları ise kötü davranışların fiillerin zati sebebiyle vasıflarından dolayı kötü olduğunu söylemişlerdir.[198]

Çocuktaki ahlaki gelişim iyi ve kötü davranışlar çerçevesinde, çevresinden görüp taklit etmeye başlamasıyla birlikte üç yaşından itibaren gelişmeye başlar. Çocuk zaman içerisinde muhakeme yaparak kendi ahlak anlayışını oluşturur. Ancak yargılarını davranışa dönüştürürken ona uygun davranamayabilir. Çünkü bir olayın farklı yönlerini aynı anda görme yeteneğinde değildir. Düşünce ve niyete değil, sonuçlara odaklanırlar. Eylem hakkındaki düşünceleri somut sonuçlara göre değişiklik gösterebilir. İlkokulla birlikte zamanla tecrübe ederek bakış açıları şekillenmeye başlayacaktır.[199]

Çocuklarda sosyal ve bilişsel eksiklikler ya da aile ve eğitimcilerden kaynaklanan sebeplerden dolayı yardım duygularında ve davranışlarında eksiklikler görülebilir. Çocuklardaki iyilik kavramı, somut olarak yardım davranışlarıyla da açıklanabilir. Zor durumdaki birini kurtarmak, sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmak, bir arkadaşının görevini tamamlamasına yardım etmek ya da duygusal ihtiyaçlarını karşılamak çocuğun dış etkilerden bağımsız olarak, karşılında bir şey beklemeden gerçekleştirebileceği davranışlara örnek verilebilir. Olumsuz davranışlar ise sonuçları itibariyle içinde suçluluk, pişmanlık, acı ve korku gibi birçok duyguyu barındıran eylemlerdir. Yapılan araştırmalarda çocuklara ahlaki kuralları ihlal eden bir hikâye figürüne duygu yüklemeleri incelenmiş ve küçük çocukların kural ve yaptırımlardan bağımsız olarak kötü davranışlar sonucunda insanın hissedebileceği duyguları ve ahlaki ilkeleri bilip, geçerli saydıkları görülmüştür.[200]

Çocukların iç dünyaları hakkında fikir veren ve duygusal olarak rahatlamalarına olanak sunan karalama dediğimiz ilk çizimler aracılığıyla çocuk resimle tanışır. İlk başlarda amaçsızca yapılan bu eylem, çocuğun bilişsel ve duygusal düzeyi arttıkça anlam kazanmaya başlar. Çocuğun yaşı ve gelişimiyle orantılı olarak resmin çizimi ve mahiyeti de artmaya devam eder. Resim gelişimi de diğer alanlarla

[198] Keklik, *Hadis Rivayetlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları*, 9.
[199] Müge Yukay Yüksel vd., "Okul Öncesi Çağdaki Çocukların '"İyi"' ve ' "Kötü"' Kavram Algılarının Resim Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 13/29 (2015), 272-273.
[200] Yasemin Güleç, "İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Çizimlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları", *Turkish Studies* 16/2 (2021), 283-284.

benzer evrelere ayrılmaktadır. Bu anlamda okul öncesi dönem, Karalama (2-4 yaş) ve Şema öncesi dönem (4-7 yaş) olarak adlandırılmaktadır. Bir anlam ifade etmesi bakımından şema öncesi dönemde çizilen resimler, çocukların değer yargıları hakkında da ipuçları vermektedir.[201] Bu dönemdeki çocukların iyi ve kötü olaylar karşısında hissettikleri duygulara bakıldığında iyi olarak mutluluk verici olumlu duygulara, kötü olarak ise korku, acı ve üzüntü gibi olumsuz duygulara yer verdikleri görülmüştür. 4-5 yaşlarındaki çocukların iyiye ilişkin resimlerinde değer olarak herhangi bir ifadeye yer vermedikleri, 5-6 yaşlarındaki çocukların ise iyiliği anlatırken sevgi, dostluk, sorumluluk ve yardımlaşmak gibi değerlere yer verdikleri görülmüştür. Bu anlamda 4-5 yaş grubu çocuklarına değerleri kazandırma noktasında daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır.[202]

Ahlak genel olarak bilişsel, duygusal ve davranışsal alanlarla paralel olarak gelişim gösterir. Birey önce edindiği tecrübeler yoluyla iyi ve kötü hakkında yargılarda bulunur ve zamanla bu yargılarla ilgili duygular oluşturmaya başlar. Ancak neyin iyi neyin kötü olduğuna dair duygu ve düşünceler her zaman davranışlarla uyumlu olmayabilir ve çeşitli sebeplerle kişi tutarsız davranışlar geliştirebilir. Küçük çocukların ise her zaman doğru davranışı ortaya koyması zor olsa da iyi ve kötü hakkındaki düşünceleri oluşmuştur. Bu düşünce onların gelecekteki ahlaki anlayışlarına yön verecektir. Araştırmalara göre dört yaşlarındayken çocuk diğer insanların mutluluğu için kaygılanıp, akıl yürüterek tepkiler verebilir. Çocuklara göre kuralları koyanlar güçlü ve her şeyi bilen kişiler olduğuna göre onlara itaatsizlik ve cezaya sebep olacak eylemlerde kötüdür. Bunun dışında kötü davranışların olduğunu düşünmezler. Çocuktaki iyi ve kötü kavramlarının zamanla itaat kavramından sıyrılarak toplumsal davranışa göre şekillendiği görülecektir.[203]

İyilik tıpkı diğer değerlerde olduğu gibi insanların huzur ve barış içinde yaşayabilmesi için sahip olunması gereken bir erdemdir. İyiliğin emredilmesi de, kötülüğün yasaklanması da nihayetinde insan içindir. Kötü davranış hem kişiyi hem

[201] Yukay Yüksel vd., "Okul Öncesi Çağdaki Çocukların '"İyi"' ve ' "Kötü"' Kavram Algılarının Resim Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", 273-274.
[202] Yukay Yüksel vd., "Okul Öncesi Çağdaki Çocukların '"İyi"' ve ' "Kötü"' Kavram Algılarının Resim Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", 290-291.
[203] Güleç, "İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Çizimlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları", 281-282.

de muhatapları huzursuz ederek, kabul görmemesine, yalnızlaşmasına sebep olur. Doğru davranışlar hem Allah, hem de toplum tarafından istenenlerin yerine getirilmesidir. Böylece insan kabul görür ve mutlu olur. Yaratıcının istekleri ise hem dünya hem de ahirette kişiye mutluluk getirir.[204]

3.3.8. Doğruluk ve Dürüstlük

Doğruluk insanın bütün fiil ve davranışlarında hakkı gözetmesi adil, ihlaslı ve samimi olmasıdır. Sıdk, ihlas, istikamet ve hak kavramları Kur'an ve sünnette doğruluk kavramı yerine kullanılan kelimelerdir. Zıttı yalan, hile, ikiyüzlülük, riya ve sahtekârlıktır.[205]

Kişinin gerçek anlamda doğru ve dürüst sayılabilmesi için öncelikle aklından geçen ve içinde var olan duygu ve düşüncelerinin hakikatlerle uyumlu olması gerekmektedir. Çünkü insanın hayatına yön veren şey duygu, düşünce ve inançlarıdır. Ancak kişinin gerçekleri bilmesi ona uygun davranacağı anlamına gelmez. İnsanı anlatan ve tanıtan en önemli unsurlardan birisi ağzından çıkan sözlerdir. Çünkü insanların düşüncelerine göre değil, sözlerine göre yargılarda bulunuruz. Özü sözü doğru bir insanın kemale ulaşması içinse bu sözlerin davranışa dönüşmesi gerekir. Büyüklerimizin söylediği ‘’İnandığın gibi yaşamazsan, yaşadığın gibi inanırsın’’ sözü davranışa dönüşmeyen düşünce ve sözlerin zamanla değişime uğrayacağının sözel bir ifadesidir.[206]

İman sadece bir inanç ya da hissediş değil, amel olarak da en güzel davranışları sergilemeyi gerekli kılan bir durumdur. Bu bağlamda iman ve doğruluk birbirini tamamlayan iki kavramdır. İçinde Allah inancı olan biri her yerde ve her durumda Allah’ın kendisini gördüğünü bilir ve davranışlarını ona göre ayarlar. Peygamber inancında ise, onların hayatlarından çıkarılacak dersler kişinin hayatına yön verecektir. “El-Emin” örneğindeki gibi, dosdoğru olan Peygamberinin güvenilir ve dürüst ümmeti olmaya çalışacaktır. İbadetler kişiyi Allah’a yaklaştıran en önemli faaliyetlerdir. Namaz, oruç gibi ibadetler de kişiyi Allah'ın rızasını kazanmaya

[204] Keklik, *Hadis Rivayetlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları*, 13.
[205] Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 127.
[206] Ramazan Gül, *Bir Değer Eğitimi Olarak İlköğretim Döneminde Doğruluk Eğitimi* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 91.

yöneltecek, bu da doğruluk kavramını şekillendirecek, emanet, sözünde durma gibi günlük yaşama etki eden özellikleri kazanmasına da yardımcı olacaktır.[207]

Dürüstlük konusundaki Türkçe öykülere bakıldığında hayvan karakterlerinin ağırlıkta olduğu görülmüştür. Bu durum hayvanlar hakkında bilgiler vererek çocuğu eğlendirmekte ve kitap sevgisi kazandırmaktadır. Ancak çocuğun antropomorfizme başvurarak, hayvanlara insana ait özellikler vermesine sebep olabilir. Canlı cansız farklı karakterlerin hikâyelerde kahramanlaştırılması çocuğun gelişimi açısından olumlu bir tutumdur. Ancak yaşamın her alanında karşımıza çıkan değerlerin kazanımı sağlanırken daha inandırıcı, çocuğun hayranlık duyabileceği ve kendi hayatından bir parça olup, rahatlıkla özdeşim kurabileceği yaşıtı bir karakterin daha çok katkı sağlayacağı söylenebilir.[208] Dürüstlük konulu öykülerde kahramanların dürüst davranmaları çoğunlukla yalanlarının ortaya çıkması sebebiyle olmaktadır. Oysa beklenen durum kişinin kendiliğinden iç kontrol sayesinde dürüst davranmasıdır.[209]

Bu dönemde takdir, ödül, pekiştireç ve ebeveyn onayı çok önemli olduğundan dürüst davranışların bu şekilde desteklenmesi gelişimine olumlu katkı sağlayacaktır. Çocukların dürüstlük gibi konuları yalan gibi olumsuz örnekler üzerinden öğrenmelerinin istenen düzeyde bir öğrenme olmayacağı söylenebilir. Bu dönemde çocuklarda dürüstlük davranışını engelleyecek en önemli düşünce egosantrizmdir. Çocuklar bencil sebeplerle yalan söyleyebildikleri gibi, iyilik halinin devamını sağlamak için de yalanlar söyleyebilmektedir. Değer amaçlı kitaplar, kesin yargılar ve sonuçlar içermemelidir. Ahlaki olarak ikilemler verilmeli, çocuk bunlar arasından seçim yapabilmelidir. Olumlu ifade ve özellikler olumsuzlardan fazla olmalıdır. Bu anlamda, dürüst olmanın olumlu sonuçlarını vurgulayan Washington ve Kiraz Ağacı öyküsünün Pinokyo ve Yalancı Çoban gibi olumsuz sonuçları ve özellikleri ön plana çıkaran öykülere göre daha etkili olduğu saptanmıştır.[210]

---

[207] Gül, *Bir Değer Eğitimi Olarak İlköğretim Döneminde Doğruluk Eğitimi*, 123-127.

[208] Cemil Öztep, *Okul Öncesi Çağı Çocuklarına Dönük Hazırlanmış Dürüstlük Konulu Öykülerin İçerik Analizi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 132-133.

[209] Öztep, *Okul Öncesi Çağı Çocuklarına Dönük Hazırlanmış Dürüstlük Konulu Öykülerin İçerik Analizi*, 134-135.

[210] Öztep, *Okul Öncesi Çağı Çocuklarına Dönük Hazırlanmış Dürüstlük Konulu Öykülerin İçerik Analizi*, 135-140.

Okul öncesi dönem çocuklarının yalan söyleme sebepleri arasında anne baba davranışları, kıskançlık, hayali yalanlar uydurma, taklit, abartı, sosyal savunma yalanları, dikkat çekme, yüceltilmiş yalanlar, zıttına söylenen yalan, intikam, menfaat gibi sebepleri sayabiliriz.[211]

Doğruluk ve dürüstlük kavramları öğretilirken öncelikle çocukla sağlıklı bir ilişki kurularak iyi bir model olunmalıdır. Çocuğa eğitim verecek kişilerin gelişim özelliklerini ve bireysel farklılıkları bilen bir kişi olması öğretimin etkinliğini arttıracaktır. Ödül ve ceza konusunda yerinde ve ölçülü bir tutum sergilenmeli, eğitimin temelinde sevgi ve şefkat olmalıdır. Çocuğa verilen sözler mutlaka yerine getirilmeli, çocuk kandırılmamalıdır.[212]

Günümüzde bütün alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da değişimler yaşanmaktadır. Artık sadece bilgi aktarımına dayalı ve bilişsel alanın gelişimini destekleyecek bir eğitim anlayışı, kişiyi duygusal, sosyal ve ahlaki olarak da geliştirecek, öğrencinin aktif olarak katılım sağladığı bir sürece dönüşmek durumundadır. Yoksa özellikle değerlerin öğretilmesinde yetersiz kalınacaktır. Değerlerin analiz edilmesi, açıklanması, yaşamdan örneklerle sunulması ve süreç içinde uygulamaya dönüşmesi, geleneksel yaklaşımlardan daha olumlu sonuçlar vererek, sosyal deneyime olanak sunacaktır.[213]

3.3.9. Adalet

Adalet kimseye zarar vermeden herkesin hakkını teslim etme ve bireydeki onurlu yaşama hakkıdır. Eşitlik kavramı ile yakından ilişkili olan adalet kavramının iki farklı boyutundan birincisi hukuksal siyasal eşitlik yani herkesin yasalar önünde eşit olması ve eşit haklara sahip olmasıdır. Ekonomide eşitlikte ise, adalet eşitlik derecesi değil eşitliği belirlemektedir. Bir adalet fikri ortaya koymak demek aynı zamanda bir toplum teorisi ortaya koymak demektir. Adalet sistematik, belli kuralları ve disiplinleri olan bir erdem, kanunları da, toplumsal kuralları da aşan bir güçtür. Söz

[211] Ayşe Uysal, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğa Doğruluk Kavramının Kazandırılması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 42-50.
[212] Uysal, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğa Doğruluk Kavramının Kazandırılması*, 92.
[213] Abdulkadir Uzunöz vd., "Değer Analizi Yaklaşımı Yoluyla Dürüstlük Değerine Yönelik Öğrenci Cevaplarının İncelenmesi", *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi* 11/3 (2018), 606-626.

verip yapmaktır. Adalet haklıyla haksızın ayrıldığı, herkese hak ettiğinin verildiği, her şeyin olması gereken şekilde ve durumda bulunması, eylemlerin ahlaka, akla ve gerçeğe uygun olmasıdır.[214]

Adalet duygusu hayatın her alanında ortaya çıkan ve insanı her anlamda etkileyen, kişinin içinde bulunduğu şartlara ve çıkarlarına göre değişiklik arz eden bir yapıya sahiptir. Toplum ve bireyin mutluluğu için tamamen adil bir ortamdan söz etmek zor olsa da bu durum en aza indirgenebilir. Bu da ancak küçük yaşlarda verilecek eğitim ile mümkün olabilir. Bu noktada sağlıklı bir adalet eğitimi için öncelikle adil davranarak çocuğa örnek olunmalı, adalet değerini fark edebileceği uygun ortamlar hazırlanmalıdır. Alınan eğitimin hayata geçirilmesine imkân sağlayan eğitim uygulamaları da bu aşamada büyük önem arz etmektedir.[215]

Adalet kavramından söz ederken bahsedilmesi gereken kavramların başında hak, haklı ve haksız kavramları gelmektedir. Kişi yaşamı boyunca çevresindeki kişiler hakkında iyi ve kötü olarak yargılarda bulunur. Kötü insanlar yaptıklarının karşılığı olarak cezalandırılır, iyi insanlarsa toplum tarafından sevilir ve değer verilir. Verilen karşılık fiziksel, duygusal, sosyal veya psikolojik olabilir. Bu durum adalet anlayışını da beraberinde getirmektedir. Kişilerdeki adalet algısı içinde bulundukları, taraf oldukları veya bireysel olarak fayda sağladıkları bir durum söz konusu olduğunda farklılık göstermektedir. Örneğin ev sahibi ile kiracı arasında kira miktarı konusunda herkes kendini haklı görmekteyken, sınav sonucunda öğretmen ve öğrenci birbirlerini suçlayabilirler. Herkes ısrarla kendine ait haklarını isterken, karşıdakinin haklarını görmezden gelebilir. İnsanlar arasında adaletin gerçekleşmesinde temel yapı taşı adil bir ölçüdür. Bu da kişilerin menfaatlerine göre değişmekte olup adaletin ölçüsü insan olmaktadır.[216]

Eşitlik temelli adalet anlayışının denkleştirici adalet, dağıtıcı adalet, hakkaniyet ve toplumsal adalet gibi çeşitleri vardır. Herkese eşit paylaşımı öngören adalet şekli denkleştirici, kişilerin olanak ve durumlarına göre orantılı bir paylaşıma dayalı adalet

[214] Süleyman Doğan, "Uygarlık Merkezli Ahlak ve Adalet Eğitimi Yaklaşımı", *BEU.SBE Dergisi* 3/1 (2014), 113-116.
[215] Süleyman Karacelil, "Ailede Adalet Eğitimi", *JASSS* 6/8 (2013), 254.
[216] Karacelil, "Ailede Adalet Eğitimi", 254-257.

şekli ise dağıtıcı adalet şeklinde nitelendirilebilir. Çünkü herkese eşit dağılım bazen adaletsizlik olabilir. Hakkaniyet de bir şeyin özelliklerinin dikkate alınması ve somuta yönelik adalettir. Toplumsal adalet toplumla birey arasındaki ilişkileri belirleyen ve o toplumun üyesi olarak herkesin yerine getirmesi gereken hak ve ödevleri kapsamaktadır.[217]

Adalet duygusu fıtri olmakla birlikte sonradan eğitimle de kazanılabilir. Bu anlamda adalet eğitimi büyük önem arz eder. Bu eğitime dikkat edilmeden büyümüş çocuklar stresli, kıskanç, kavgacı ve saldırgan davranışlar gösterebilir. Çocukken öğrenilen bu davranışlar yetişkinlikte de devam eder.[218]

Bir değer olarak adalet değerini kazandırmak isteyen öğretmenlerin öncelikle kavrama gereken değeri vermesi, belli bir bilgi ve kapasitede ve kazanıma yönelik belli bir fikir yapısına sahip olması gereklidir.[219] Adalet hangi durumda olursa olsun kişinin hakka uygun davranması ve haklıyla haksızın ayrıştırılmasıdır. Çocuklara adalet değeri öğretimi yapılırken en önemli görev öğretmenlere düşmektedir. Öğretmen süreci çok iyi ayarlamalı, her şeyden önce sınıf içi uygulamalarında öğrencilerine karşı adil davranmalıdır. Değerler konusunda en iyi ve en etkili eğitim şekli değerleri yaşayarak göstermektir. Bu anlamda en uygun uygulamaların drama ve örnek olay olduğu söylenebilir.[220]

Örnek olmak bütün değerlerde olduğu gibi bu değerde de önemli bir meziyettir. Öyle ki Peygamberimiz "Çocuklarınız arasında adaletli davranınız."[221] hadisiyle adaletin, hakkın, vicdanın, empati duygusunun ve örnek olmanın önemini bizlere anlatmıştır. Çünkü tek başına ne eğitim ne de örneklik yeterli değildir. Vicdan eğitimi, empati kurma, uygulamalı eğitim, çocuk gelişimi ve psikolojisini bilmek de son derece önemlidir. Çocuk gelişimi ve psikolojisi hakkında bilgisi olmayan kişiler için çocuğun davranışları bazen hoş karşılanmayabilir ve diğer çocuklarla kıyaslanabilir. Örneğin 4,5 ve 6 yaşlarındaki çocuklar bir nesneyi paylaştırırken; 4 yaşındaki kendi lehine, 5

[217] Tuba Çengelci Köse vd., "Öğretmen Adaylarının Bakış Açısıyla Adalet Değeri", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi* 9/1 (2019), 71.
[218] Karacelil, "Ailede Adalet Eğitimi", 258-259.
[219] Çengelci Köse vd., "Öğretmen Adaylarının Bakış Açısıyla Adalet Değeri", 72.
[220] Çengelci Köse vd., "Öğretmen Adaylarının Bakış Açısıyla Adalet Değeri", 88-90.
[221] Sünen-i Ebu Davud Tercemesi, *haz. Abdullah Parlıyan* (İstanbul: Konya Kitapçılık, 2007).3/75 (No.3543)

yaşındaki eşit sayıda, 6-7 yaş ise hak etmiş olmayı esas alarak paylaşım yapmaktadır. Bu anlamda çocukların gelişim özelliklerini bilmek davranışlarına anlam vermemize ve yargılamalarımıza dikkat etmemizi sağlayacaktır.[222]

Değerlerin en önemli unsuru içselleştirmedir. Adalet eğitimin en önemli hususlardan birisi de dengeli bir disiplin anlayışıdır. Disiplin sağlanırken kontrollü davranılmalı, aşırı sert tavır, ceza, sınırsız özgürlük ve sevgi sunulmamalıdır. Bu ikisi arasındaki denge ancak merhameti ortaya çıkarır.[223] "Merhametse insanı adaletli olmaya ve başkalarına iyilik yapmaya sevk edici bir güce sahiptir. Merhamet duygusunun harekete geçmesinden sonra aklî ve mantıkî birtakım yargılar ve buna bağlı süreçlerle adalet ve eşitlik gerçekleşebilir. Merhamet duygusu adaletinde kaynağı olmakla birlikte onu da içine alacak kadar geniş ve sınırsızdır. Birisine hak ettiğini, layık olduğunu vermek adalet, çok daha fazlasını vermek istemek ise merhamettir."[224]

Adalet eğitimi farklı materyallerle kademeli olarak yavaş yavaş verilmelidir. Masal ve hikâyeler bu konuda en etkili yöntemlerdir. Telkin ve tekrarlarla seviyelerine uygun örneklerle anlatılmalı ve davranışa dönüşebilmesi için aile ve öğretmen model olmalıdır. Değerleri davranışa dönüştürdüğünde ödüllendirilirse, davranışın kalıcı olması sağlanır. Ödül illaki maddi bir şey olmak zorunda değildir. Takdir edilmek, onay almak, alkışlanmak gibi ruhu doyuracak geri dönütler de verilebilir. Toplumlarda adalet ve ahlak olmadığı zaman kargaşa ve zulüm baş gösterir, adaletin eksikliğinde ise toplumsal çöküş kaçınılmazdır.[225]

[222] Karacelil, "Ailede Adalet Eğitimi", 265-266.
[223] Karacelil, "Ailede Adalet Eğitimi", 261.
[224] Hayati Hökelekli, "Merhamet", *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi* 4 (ts.), 80.
[225] Doğan, "Uygarlık Merkezli Ahlak ve Adalet Eğitimi Yaklaşımı", 122-124.

3.4. KAZANIM TABLOLARI

Tablo 2. Kursa Uyum Süreci

ÜNİTE	KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
KURSA UYUM SÜRECİ	**1.** Kendini grup önünde tanıtır. **2.** Kursta görevli personeli tanır. **3.** Arkadaşlarını tanır. **4.** Kursun bölümlerini tanır. **5.** Kuralların oluşturulmasında sorumluluk alır. **6.** Kurallara uyar. **7.** Görev ve sorumluluklarını bilir. **8.** Eğitim ortamındaki materyalleri amacına uygun kullanır. **9.** Temizlik kurallarına uygun davranır. **10.** Yeterli ve dengeli beslenir. **11.** Güvenlik kurallarına uygun davranır. **12.** Sınıf içi etkinliklerine isteyerek katılır.	-Uyum sürecinde ulaşılması beklenen kazanımlar eğitim öğretim yılı boyunca ele alınabilir. -Uyum sürecinde çocukların kurs görevlilerini, kurs ortamını ve günlük uygulamaları tanıyıp benimsemelerine yönelik etkinlikler gerçekleştirilir. -Kursa uyum süreci sınıf dinamiğine göre uzatılıp kısaltılabilir. -Uyum sürecinde aile eğitimi ve katılımı etkinliklerine de yer verilir. -Kursa uyum sürecinde uygulanacak etkinlik ve materyallerle ilgili MEB okul öncesi öğretmenleri için hazırlanan etkinlik materyallerden de yararlanılabilir.

Tablo 3. Ünite-1 Dua, Şükür ve Özür Dileme

ÜNİTE		KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
ÜNİTE-1	**DUA, ŞÜKÜR VE ÖZÜR DİLEME**	**1.** Dua ile ilgili ifadeleri kullanır. **2.** Şükür ile ilgili ifadeleri kullanır. **3.** Özür dileme ile ilgili ifadeleri kullanır. **4.** Allah'a her zaman dua edebileceğini bilir. **5.** Kendisine yapılan iyilikler için teşekkür eder. **6.** Allah'ın verdiği nimetlere şükreder. **7.** Hata yaptığında özür diler. **8.** Dua etmenin olumlu sonuçlarını fark eder. **9.** Teşekkür etmenin olumlu sonuçlarını fark eder. **10.** Özür dilemenin olumlu sonuçlarını fark eder. **11.** Dua, şükür ve özür dilemenin Allah'ın sevdiği davranışlar olduğunun farkına varır.	-Çocukların dinimizin temel değerlerinden biri olan dua, şükür ve özür dilemenin insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olduğunu fark etmelerine yönelik seviyelerine uygun etkinlikler yapılır. -Dua, şükür ve özür konusu öncelikle çocukların günlük yaşantılarında karşılaşılan örnek durumlardan yola çıkılarak ele alınır. -Etkinliklerde günlük yaşamda kullanılan "teşekkür ederim, Allah razı olsun, elhamdülillah, çok şükür, özür dilerim, af edersin" gibi ifadelere yer verilir. -Dua, şükür, özür gibi kelimelerin ne anlama geldiği çocuğun seviyesine uygun bir şekilde açıklandıktan sonra hangi durumlarda kullanıldığı belirtilir. -Dua, şükür ve özür dilemenin insan hayatındaki olumlu katkılarının neler olabileceği üzerinde durulur.

Tablo 4. Ünite-2 Sevgi ve Merhamet

ÜNİTE		KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
ÜNİTE-2	SEVGİ VE MERHAMET	**1.** Kendine dair olumlu düşüncelerini ifade eder. **2.** Ailesine karşı sevgisini gösterir. **3.** Arkadaşlarına karşı sevgisini gösterir. **4.** Çevresindeki varlıkları sever. **5.**Çevresindeki varlıklara merhamet gösterir. **6.** Allah'a olan sevgisini gösterir. **7.** Peygambere olan sevgisini gösterir. **8.** Sevgi ve Merhamet davranışlarının olumlu sonuçlarını fark eder. **9.** Sevgi ve merhamet göstermenin Allah'ın sevdiği davranışlardan olduğunun farkına varır. **10.** Allah'ın tüm varlıkları sevip onlara merhamet ettiğinin farkına varır.	-Çocukların, dinimizin temel değerlerinden biri olan sevgi ve merhametin insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olduğunu fark etmelerine yönelik, seviyelerine uygun etkinlikler yapılır. -Sevgi ve merhamet konusu öncelikle çocukların günlük yaşantılarında karşılaşılan örnek durumlardan yola çıkılarak ele alınır. -Çocuğun kendisini, ailesini, arkadaşlarını ve çevresindeki varlıkları sevmesinin önemi; sözel ve davranış olarak sevgi göstergelerinin neler olduğu üzerinde durulur. -Allah'ın ve Peygamberimizin sevdiği davranışları yerine getirmenin onlara olan sevginin göstergeleri olduğu vurgulanır. -Allah'ın insanlara olan sevgi ve merhameti, insanlar için yarattığı varlıklar ve nimetlerden örneklerle açıklanır. -Peygamberimizin hayatından sevgi ve merhamet örneklerine yer verilir. Onun özellikle çocukları çok sevdiğine dikkat çekilir. -Sevgi ve merhamet davranışlarının insan hayatındaki olumlu katkılarının neler olabileceği üzerinde durulur.

Tablo 5. Ünite-3 Saygı

ÜNİTE		KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
ÜNİTE-3	SAYGI	**1.** Saygı ile ilgili ifadeleri kullanır. **2.** Ailesine karşı saygı gösterir. **3.** Arkadaşlarına karşı saygı gösterir. **4.** Çevresine karşı saygılı davranır. **5.** Allah'a olan saygısını gösterir. **6.** Peygambere olan saygısını gösterir. **7.** Saygı davranışlarının olumlu sonuçlarını fark eder. **8.** Saygılı olmanın Allah'ın sevdiği davranışlardan olduğunun farkına varır. **9.** Peygamberimizin, çevresindeki tüm varlıklara karşı saygılı olduğunu bilir. **10.** Kur'an-ı Kerim'e saygı gösterir. **11.** Ezan okunurken saygı gösterir. **12.** Farklılıklara saygı gösterir.	-Çocukların, dinimizin temel değerlerinden biri olan saygının insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olduğunu fark etmelerine yönelik, seviyelerine uygun etkinlikler yapılır. -Saygı konusu, öncelikle çocukların günlük yaşantılarında karşılaşılan örnek durumlardan yola çıkılarak ele alınır. -Başkalarını rahatsız etmeme, biri konuşurken onun sözünü kesmeme, izin isteme gibi örneklerle çocuğun ailesine, arkadaşlarına ve çevresine karşı saygılı olmasının önemi üzerinde durulur. -"Sayın, bey, hanım, siz" gibi hitaplar, yaşıtlarına ismi ile hitap etme gibi saygı ifadelerine yer verilir. -Allah ve Peygamberimizle ilgili yüce, hazreti, sallallahu aleyhi ve sellem gibi ifadeleri söylemenin birer saygı göstergesi olduğu vurgulanır. -Kur'an-ı Kerim ve ezan okunurken dinlemesi gerektiği vurgulanır. -Saygı davranışlarının insan hayatındaki olumlu katkılarının neler olabileceği üzerinde durulur.

Tablo 6. Ünite-4 Sorumluluk

ÜNİTE		KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
ÜNİTE-4	SORUMLULUK	**1.** Öz bakım ile ilgili sorumluluklarını yerine getirir. **2.** Ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirir. **3.** Arkadaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirir. **4.** Sınıftaki sorumluluklarını yerine getirir. **5.** Çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirir. **6.** Sorumluluk almaya istekli olur. **7.** İnsanların farklı görev ve sorumlulukları olduğunu fark eder. **8.** İnsanların sorumlu olduğu toplumsal davranışlara örnek verir. **9.** İnsanların Allah'a karşı sorumlulukları olduğunu bilir. **10.** Sorumlulukları yerine getirmenin olumlu sonuçlarını fark eder. **11.** Sorumlulukları yerine getirmenin Allah'ın sevdiği davranışlardan olduğunun farkına varır.	-Çocukların, dinimizin temel değerlerinden biri olan sorumluluğun insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olduğunu fark etmelerine yönelik, seviyelerine uygun etkinlikler yapılır. -Sorumluluk konusu öncelikle çocukların günlük yaşantılarında karşılaşılan örnek durumlardan yola çıkılarak ele alınır. -Çocukların temizlik, yemek, dinlenme, giyinme gibi öz bakım becerilerini geliştirecek konular üzerinde durulur. Beden ve çevre temizliğinin önemi vurgulanır. -Çocuğun ailesine, arkadaşlarına ve çevresindeki varlıklara karşı sorumlu davranmasının önemi konusunda farkındalık kazandırılır. -Çocuklara sınıf içi ve sınıf dışında yapabilecekleri düzeyde görevler verilerek sorumluluk duygularının gelişmesi sağlanır. -Temel bir değer olarak sorumluluk alma konusunda çocukları motive edecek sınıf içi etkinlikler düzenlenir. -Çocuğun yetişkin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle bir işe başlaması ve o işi bitirmesi için gerekli ortam düzenlenir. -Allah'a ibadet etmek, verdiği nimetler için teşekkür etmek, O'nu sevmek gibi sorumluluklar ve görevlerin olduğu konusunda farkındalık kazandırılır. -Sorumluluk davranışlarının insan hayatındaki olumlu katkılarının neler olabileceği üzerinde durulur.

Tablo 7. Ünite-5 Yardımlaşma

ÜNİTE		KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
ÜNİTE-5	YARDIMLAŞMA	**1.** Yardım gerektiren durumların farkına varır. **2.** İhtiyacı olduğunda yardım ister. **3.** Aile bireylerine yardım eder. **4.** Arkadaşlarına yardım eder. **5.** Yardım edilmesi veya istenmesi gereken durumları bilir. **6.** Yardımlaşmanın Allah'ın sevdiği davranışlardan olduğunun farkına varır. **7.** Peygamberimizin yardımsever bir insan olduğunu bilir. **8.** Yardımlaşmanın olumlu sonuçlarını fark eder. **9.** Yardımlaşma ve paylaşmaya istekli olur.	-Çocukların, dinimizin temel değerlerinden biri olan yardımlaşmanın insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olduğunu fark etmelerine yönelik, seviyelerine uygun etkinlikler yapılır. -Yardımlaşma konusu öncelikle çocukların günlük yaşantılarında karşılaşılan örnek durumlardan yola çıkılarak ele alınır. -Çocuğun ailesine ve arkadaşlarına yardım etmesinin önemi üzerinde durulur. -Çocukların hangi durumlarda ve nasıl yardım etmesi/istemesi gerektiği üzerinde durulur. -Herhangi bir kaza ve tehlike anında yardım istemesi gerektiği numaralarla ilgili kısa bilgiler verilir. -Dinimizin yardımlaşmaya verdiği önem vurgulanır. -Peygamberimizin insanlara çokça yardım ettiğine dair örnekler verilir. -Yardımlaşma davranışlarının insan hayatındaki olumlu katkılarının neler olabileceği üzerinde durulur. -Temel bir değer olarak yardımlaşma konusunda çocukları motive edecek sınıf içi etkinlikler düzenlenir.

Tablo 8. Ünite-6 Sabır

ÜNİTE		KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
ÜNİTE-6	SABIR	**1.** İsteklerini ertelemesini bilir. **2.** Gerektiğinde sırasını bekler. **3.** Allah'ın sabırlı davranmayı sevdiğini bilir. **4.** Peygamberimizin sabırlı bir insan olduğunu bilir. **5.** Sabırlı olmanın olumlu sonuçlarını fark eder. **6.** Sabırlı olmanın Allah'ın sevdiği davranışlardan olduğunun farkına varır. **7.** Sabırlı olmayı gerektiren durumlara örnekler verir.	-Çocukların, dinimizin temel değerlerinden biri olan sabrın insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olduğunu fark etmelerine yönelik, seviyelerine uygun etkinlikler yapılır. -Sabır konusu öncelikle çocukların günlük yaşantılarında karşılaşılan örnek durumlardan yola çıkılarak ele alınır. -Çocukların temizlik ve yemek gibi tüm ihtiyaçları belli bir sıra ve disiplin içerisinde gerçekleştirilerek hangi durumlarda sabretmeleri gerektiği üzerinde durulur. -Peygamberimizin hayatından sabır örnekleri verilerek O'nun çok sabırlı bir insan olduğu vurgulanır. -Sabırlı davranmanın insan hayatındaki olumlu katkılarının neler olabileceği üzerinde durulur. -Başarı ve mutlulukta, sabırlı davranmanın etkisi konusunda farkındalık oluşturulur.

Tablo 9. Ünite-7 İyilik

ÜNİTE		KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
ÜNİTE-7	İYİLİK	**1.** İyiliğin karşılık beklemeden yapılması gereken bir davranış olduğunu bilir. **2.** İyilik olarak nitelendirilebilecek davranışların neler olabileceğini ayırt eder. **3.** İyilik yapmanın olumlu sonuçlarını fark eder. **4.** İyiliksever bir insanın özelliklerini bilir. **5.** İyilik yapmaya istekli olur. **6.** İyilik yapmanın Allah'ın sevdiği davranışlardan olduğunun farkına varır. **7.** Peygamberimizin iyiliksever bir insan olduğunu bilir.	-Çocukların, dinimizin temel değerlerinden biri olan iyiliğin insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olduğunu fark etmelerine yönelik, seviyelerine uygun etkinlikler yapılır. -İyilik konusu öncelikle çocukların günlük yaşantılarında karşılaşılan örnek durumlardan yola çıkılarak ele alınır. -Peygamberimizin iyiliksever bir insan olduğuna dair örnekler verilir. -İyiliksever bir insanın özelliklerinin neler olduğu üzerinde durulur. -Günlük yaşamda, iyilik olarak nitelendirilebilecek davranışlara örnekler verilir. -İyilik yapmanın insan hayatındaki olumlu katkılarının neler olabileceği üzerinde durulur. -Temel bir değer olarak iyilik yapma konusunda çocukları motive edecek sınıf içi etkinlikler düzenlenir.

Tablo 10. Ünite-8 Doğruluk ve Dürüstlük

ÜNİTE		KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
ÜNİTE-8	DOĞRULUK VE DÜRÜSTLÜK	**1.** Dürüst bir insanın özelliklerini bilir. **2.** Ailesine her zaman dürüst davranır. **3.** Arkadaşlarına her zaman doğruyu söyler. **4.** Dürüst olan ve olmayan davranışları ayırt eder. **5.** Çevresine karşı her zaman dürüst olur. **6.** Dürüst olmanın Allah'ın sevdiği davranışlardan olduğunun farkına varır. **7.** Peygamberimizin doğru ve güvenilir bir insan olduğunu bilir. **8.** Müslümanın güvenilir insan olduğunu bilir. **9.** Doğru ve dürüst olmanın olumlu sonuçlarını fark eder.	-Çocukların, dinimizin temel değerlerinden biri olan doğruluk ve dürüstlüğün insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olduğunu fark etmelerine yönelik, seviyelerine uygun etkinlikler yapılır. -Doğruluk ve dürüstlük konusu öncelikle çocukların günlük yaşantılarında karşılaşılan örnek durumlardan yola çıkılarak ele alınır. -Çocukların ailesine, arkadaşlarına ve çevresine karşı doğru ve dürüst davranmasının önemi üzerinde durulur. -Peygamberimizin doğru ve güvenilir bir insan olduğuna dair örnekler verilir. -Temel bir değer olarak doğru ve dürüst olma konusunda çocukları motive edecek sınıf içi etkinlikler düzenlenir. -Verilen örnek durumlarda, dürüst davranışın nasıl olabileceği ve sonuçları üzerinde durulur. -Doğru ve dürüst olmanın insan hayatındaki olumlu katkılarının neler olabileceği üzerinde durulur.

Tablo 11. Ünite-9 Adalet

ÜNİTE		KAZANIMLAR	AÇIKLAMALAR
ÜNİTE-9	ADALET	**1.** Kendisinin ve başkalarının haklarını korur. **2.** Adil olan ve olmayan davranışları ayırt eder. **3.** Çevresine karşı adil davranır. **4.** Adil olmanın Allah'ın sevdiği davranışlardan biri olduğunun farkına varır. **5.** Allah'ın adil olduğunu bilir. **6.** Peygamberimizin herkese adil davrandığını bilir. **7.** Adil davranışların olumlu sonuçlarını fark eder. **8.** Karşılaştığı problemlere adil çözümler üretir.	-Çocukların, dinimizin temel değerlerinden biri olan adaletin insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olduğunu fark etmelerine yönelik, seviyelerine uygun etkinlikler yapılır. -Adalet konusu öncelikle çocukların günlük yaşantılarında karşılaşılan örnek durumlardan yola çıkılarak ele alınır. -Çevremize karşı adil davranmamızın önemi üzerinde durulur. -Verilen örnek durumlarda, adaletli bir davranışın nasıl olabileceği ve sonuçları üzerinde konuşulur. -Peygamberimizin herkese adil davrandığına dair örnekler verilir. -Temel bir değer olarak adil davranma konusunda çocukları motive edecek sınıf içi etkinlikler düzenlenir. -Adil olmanın insan hayatındaki olumlu katkılarının neler olabileceği üzerinde durulur.

3.5. KAZANIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sürekli değişen ve yenilenen dünyada yaşam tarzlarımız, eğitim anlayışımız ve dine bakışımız bile her geçen gün farklılaşmakta ve yenilenmektedir. Z kuşağı dediğimiz ele avuca sığmayan, dört bir yandan kuşatılmış ve birçok etki altında olan yeni nesle nasıl bir eğitim vereceğimiz hayati önem taşımaktadır. Bu sebeple hiçbir öğretim programının da sürekli, kalıcı ya da mükemmel olduğunu düşünemeyiz. Bugünün yanlışlarının, dünün doğruları olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple daha iyi bir öğretim programı ortaya koyabilmek için, mevcut programların da aralıklarla revize edilmesi gerekmektedir. Programların en önemli öğelerinden biri de kazanımlardır. Bir öğretim programı hazırlanırken en önemli hususlardan biri hedef kitlenin gelişimine, ulaşılması istenen amaçlara uygun kazanımların oluşturulmasıdır.

Toplam 84 kazanımdan oluşan "Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı" genel olarak bilişsel alana yönelik kazanımlardan oluşmaktadır. Uzun'un yapmış olduğu bir araştırmada kazanımların %88'inin bilişsel, %7'sinin duyuşsal, %5'inin ise psikomotor alana yönelik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu da çocuklardaki dini gelişimin kaynağı olan duyguları hedef alan bir programdan ziyade bilişsel yeteneklerin ve bilgi kazanımının, yani din eğitiminden ziyade din öğretiminin öncelendiğini göstermektedir.[226] Bunun yanında 'teşekkür eder', 'özür diler', 'yerine getirir', 'örnek verir', 'davranır', 'üretir', 'yardım eder', 'yardım ister' gibi diğer alanlara yönelik kazanımlar da mevcuttur.

Kazanımlarda 'anlar, kavrar, bilir' gibi belirsiz fiillerin kullanımı genel olarak uygun görülmemektedir.[227] Belirsiz fiillerin kullanılması kazanımların ölçülebilmesini güçleştirmektedir. Bunların yerine 'söyler, tekrarlar, seçer, düzenler vb.' fiiller yazılabilir. 84 kazanımdan 15 tanesi 'bilir' fiiliyle oluşturulmuştur. Kazanımlar değerlendirilirken bu konudan bağımsız olarak değerlendirilecektir.

---

[226] Sümeyra Uzun, *Okul Öncesi Dönem Din Eğitimi (İslam Dini) programlarının Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi Türkiye ve Amerika Örnekleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 59.

[227] Cemal Tosun - Fatma Çapçıoğlu, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 5(5) (2015), 712.

Dua, Şükür ve Özür Dileme

Değerler eğitimi alanının ilk ünitesi olan "Dua, Şükür ve Özür dileme" ünitesindeki temel kavramlara baktığımızda duanın ibadetin kendisi olduğu hadisinden[228] hareketle duanın bütün ibadetlerin başı ve özü olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Peygamberimiz namaz için de dua tabirini kullanmıştır. Özü itibariyle zaten bütün ibadetler Allah'a bilinçli bir yöneliş ve bağlılığı ifade etmektedir. Bu nedenle dua ünitesinin değerler alanından dini bilgiler alanına alınması daha uygun görünmektedir. Şükrün, yaratan karşısında acizlik ve minnet duygularının hissedilerek, Allah'a bir yöneliş olmasından, başlı başına bir dua olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim çocuğa öğretilmesi gereken dualaların başında, şükür duaları gelmektedir. Bu bağlamda dua ve şükür birbirini tamamlayan iki kavramdır. Bu sebeple şükür değerinin dua ile birlikte verilmesi her iki değerin kazanımı açısından da olumludur. Özür dileme ise toplumsal bir nezaket kuralı, bilinçli ya da bilinçsiz yapılan yanlış bir davranıştan dolayı samimi bir şekilde karşıdakinin gönlünü almaktır. Bu sebeple oturup kalkma, yeme içme adabı gibi günlük yaşamı düzenleyici genel kurallar içerisinde verilebilir.

Duanın bu dönem çocukları için en uygun deneyimlerden biri olması[229] ve çocuğun bu yaşlarda ezber kabiliyetinin gelişmiş olması sebebiyle çocuk 1, 2 ve 3. kazanımlardaki dua, şükür ve özür dileme ile ilgili ifadeleri telaffuzda zorlanmayacaktır, ancak önemli olan bu ifadelerin kullanımının günlük yaşam içerisinde davranış ve alışkanlığa dönüşüp süreklilik arz etmesidir. Çünkü çocuklar duayı dini bir merasim şeklinde belli zamanlarda ve takdir alma duygusuyla daha çok ebeveynleri yanlarındayken deneyimlemektedirler.[230]

4. kazanımda ise çocukta zaman kavramı henüz tam oluşmamış ve çocuk için dün, yarın, gelecek gibi kavramlar belirsizdir. Bu nedenle isteklerinin *hemen, şimdi* yerine getirilmesini isteyen çocukta *şu an* belirgin olduğundan[231] çocuk için *her zaman*

[228] Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi, *haz. Abdullah Parlıyan*. 2/545 (No:3827)
[229] Selçuk, "Çocuk Eğitiminde Dini Motifler", 115.
[230] Karacoşkun, "Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua", 103-123.
[231] Mustafa Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 20.

kavramı karışık olabilir. Bunun yerine *istediği zaman* kavramı daha uygun olup,[232] böylece ifade daha açık bir hale gelmiş olacaktır. Ancak daha önce değindiğimiz gibi duayı sadece yemekten ve namazdan sonra ya da uykudan önce yapan çocuk için Rabbine her zaman dua edebileceğini fark etmesi önemli bir kazanımdır.

5, 6 ve 7. kazanımlar çocuğun gelişimi açısından uygun ve uygulayabileceği niteliktedir. Ancak ilk üç kazanımla sonuç olarak aynı durumu ifade etmektedir. Çünkü bir kişinin günlük yaşamında özür dileme ile ilgili ifadeleri kullanmasıyla, hata yaptığında özür dilemesi pratikte aynı şeydir. Bu noktada tekrarlardan kaçınmak adına bu kazanımlar düzeltilebilir ya da birleştirilebilir.

8, 9 ve 10. kazanımlarda ise çocukta neden-sonuç ilişkisi tam olarak gelişmediği için çocuk davranışlarının sonuçlarını anlayamaz, olaylar arasında ilişki kurmakta güçlük çeker.[233] Yoksa cezalandırılan çocukların aynı davranışı tekrar yapma eğiliminde olmaması gerekirdi. Çocuk bu dönemde olayların sadece sonuçlarına ya da tek bir yönüne odaklanır, niyetin ya da düşüncenin bir önemi yoktur. Farklı açılardan bakabilme yeteneği henüz tam gelişmemiştir. Bu sebeple tam anlamıyla çıkarımda bulunamaz. Bu dönem çocukları için sonuç ödül veya cezadır.[234] Çocuk somut düşünce döneminde olup, soyut düşünce henüz tam gelişmediğinden,[235] dua ve şükür gibi eylemlerin olumlu sonuçlarını fark edemeyebilir. Kaldı ki çocukların bu dönemde dualarında kendileri ve diğer kişiler için genel olarak somut isteklerde bulunduklarından hareketle,[236] istekleri kabul olmayan çocuğun olumsuz bir tavır içine girmesi de muhtemeldir. Yine bu dönemde çocuklar istedikleri şeylerin hemen olmasını isterler. Bu sebeple çocuğa dualarındaki istekler ve sonuçları hakkında mutlaka gerekli bilgilendirme yapılmalıdır. Bütün bölümlerde benzer kazanım yer almakta olup tekrar edilmeyecektir. Ancak kısaca değinmek gerekirse, her şeyi somut olarak değerlendiren çocuğun doğru söylediğinde ceza alabileceği veya çok istediği

---

[232] Davut Doğan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2014), 223.

[233] Doğan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", 214-216.

[234] Doğan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", 217.

[235] Tosun - Çapçıoğlu, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", 712.

[236] Nas, "Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi", 305-306.

bir şey adil olarak paylaşıldığında üzüleceği gibi olumsuz sonuçlarla da karşılaşacaktır. Yine annesini ya da kardeşini çok sevmesine rağmen yiyeceğini paylaşmak istemeyebilir. Bu çocuğun onları sevmediği anlamına da gelmez.[237]Ancak sorumluluk bölümü için bir parantez açacak olursak çocuğun hayatını doğrudan etkileyecek önemli kazanımlardan birisidir. Çünkü sorumluluk değeriyle birlikte çocuk yemeğini yiyebilmek, kıyafetlerini giyebilmek, tuvalete tek başına gidebilmek ya da oyuncaklarını toplamak gibi birçok somut örnekle karşılaşacaktır. Örneğin, odasını topladığında hem odanın toplanmış olması, hem de takdir görmesi onun sonuçlar konusunda farkındalığını arttırabilir. Yine sabır konusunda da, sonuçları deneyimlemeyi başarabilen bir çocuk olumlu sonuçlar karşısında en azından sonuca ulaşmak adına sabretmeyi başarabilir.

Son kazanımda ise çocuk zaten iyi ve kötü kavramları hakkında genel bir bilgiye sahiptir. Daha dört yaşındayken akıl yürütme ve tepkiler yoluyla muhakeme yapabilir.[238] Dua, şükür ve özür kavramları da Allah'la ilişkilendirilirse ve yine Allah'ın iyi ve güzel davranışları sevdiği fikri çocuğa kazandırılırsa, bu kazanımın çocukların gelişimine uygun olduğu söylenebilir. Sevgi ve merhamet bölümü dışında bütün bölümlerde benzer kazanım bulunmakta olup tekrar değinilmeyecektir.

Sevgi ve Merhamet

Sevgi ve merhamet bütün din ve değerler eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Çünkü sevgi, diğer tüm değerleri içinde barındıran ve eksikliğinde de tüm değerlerin anlamını kaybettiği bir değerdir. Bu anlamda kişinin Allah'la ilişkisinde, diğer insanlarla ilişkilerinde, ibadetlerinde kısaca var olan her şeyin özünde sevgi vardır.

Sevgi ve merhamet noktasında en önemli hususların başında da kişinin kendini sevmesi, kendine merhameti gelmektedir. Kişinin kendisiyle ilgili olumlu düşüncelerinin olması, ancak kendini sevmesiyle mümkündür. Birçok olumsuz özelliğe sahip kişilerde bile kendilerine dair olumlu düşünceler bulunmaktadır. Okul öncesi dönem çocuğu ise; benmerkezci, ilgi odağı olmak isteyen yapıları, kendi

[237] Doğan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", 215.
[238] Güleç, "İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Çizimlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları", 281-282.

isteklerinin her şeyden önemli olması gibi özellikleri sayesinde kendilerini hayatın merkezinde görmekte ve önemsemektedirler.[239] Ancak çocuklar yetiştikleri farklı çevreler, gördükleri ilgi, aile ortamında kazandıkları duygu ve düşünceleriyle pasif, çekingen, içine kapanık, agresif, şımarık, özgüvenli, bencil vb. kişilik yapılarıyla birlikte, Erikson'un kuramına göre girişimciliğe karşı suçluluk[240] duygusu da geliştirebilirler. Buna dört, beş ve altı yaşındaki çocukların kendini ifade edişlerindeki farklılıklar da eklenirse bütün çocukların kendine dair olumlu düşüncelerinin olduğunu veya var olan düşüncelerini ifade edebileceğini söylemek zor olabilir. Ayrıca çocuk sınıflama ve kategorize etmekte de zorlanabilir.[241]

2 ve 3. kazanımlar gelişim açısından bu döneme uygun kazanımlardır. Çocuk bu dönemde özellikle tanıyıp, sevdiği kişilere karşı sevgisini göstermekte oldukça mahirdir.

4 ve 5. kazanımlar çocuğun gelişim özelliklerine uygun kazanımlardır. Bu yaşlarda çocuklar bir çiçeğe, bir böceğe bile sevgi ve merhametle bakabilmekte, çevresindeki canlı cansız bütün varlıklara sevgi beslemektedir. Biz yetişkinler için sevgi ve merhamet duygularında farklılıklar bulunsa bile çocuğun merhamet ve sevgi kavramlarını birbirinden ayırması biraz güçtür. Bu bağlamda 4. ve 5. kazanımlar birbirinin tekrarı niteliğinde olup genel bir ifadede birleştirilmesi daha uygun olabilir.

6 ve 7. kazanımlarda çocuktan Allah'a ve Peygambere olan sevgisini göstermesi istenmektedir. Allah gibi Peygamber de çocuğun zihninde görmediği, dokunmadığı bir varlıktır. Çocuk bu durumda sevgisini somut olarak fark edilecek şekilde göstermekte zorlanabilir. Öncelikle sevgi bir duygu yoğunluğudur, bir hissediştir. Bu bakımdan çocuk Allah'ı ve Peygamberi gerçekten severse bunu karşıdakine hissettirecektir. Bu nedenle sevgisini göstermesine gerek yoktur, sevmesi yeterlidir. Aynı zamanda sevgisini göstermese de bu çocuğun sevmediği anlamına gelmez. Misal olarak oyuncağını veya yiyeceğini kardeşiyle paylaşmamasından çocuğun kardeşini sevmediği anlamı çıkarılamaz. Aynı zamanda bu dönem davranış

[239] Şimşek, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi", 210.
[240] Tosun - Çapçıoğlu, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", 709.
[241] Doğan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", 216-217.

oluşturma değil, duygu ve inanç oluşturma dönemidir. Çocuğun Allah'ı sevmesi ve sevdiğini söylemesi yeterlidir. Çocuğun içinde oluşturduğu bu dine duygusal din denmesi, çocuğun dinini duyguları ile oluşturmasından kaynaklanmaktadır.[242] Saygı bölümü 5 ve 6. kazanımlarda da benzer bir durum olduğundan tekrar edilmeyecektir.

Son kazanım ise, ''Allah'ın tüm varlıkları sevip onlara merhamet ettiğinin farkına varır'' şeklindedir. Bu kazanım çocuklar için uygun görünmekle birlikte ''Allah'ın tüm varlıklara merhamet ettiğini söyler'' şeklinde daha açık ve basit bir şekilde yazılabilir.

Saygı

Saygı değeri dediğimizde aslında çok geniş bir kavramdan bahsetmekteyiz. Kutsala saygı, milli ve manevi değerlere saygı, büyüklere saygı, hukuk kurallarına, örf ve adetlere, duygulara, düşüncelere, mahremiyetlere ve farklılıklara saygı vb. şeklinde sıralayabiliriz.

1. kazanımda çocuğun saygı ifadeleri kullanmasının, dilsel ve bilişsel gelişim olarak uygun olduğu söylenebilir. Çocuk saygı ile ilgili ifadeleri kullanabilir. Ancak kullandığı kelimelerin anlamlarını kavrayamayabilir. Özellikle yaş küçüldükçe kavrayış azalacaktır. Çocuklar için söz konusu zaman şimdiki andır.[243] Bu sebeple saygı ifadelerinin unutulmaması ve içselleştirilmesi için sürekli olarak tekrar edilmesi gerekmektedir. Bu anlamda çocuğun çevresindeki anne-baba, öğretmen gibi özellikle sevdiği kişilerin bu ifadeleri sürekli olarak günlük akışta kullanmaları, çocukların saygı ifadelerine aşinalığını arttıracak ve çocukta saygı dili oluşmasına katkı sunacaktır. Çünkü bu dönem çocuklar için davranışların alışkanlığa dönüşmesi gereken bir dönemdir.[244]

2, 3 ve 4. Kazanımlar çocuğun ailesine, arkadaşlarına ve çevresine karşı saygılı davranması veya saygısını göstermesi gelişim dönemleri ile uygun görünmektedir. Çocuk bu dönemde izin isteme, sırasını bekleme gibi davranışları gösterebilir.

[242] Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 217.
[243] Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, 20.
[244] Doğan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", 217.

Yaşlılara yardım, komşu hakkı, hayvanlara, ağaçlara, çiçeklere saygı gösterilmesi konusunda hassas davranabilir.

9. kazanımda çocuktan özelden genele doğru akıl yürütmesi beklenmektedir. Bu dönemde çocuklar özelden özele doğru akıl yürütebilir. Ancak tümevarım tümdengelim gibi çıkarımlarda bulunmakta zorlanırlar.[245] Özellikle soyut kavramların anlaşılmasının güç olduğu bu evrede çocuk Peygamberimizin tüm varlıklara karşı saygılı olduğu şeklinde bir genelleme yapamayabilir.

10 ve 11. kazanımlarda çocuk süreç içerisinde Kur'an-ı Kerim'e ve ezana saygı gösterebilir. Bu anlamda kazanım çocuğun gelişimi açışımdan uygun görünmektedir. Ancak bu bölümde kazanımlar yazılırken aynı amaca yönelik oldukça tekrara gidilmiş, son kazanım olan farklılıklara saygı gibi çocuğun gelişimini farklı yönlerden de destekleyecek kazanımlara yer verilmemiştir. 10 ve 11. kazanımlar ''kutsal/dini değerlere saygı gösterir'' şeklinde birleştirilip, camiye saygı, nimete saygı gibi değerlerle içerik genişletilebilir.

Yine günümüzde çocuk istismarlarının artması sebebiyle okulların her kademesinde ve yaygın din eğitimi alanlarında da mahremiyet eğitimleri verilmektedir. Mahremiyet aynı zamanda hâyâ duygusu anlamında dinimizde de oldukça önemli bir konudur. Mahremiyet eğitimi, çocuğun sadece kendi mahremiyetini koruması ve saygı duymasını değil, aynı zamanda diğer insanlarında sınırlarına dikkat etmesini sağlayacaktır.[246]

Sorumluluk

İlk kazanımda öz bakım ile ilgili sorumluluklar gelmektedir. Öz bakım becerileri, giysilerini giyip çıkarma, temizlik ve tuvalet ihtiyacı, yemek yeme, kişisel araç gereçleri kullanma, oyuncakları toplama vs şeklinde sıralanabilir. Yerine getirilmesi en zor sorumluluklardır. Öz bakım becerilerinin alışkanlığa dönüşmemiş olması çoğunlukla aile tutumundan kaynaklanmaktadır. Bu yaş grubunda en çok etkinliklere isteksizlik, yemek yemede ve oyuncak toplamada sorumsuz davranma,

[245] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 85-86.
[246] Martı, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti", 17.

arkadaşlarına saygısızlık ve paylaşmama davranışları görülebilir. Bu sebeple öz bakım becerileri öğretilirken bol tekrar yapılmalı, çocuğa kendi sorumluluklarını kendisinin yapması gerektiği fikri aşılanmalı ve çocuğun sorumlulukları üstlenilmemelidir.[247] Aileyle işbirliği içinde olunmalı, okul ve aile birbirini tamamlamalı, çelişmemelidir. Öz bakımla ilgili sorumluluklarda gelişimsel olarak yaş ilerledikçe kas gelişimi ve bilişsel gelişimde artmaktadır. Bu yaşlarda hala kendi yemeğini yiyemeyen, tuvalete tek başına gidemeyen çocuklar olduğu gibi sorumluluklarını yerine getirebilen çocuklarda mevcuttur. Bu durum genel olarak ailenin eğitim şekli ve yaşa bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Mesela 4 yaş yarım kalan işler de duyarsız, 5 yaş bitirmeyi seven, 6 yaş ise tembel ve kararsız[248]görünmektedir. Ancak bu dönem tamda öz bakımla ilgili sorumlulukların kazanılması gereken bir dönemdir. Çocuk ailesinden ilk defa ayrılarak sosyal ortama karışmıştır. Artık yavaş yavaş kendine yetebilmesi gerekir. Bu anlamda bu kazanım çocuğu, aileyi ve öğretmenleri zorlasa da önemli hususlara dikkat edildiği takdirde gelişimsel açıdan gerekli ve uygun olduğu söylenebilir.

2, 3, 4 ve 5. kazanımlarda dört ve beş yaşlarındaki çocukların anneye yardım ve çiçekleri sulama gibi hem aileye hem de diğer canlılara karşı da sorumluluklarının farkında oldukları,[249] bu sebeple basit yönergelerle çocuk ailesine, arkadaşlarına ve çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirebilirler. Sınıftaki basit ve anlaşılır kurallara uyarlar. Sorumluluklarla ilgili ortaya çıkabilecek sorun ise, çocuğun geçmiş ve gelecek zaman algısının zayıf olması ve çocuğun şimdiki zaman kavramının gelişmiş olması sebebiyle çocuğa sürekli hatırlatma yapılmalıdır. Diğer bir nokta ise bu dört maddede de aynı amacın farklı kişilere yönelişini görmekteyiz. En geniş ifadeyle kişinin sorumluluklarını öncelikle kendini yaratan Rabbiyle ilgili, sonra kendisiyle ilgili ve en nihayetinde geri kalan tüm varlık âlemiyle ilgili olarak gruplandırabiliriz. Dolayısıyla aileye ve arkadaşlara olarak birçok madde yazmak yerine diğer insanlara karşı

[247] Kısa, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Altı Yaş Çocuklarının Sorumluluk Eğitiminde Başvurdukları Disiplin Yöntemlerine İlişkin Görüşleri*, 186-189.
[248] Doğan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", 217-218.
[249] Sapsağlam, "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Değer Algılarının Çizdikleri Resimler ve Sözlü Anlatımlarına Göre İncelenmesi: Sorumluluk Değeri Örneği", 298-299.

sorumluluklarımız şeklinde yazılarak akraba, komşu vb. kişiler eklenerek içerik zenginleştirilebilir.

6. kazanım ‘’çocuk sorumluluk almaya istekli olur’’ şeklindedir. Bu dönemde çocuklar merakları ve soru sorma özellikleri sayesinde her şeyin içine girmeye ve her şeyi öğrenmeye çalışırlar. Özellikle ilginç ve farklı bir şeyler yapılacaksa ve birileri onu yapıyorsa çocukta sürecin bir parçası olmak isteyecektir. Aynı zamanda ilgi odağı olmayı sevdiğinden,[250] özellikle ebeveyn takdiri de söz konusuysa çocuk gerçekten istekli davranacaktır.

Çocuk doğduğu andan itibaren etrafını keşfeder ve büyükleri taklit etmeye başlar. Bu anlamda belki de küçük çocukların en büyük arzusunun büyüklerin işlerini yapabilmek, yani büyümek olduğunu söyleyebiliriz. Bu süreçte çocuk gözlem yaparak kişiler ve işleri hakkında fikir yürütebilir. Hatta doktorların sadece erkek, hemşirelerinse sadece kadın olduğu gibi kalıp yargıları[251] vardır. Yine annesinin hiç araba sürdüğünü görmeyen bir çocuk sadece babaların araba sürebileceğini söyleyebilir. Bu sebeple çocuk sürekli olarak bulaşıkları annesinin, arabayı ise babasının yıkadığını görüyorsa bu işlerin onlara ait olduğunu söyleyebilecektir. O zaman 7. kazanımın uygun bir kazanım olduğu söylenebilir.

8. kazanımda çocuğun sorumluluk kavramını anlayıp, toplumsal davranışlar içerisinden sorumlulukla ilgili olanları seçip, gruplandırması ve bu grup içerisinden örnekler vermesi beklenmektedir. Çocuk bu dönemde sınıflama yapma ve gruplandırma konusunda yetersizdir. Olayların sadece bir yönüne odaklanıp ilişki kurmakta güçlük çekebilir.[252] Çocuk toplumsal sorumlulukları geçmiş zamanda öğrenmiş olsa bile kavrama ve hatırlama noktasında çocukta geçmiş zaman belirsizdir.[253] Bu nedenle bu kazanımın amacına ulaşması zor olabilir.

9. kazanımın genel olarak uygun olduğunu söyleyebiliriz. Nasıl ki annemizin, babamızın, öğretmenlerimizin bizlerden bir takım beklentileri ve onlara karşı

[250] Doğan, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme”, 215.
[251] Ulusoy (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, 85-86.
[252] Doğan, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme”, 215-216.
[253] Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, 20.

sorumluluklarımız varsa bizi yaratana karşıda sorumluluklarımızın olduğunu bilir. Bunlar çocuğun dünyasında genel olarak iyi insan olmak gibi ahlaka veya namaz, dua gibi ibadete yönelik davranışlar olabilir.

Yardımlaşma

Yardımlaşma ve paylaşma duygu ve davranışları çocuğu özellikle sosyal ortama karışmaya başladığı bu dönemde her yönden geliştiren bir deneyimdir.

İlk iki kazanımda yardım gerektiren durumlar konusunda çocuk zaten doğduğu andan itibaren bir hazırbulunuşluk içerisindedir. Daha yaşamının ilk günlerinde acıktığında, altını ıslattığında veya canı yandığında ağlayarak çevresindekilerden yardım ister. Henüz okula başlamadığı dönemde çocuk talep etmese bile ailesi her zaman onun yardımına koşmaya hazırdır. Okul dönemiyle birlikte yeni bir dünyaya kapı açan çocuk farklı durumlarla karşı karşıya kalabilir. Üstelik artık yanında ailesi de yoktur. Bu nedenle yardım gerektiren durumların farkına varması ve ihtiyacı olduğunda yardım isteyebilmesi öncelikle çocuğun güvenliği açısından son derece önemli kazanımlardır.

Ancak bu noktada çocuk bu yaşlarda kendi işini kendi yapmayı tercih edebilir.[254] Hatta zorlandığı durumlarda bile bazen yardım talep etmeyebilir. Çocuk için bir şeyleri yardımsız tek başına yapabilmek önemli bir başarı sayılır. Bu sebeple bu konuda ısrar edilmesi gelişimini olumsuz etkileyebilir.

Aynı zamanda ilk kazanımla ilgili olarak, çocuk kendi dünyasında yaşayan ve hayatı oyun merkezli[255] olan bir birey olarak bazen çevresinden kopuk bir şekilde yaşayıp, oyunlar oynayabilir. Yine, çocuklar sadece bir şeye odaklandıklarından, çevrelerinde olup biten olayları fark etmezler. Teorik olarak bilseler bile pratikte uygulayamayabilirler.

[254] Doğan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", 220.

[255] Sinan Koçyiğit vd., "Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 339.

3 ve 4. kazanımlar konusunda çocuk çevresindeki özellikle sevdiği kişilere karşı yardım etmeye isteklidir. Ancak bazen maddi eşitlik ilkesine[256] göre davranıp, ‘’Ben sana yardım edersem, sen de bana edeceksin’’, ‘’ Sen de o zaman bana bir şey alırsın’’ ya da ‘’Hep ben bir şeyler yapıyorum, birazda sen benim için bir şeyler yap’’ diyebilir. Fıtratlarında iyilik olan ve duygu dinine[257]sahip olan çocukların yardım etme davranışı kazanabilmeleri için öncelikle duygularını bu yöne doğru kanalize etmek gerekecektir. İki kazanım şeklinde verilen aile ve arkadaşlara yardım etme durumu belki tek kazanımda birleştirilip yardıma ihtiyacı olanlara şeklinde genel bir ifade kullanılabilir. Diğer bölümlerde olduğu gibi burada da tekrarlara yer verilmiştir.

5. kazanım bu noktada ilk iki kazanımda zaten öğrenilmiş bir durum olduğundan tekrar niteliği taşımaktadır.

7. kazanımın uygun olduğu söylenebilir. Peygamberin hayatından yardımseverlikle ilgili örnek olaylar anlatılmalı ve yeri geldiğinde hatırlatmalar yapılmalıdır.

9. kazanımda ‘’Yardımlaşma ve paylaşmaya istekli olur’’ ifadesi yardımlaşma değeri için makul olmakla birlikte, bu dönemde çocukta var olan her şeyin bir karşılığı olduğu inancı ve adil paylaşım düşüncesinden[258] dolayı karşılığında bir şey almadan elindekileri paylaşmak konusunda zorlanacağı söylenebilir. Ancak yardımlaşma ve paylaşma değerleri farklı etkinliklerle uygulanarak rahatlıkla öğrenilebilir.

Sabır

Sabır evrensel bir değer olduğu gibi aynı zamanda da dini bir erdemdir. Bu dönemde çocukların zaman algıları henüz yüzeysel ve belirsiz olduğundan sadece şu ana odaklanmışlardır. Bu nedenle isteklerinin hemen olmasını ister ve bu noktada ısrar ve inat edebilirler. Bu anlamda küçük yaşlarda kazanılan sabır değerinin çocukların gelecekteki hayatlarında başkalarının haklarına saygı duyma, dünyevi-uhrevi başarı ve mutluluk için oldukça önemli olduğu söylenebilir.

[256] *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi* (Ankara: MEB, 2013), 15.
[257] Oruç, “Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi”, 77-79.
[258] *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi*, 15.

Kendi istekleri her şeyden önce gelen[259] ve isteklerinin hemen olmasını isteyen çocuklar için sabır eğitiminde en önemli kazanımlardan birisi isteklerini ertelemesidir. Çocuk alacağı eğitim sayesinde isteklerini ertelemesi gerektiğini bilmekle beraber, pratikte bunu her zaman uygulayamayabilir. Belirsizlikten hoşlanmayan çocuklara sahip oldukları belirsiz zaman algıları sebebiyle belli vakitler tayin edilerek isteklerini ertelemesi sağlanabilir. Yemek bitinceye ya da baban eve gelinceye kadar gibi,[260] çocuğun sabırsızlık davranışında ebeveynlerin belirsiz konuşmaları da etkilidir. Çocuk bir şey istediğinde ‘’bakarız’’, ‘’sonra’’ gibi zamanı belli olmayan ifadeler çocuğun bu konuda kazanımını zorlaştırmaktadır.

2. kazanımda çocuğun öğrendiği bilgileri davranışa dönüştürmesi beklenmektedir. Çocuk somut dönemde olduğundan soyut bir kavram olan sabrın sıra bekleme davranışı olarak somutlaştırılması gelişimi açısından uygundur. 7. kazanımda ise sabırlı olmayı gerektiren durumlara örnekler vermesi istenmiştir. Soyut kavramların günlük hayatla bağdaştırılması Goldman’ın konu merkezli eğitimden ziyade yaşam merkezli bir eğitim anlayışıyla paralellik göstermektedir.[261] 2. kazanım çocuk gelişimi açısından uygun ve sabırlı olmayı gerektiren durumlara verilebilecek örneklerden birisidir. Bu anlamda birbirleriyle ilişkili ve tamamlayıcıdır. Ancak 7. kazanımın içeriklerinden birisi, 1. kazanımın da sonuçlarından olması sebebiyle özel hedeflerdendir.

3 ve 6. kazanımlar önceki bölümlerde bulunan benzer kazanımlarda da açıklandığı gibi çocuğun sabır davranışını Allah’la ilişkilendirmesi açısından uygun kazanımlardır. Ancak bu iki kazanım birbirini tekrar niteliğindedirler. Sonuç olarak her ikisi de Allah’ın sabırlı davranışları sevdiğini bilmesi ve fark etmesidir ki bilme fiilinin belirsiz oluşundan daha önce bahsetmiştik. Bu sebeple bu iki kazanım birleştirilip, yeniden düzenlenebilir. Aynı şekilde 4. kazanımında uygun görülmekle birlikte ‘’Peygamberimizin sabırlı bir insan olduğunu söyler’’ şeklinde düzenlenebilir.

[259] Doğan, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme”, 215.
[260] Balbay, “Okul Öncesi Din Eğitimde Soyut Kavram Etkinlik Örneklerinin Tahlili”, 126-127.
[261] Tosun - Çapçıoğlu, “4-6 Yaş Kur’an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi”, 712.

5. kazanımda ise çocuk gerçekten sabırlı davrandığında bunun olumlu sonuçlarını fark edecektir. Sabır konusunda 1960'larda Walter Mischel tarafından yapılan bir araştırmada lokum testi yapılmıştır. Çocuğun tabağına bir lokum koyulur ve ''10 dk. İşim var istersen lokumu yiyebilirsin ama yemeyip beni beklersen bir tane daha kazanacaksın, böylece iki lokum yiyebilirsin'' denilir. Çocuklardan bir kısmı beklerken, diğer kısmınınsa hemen yediği görülmüştür. Böylece bekleyenler ikinci lokumu da hak etmiştir. Bu test sonucunda aynı çocukların 15 sene sonraki akademik başarı durumlarına bakıldığında sabreden çocukların daha başarılı oldukları görülmüştür. Benzer bir etkinlik ''Şeker Kolyesi'' başlığıyla 4-6 yaş müfredatında da mevcuttur.[262] Dolayısıyla çocuk sabrettiği takdirde olumlu sonuçları fark edebilecektir.

İyilik

Çocukların genel ahlaki yargıları iyi-kötü, doğru-yanlış gibi genel kavramlara dayandığından bu kavramların iyi anlaşılması oldukça önemlidir. Çocukta iyi ve kötü kavramları karşılığındaki ödül ve ceza durumları ile doğru orantılıdır.[263]

İlk kazanım, '' İyiliğin karşılık beklemeden yapılması gereken bir davranış olduğunu bilir.'' şeklindedir. Çocuk bu dönemde saf çıkarcı, özellikle de kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan bir yapıya ve somut değişime dayalı karşılıklı eşit paylaşım anlayışına hâkim[264] olduğundan karşılık beklemeden iyilik yapma düşüncesini zihninde tam olarak şekillendiremeyebilir.

2. kazanım iyi olarak nitelendirilebilecek davranışların neler olabileceğini ayırt etmek olarak belirlenmiştir. Çocuk 36-72 ay arasında zıt kavramları ve farklı nesneleri ayırabilme yeteneğine sahiptir.[265] Soyut kavramların somut davranış örnekleriyle anlatılması[266] halinde ise çocuk bu kavramları günlük hayatla bağdaştırabilecektir. Aynı şekilde çocuk her zaman doğru davranamasa da iyi ve kötü arasındaki farkı

[262] Karaca, *Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğrencilerine Uygulanan Değerler Eğtiminin Öğretici görüşleri Açısından İncelenmesi*, 77.
[263] Doğan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme", 217.
[264] *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi*, 15.
[265] *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Okul Öncesi Eğitim Programı*, 9-10.
[266] Balbay, "Okul Öncesi Din Eğitimde Soyut Kavram Etkinlik Örneklerinin Tahlili", 122.

anlayabilir. Araştırmalar çocukların daha dört yaşlarındayken akıl yürütme ve tepkiler yoluyla hâk, adalet ve ahlâkî olarak yargılarda bulunabildiklerini ortaya koymaktadır.[267] Bu sebeple bu kazanımın uygun olduğunu söyleyebiliriz.

4. kazanım iyiliksever bir insanın özelliklerinin bilinmesi olarak ifade edilmiştir. Ancak çocukların insanlar arasından iyiliksever insanları, onlarında sahip olduğu ortak özellikleri bilmesi oldukça zor görünmektedir. Genelden özele akıl yürütemeyen, tümdengelim, tümevarım gibi mantıksal çıkarımlar yapamayan,[268] gruplandırma ve sınıflandırma konularında yetersiz[269] olan çocuklar için bu kazanımın uygun olmadığı söylenebilir. Benzer olarak doğruluk ve dürüstlük bölümünde de ‘’dürüst bir insanın özelliklerini bilir’’ kazanımı yer almaktadır. Bu kazanımı da aynı kategoride değerlendirebiliriz.

5 ve 7. kazanımların genel olarak uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Doğruluk ve Dürüstlük

Doğruluk ve dürüstlük bölümünde 2 ve 3 ve 5. kazanımlar çocuğun ailesine, arkadaşlarına ve çevresine karşı her zaman doğru davranması ve doğru söylemesi şeklinde olup, mantıksal olarak zor görünmektedir. Bir insanın her zaman doğru ve dürüst olması; beklenen, arzu edilen bir durum olmasıyla birlikte pratikte pek mümkün olmamaktadır. Çocuklar her ne kadar bu dönemde doğru sözlü olsalar da araştırmalar onlarında stratejik yalanlar[270] söyleyebildiklerini ortaya koymuştur. Aynı zamanda cezadan kurtulma, korku, bir şeyi gizleme isteği, abartı, kıskançlık, dikkat çekme[271] gibi sebeplerle yalan söyleyebildikleri görülmüştür. Aynı şekilde burada da ailesine, arkadaşlarına ve çevresine karşı olmak üzere üç farklı kazanımda aynı amacı gütmektedir. Bu şekilde tekrarlardan ziyade kazanımların genel bir maddede yazılması daha uygun olabilir.

---

[267] Güleç, “İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Çizimlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları”, 281-282.

[268] Tosun - Çapçıoğlu, “4-6 Yaş Kur’an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi”, 712.

[269] Doğan, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme”, 216-217.

[270] Öztep, *Okul Öncesi Çağı Çocuklarına Dönük Hazırlanmış Dürüstlük Konulu Öykülerin İçerik Analizi*, 134-135.

[271] Uysal, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğa Doğruluk Kavramının Kazandırılması*, 42-50.

4. kazanım ‘’dürüst olan ve olmayan davranışların ayırt edilmesi’’ olarak ifade edilmiştir. Çocuk bu dönemde gruplama, sınıflandırma, davranışları kategorize etme gibi mantıksal çıkarımlarda bulunmakta zorlanabilir. Olayların sadece bir yönüne odaklanır.[272] Dolayısıyla bu kazanım çocuklar için zor bir kazanım sayılır. Adalet bölümündeki 2. kazanımda aynı kategoridedir.

7. kazanımın Peygamberimizin hayatından örneklerle anlatılıp, tekrar edilerek pekiştirilmesi sağlanmalıdır. Bu anlamda uygun bir kazanım olduğunu söyleyebiliriz.

8. kazanım ‘’Müslümanın güvenilir olduğunu bilmesidir.’’ Çocuk açısından güvenilir ifadesi nasıl soyut bir kavramsa, Müslüman ifadesi de soyut bir kavramdır. ‘’Müslüman kime denir?’’, ‘’Müslüman olmayanla arasındaki fark nedir?’’ gibi sorular çocuğun kavraması açısından zor konulardır. Çocuğun Müslümanların güvenilir olduklarını bilmesi veya söylemesi mümkün olmakla birlikte, bu durum çocuk açısından kazanım veya duygu olarak bir anlam ifade etmeyebilir.[273]

Adalet

Adalet toplumun devamı ve huzuru için olması gereken yapı taşlarından biridir. Eksikliğinde birey ve toplum her yönden etkilenecek, güven duygusu zedelenecektir.

Adalet kişilerin hayata bakışlarına, menfaatlerine, zamana ve şartlara göre değişiklik gösterebildiğinden tam anlamıyla adaletin hakîm olduğu bir anlayıştan söz etmek zor görünmektedir. Ancak özellikle küçük yaşlarda verilecek eğitim sayesinde adaletsizliğin en aza indirgendiği bir gelecekten söz etmek mümkün olabilir.[274]

5. kazanımın uygun olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Allah’ın adaleti konusu özellikle toplumsal, bireysel ve ekonomik şartlar konusunda dezavantajlı bireylerde kazanımın sorgulanmasına yol açabilir. Bu anlamda dikkatli olunmalı ve doyurucu açıklamalar yapılmalıdır.

[272] Doğan, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme”, 215-217.
[273] Doğan, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme”, 221.
[274] Karacelil, “Ailede Adalet Eğitimi”, 254.

6. kazanımda ise ‘’Peygamberimizin herkese adil davrandığını bilir’’ kazanımından ‘herkese’ ifadesi çıkarılıp ‘’Peygamberimizin adil olduğunu söyler’’ şeklinde yazılması daha uygun olacaktır. Çünkü çocuk bu dönemde olayların sadece bir yönüne odaklanır, özelden genele doğru sıralama yapamaz, somut nesneler arasındaki ilişkileri kavrayabilir.[275] Bu sebeple soyut bir kavram olan adalet konusundaki örneklerden yola çıkarak genel bir yargıya ulaşması zor görünmektedir.

1, 3 ve 8. kazanımlarda ise, adaletle ilgili davranış oluşturması ve uygulaması beklenmektedir. Bir nesnenin paylaşımı konusunda Damon tarafından yapılan bir çalışmada, çocuklar yaşlarına göre farklı tepkiler vermişlerdir. 4 yaş nesneyi kendi lehine paylaştırırken, 5 yaş eşit paylaşım yapmış, 6-7 yaş ise hak etmeyi esas almıştır.[276] Bu dönemde kendi istekleri ön planda olan çocuk başkalarının isteklerini de çıkarcı bir biçimde ele alır. Somut değişime dayalı adil alışverişler yapar. ‘’Göze göz, dişe diş’’ inancına sahiptir ve her şeyin karşılıklı olduğunu düşünür.[277] Bencildir, başkalarının istekleri onu pek ilgilendirmez. Davranışların gerekçelerini tam olarak anlayamaz. Bu dönem davranışların oluşturulacağı değil, alışkanlıkların kazanılarak, duygusal olarak içselleştirileceği ve davranışların oluşturulmasına zemin hazırlayan bir dönemdir.[278] Bu sebeple bu kazanımların uygun görünmediğini söyleyebiliriz.

3.6. ETKİNLİKLERE GELİŞİMSEL OLARAK GENEL BİR BAKIŞ

Öğretim programlarındaki kazanımların çocuklara kazandırılması için farklı yöntem ve teknikler geliştirilmiştir. Özellikle okul öncesi dönem çocukları ve soyut kavramlar söz konusu olduğunda yöntem ve tekniklerin çeşitliliği de artmaktadır.

4-6 yaş çocuklarının gelişim özelliklerine en uygun yöntem ve teknikler; analoji, boyama, bilmece, drama, dramatizasyon, eğitsel oyun, gezi-gözlem, hikaye okuma, örnek olay, örnek resim incelemesi, pandomim, parmak oyunları, sanat eğitimi ve kolaj, soru-cevap, şiir(ezber) ve uygulamalı eğitim olarak sayılabilir.[279] 4-6 yaş

[275] Doğan, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme”, 215.
[276] Karacelil, “Ailede Adalet Eğitimi”, 266.
[277] *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ahlak Gelişimi*, 15.
[278] Doğan, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme”, 215-217.
[279] Bekir Sarı, *Kur’an Kursları Öğretici Kitabındaki Uygulamaların İncelenmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14-28.

öğretici kitabını incelediğimizde bol sayıda etkinlik örnekleri görmekteyiz. Bu etkinlikler genel olarak anlatım, soru-cevap, sanat etkinliği, drama, dramatizasyon, ezber, uygulamalı eğitim, eğitsel oyun, örnek olay incelemesi, kukla oyunu, pandomim olarak sıralanabilir.

Etkinliklerde en fazla anlatım ve hikâye tekniğinin kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca, her etkinliğin sonunda konunun pekişmesi için soru-cevap yöntemi de kullanılmıştır. Çocuklara her bölümün başında aileleriyle beraber yapacakları birer performans ödevi verilmektedir. Aileyi eğitimin bir parçası haline getirmesi ve aile katılımını desteklemesi adına güzel bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz. Ailenin sürecin içerisinde olmadığı bir eğitim programı eksik sayılacak, kazanımların davranışa dönüştürülmesinde bütün yük eğiticinin omuzlarına binecektir. Bu anlamda, aile katılımı örnekleri çoğaltılabilir.

Herhangi bir işte uzmanlaşmak için kişinin çıraklık, kalfalık ve ustalık süreçlerinden geçmesi gerekmektedir. Çocuk eğitimi gibi hayati bir konuda ise aileler çocuk gelişimi ve psikolojisi hakkında hiçbir şey bilmeden, staj dönemi geçirmeden çocuk sahibi olmaktadırlar. Bilgi ve yöntem eksikliğine, neyi nasıl öğreteceklerini bilmemeleri de eklenince kendilerini yetersiz ve eksik hissetmektedirler.[280] Günümüzde insanlar sürekli bir koşuşturma içerisinde kendilerine bile zaman ayıramaz duruma gelmişlerdir. Zamanın kimseye yetmediği, herkesin her şeyinin olduğu, ama kimsede mutluluğun olmadığı bir zamanda yaşamaktayız. Dört bir yandan kuşatılmış olan çocuklarımız özellikle değerler noktasında yoğun bir etkiye maruz kalmaktadır. Bu aşamada okullar da akademik başarıya endeksli bir yapıya büründüğünden, sınav kaygısı, etütler vs. gibi sebeplerden dolayı manevi gelişim boyutu ihmal edilmektedir. Bu anlamda ailenin sürece destek olması ve aktif katılımı sağlanmalı, bilinçlendirme amacıyla eğitimler yapılmalıdır.

Çocuklara sene başında hazırlanmış olan ve tüm yıla yayılan ‘’Değer Ağacı’’ proje ödevi verilmektedir. Her hafta farklı resimlerle (yaprak, bulut, arı, damla, kelebek gibi) süslenecek, bu resimlerse öğrencilerin hafta boyunca yapmış oldukları

[280] Ayşe Koyuncu, *Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler* (Rize: Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 87-91.

değer davranışlarına göre ödül olarak öğrencilere verilecektir. Değerleri davranışa dönüştürüp, günlük hayatla bağ kurulması ve somutlaştırılması gelişimsel olarak uygundur. Aynı zamanda bunun çocuklar için çok önemli olan ödülle pekiştirilerek yapılması olumlu bir yaklaşımdır.[281] Ancak ödül vermede sürekli ve düzenli verilen ödüller çocuklarda bazen davranışların sönmesine bazen de çocuğun ödüle bağımlı bir şekilde davranışları gerçekleştirmesine yol açabilir.[282]

Soru-cevap tekniği çocukların değerleri pekiştirmesi ve etkinliği daha iyi anlamaları için öğreticilere yol gösterici olarak kullanılmıştır.

Hikâye tekniği çocukların kahramanları örnek alması ve kendileriyle özdeşleştirmeleri, kavramların somutlaştırılması, yaşamla bağlantısının kurulması ve empati yeteneğini geliştirmesi açısından eşsiz bir yöntemdir. Aynı zamanda soyut kavramların somutlaştırılması ve yaşamla ilişkilendirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.[283] Öğretici kitabındaki hikâyelerin kahramanları genel olarak çocuklardan oluşmakta olup, aynı zamanda elma, kelebek, rüzgâr, defter gibi insan dışı varlıklar da kullanılmıştır. Çocukların kahramanlarla bir bağ kurması açısından akran çocukların seçilmesi uygun olup,[284] aynı zamanda cansız varlıkların da kullanılması ve insani vasıflar yüklenmesi çocuktaki animizm duygusuyla örtüşmektedir.

Piaget'e göre çocukların farklı bir bakış açıları ve algıları olduğundan hikâyelerin boyutlarıyla birlikte, içerikleri ve sunum şekli de değiştirilmelidir. Hikâyeleri incelediğimizde ise, genel olarak bilgi aktarımına dayalı, kurgu ve hikâyeleştirme konusunda yetersiz, içeriğin değiştirilmeden sadece öğretim yönteminin değiştirildiğini görüyoruz. Yani çocuk tarafından öğrenilmesi istenilen bilgiler düz bir anlatımla, doğrudan hikâyeleştirilmiştir.[285] Oysa kazanımın hazır bir paket halinde aktarıldığı, çocuklara olasılıklar arasında seçim yapma şansı tanımayan ve kesin yargılardan oluşan hikâyeler çocukların değerleri içselleştirmesi anlamında

[281] Tosun - Çapçıoğlu, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", 715.
[282] Balbay, "Okul Öncesi Din Eğitimde Soyut Kavram Etkinlik Örneklerinin Tahlili", 130.
[283] Muhiddin Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye", *NEUİFD* 21/21 (2006), 237.
[284] Öztep, *Okul Öncesi Çağı Çocuklarına Dönük Hazırlanmış Dürüstlük Konulu Öykülerin İçerik Analizi*, 132-133.
[285] Tosun - Çapçıoğlu, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", 714.

uygun bir yöntem olarak değerlendirilmemektedir.[286] Hikâyelerin çok kısa olması da, çocukları zihinsel olarak hikâyenin içerisine taşıyamamaktadır. Çocukların ilgisini çekebilecek daha büyük, renkli, resimli, daha eğlenceli, takibini yapabilecekleri hikâye kitaplarının hazırlanması gerekmektedir.

Hikâyede sonuç açık bir şekilde gösterilmeden, yönlendirilmelerle hissettirilmeli ve sonuca çocuğun ulaşması sağlanmalıdır.[287] Hikâye bilişsel alan dışında, duyuşsal alana da hitap etmeli, amaçlardan hareketle konular belirlenmelidir. Üslup ve gidişatından sonu zaten belli olan, merak ve ilginin oluşmasının zor olduğu, duyguların açığa çıkarılmasından ziyade bilgi öğretiminin amaçlandığı görülmektedir. Örneğin, "İki Yavru Ayıcık Hikâyesi" hiçbir olay kurgusunun olmadığı bir yerde oturup karşılıklı konuşan iki ayıcığı anlatmaktadır. Hikâyenin ilk konuşması "Sana çok güveniyorum, neden biliyor musun?" şeklinde başlamakta, "Neden?" diye soran arkadaşına "Her zaman doğruyu söylüyorsun, sana ait olmayan eşya ve oyuncakları kendininmiş gibi koruyorsun, sırlarımı seninle paylaşabiliyorum ve senin yanında kendimi güvende hissediyorum. Sen benim bugüne kadar gördüğüm en iyi arkadaşsın. Sen benim dostumsun." diyerek hikâye bitmektedir. Çocuklar, kazandırılması istenen güvenilir insanların özelliklerini görerek, yaşayarak ve zihinlerinde canlandırarak daha çabuk içselleştirirler. Hikâyenin giriş kısmında birçok olay yaşansa ve güvenilen karakter kazanılması istenen davranışları hikâyenin akışında hangi durumda olursa olsun yapmaya çalışsaydı, çocuklar bu çıkarımı kendileri de yapabilir ve daha akılda kalıcı olabilirdi. Aynı şekilde sevmenin gerekçesi yoktur. Sevgi, dostluk gibi kavramları bir nedene bağlamak, kişiyi karşıdakini her şeyiyle, olduğu gibi karşılıksız olarak sevmenin erdeminden uzaklaştırabilir. Gerçek dostluk, dostlardan biri yolunu şaşırdığında ona ışık olup, yol gösterebilmektir.

Yine sevgi değerinde işlenen "Kelebek Draması" sevgi değerinden ziyade sabır değerine, "Kabak Draması" sevgi değerinden ziyade şükre, "Allah'ın Halik İsmi" etkinliği de saygı değerinden ziyade Allah'ın yarattığı nimetleri fark edip, onu sevmek ve şükretmek adına daha uygun etkinlikler olabilirdi. Bütün değerler özünde

[286] Öztep, *Okul Öncesi Çağı Çocuklarına Dönük Hazırlanmış Dürüstlük Konulu Öykülerin İçerik Analizi*, 135-140.
[287] Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye", 250.

birbirleriyle ilişkili olduğundan bir hikâye veya etkinliğin sonucunda birden fazla değerin pekiştirilmesi mümkündür. Ancak okunduğu zaman ilk akla gelen şey baskın değer olarak görülmektedir. Bu sebeple, hikâyelerdeki mesaj açık ve net olmalı, konu dışı çıkarımlar yapılmamalıdır.

Aynı zamanda birçok dramaya da yer verilmiş olmasıyla birlikte bazı dramalar hikâyelerdeki yaklaşımla ele alınmış olup, "Bilge Kuş Draması", "Kabak Draması", "Elmanın Yolculuğu Draması" etkinlikleri çocukların katılım sağlamadığı, sadece öğretici tarafından sunumu hikâyeleştirilen etkinlik örneklerindendir.[288]

"Sabırlı Peygamberim" , "Uzun Kaşıklar", "Sahabe İkramı" hikâyelerin de ise boykot ve boykot sırasında çekilen sıkıntılar gibi çocukların öncesinde bilgi sahibi olmadıkları, zaman, mekân ve olay olarak genel bilgi gerektiren hikâyelerdir. Bu bakımdan sevilerinin üstünde olduğunu söyleyebiliriz. [289]

"Öğretmenin Adaleti" uygulamasında ise öğretici verdiği ödevi yapanları yarın bahçeye çıkaracağını, yapmayanları ise çıkarmayacağını söyler. Adil olmanın gereği olarak ödevlerini yapmayan çocukların bahçeye çıkamayacağını söyler. Cezalandırma olarak oyundan mahrum bırakılma çocuğun bu dönemdeki en önemli ihtiyaçlarından birini elinden almaktır. Oyundan mahrum kalan çocuk ise bunun adaletin gereği olduğunu anlamayacaktır.[290] Cezalandırma çocuğun davranışı kazanmasında korku, kaygı gibi sebeplere yol açar ki bu durumda davranış içselleştirilememiş olur. Yine ceza sebebiyle çocukta inat, öfke gibi davranışlara sebep olabilir. Başka bir nokta ise, içinde ödev yapıp yapmama durumu ve sonuçlarının anlatıldığı bu olay, farklı bir kurguyla ele alınsaydı, adalet değerinden ziyade sorumluluk değerinin öğretimi için daha uygun olabilirdi.

Aynı zamanda hemen her kazanım için etkinlik, hikâye ve uygulamalara yer verilmiştir. Bu da kazanımların elde edilmesi için yeterli düzeyde materyal anlamına gelir. Ancak etkinliklerin sayısının çok fazla olması, zaman zaman tekrarlara

---

[288] Betül Dinçer, *Diyanet İşleri Başkanliğina Bağlı 4-6 Yaş Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Mevcut Durum ve Beklentilerin Saptanması (Bursa İli Örneği)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 32.

[289] Tosun - Çapçıoğlu, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", 715.

[290] Balbay, "Okul Öncesi Din Eğitimde Soyut Kavram Etkinlik Örneklerinin Tahlili", 130.

düşülmesine, bazılarının tam sindirilemeden geçilmesine, bazılarının da zamanın yokluğu, çok kısa oluşu veya gereksiz görülmesi sebebiyle es geçilmesine sebep olmaktadır. Oysa değerlerin kazanımında önemli olan nokta, niceliğin fazla olması değil, niteliğin kaliteli olmasıdır.

SONUÇ

Günümüz insanının en büyük sorunlarından birisi duygularına ve değerlerine olan yabancılaşmasıdır. Bu da bireysel ve toplumsal olarak huzur ve mutluluğun önündeki en büyük engellerden biridir. Bedenini doyurabilmek için gece gündüz çalışan insan, ruhunun ihtiyaçlarına ve gelişimine karşı ise duyarsız kalmaktadır. Her anlamda mesafelerin kısaldığı bu dönemde insanlar artık, birbirlerine ve en önemlisi de istedikleri bilgilere rahatça ulaşabilmektedir. Eskiden emek isteyen, mendillere nakşedilen ve insanın içinde yavaş yavaş demlenen sevgi, şimdi bir dokunuş kadar yakın, ancak harlı bir ateşte pişen yemek gibi özünde hâlâ suya muhtaç ve çiğdir. Eskiden bilgiye ulaşmak için deftere değil kalbe ve akla yazılan, aylarca süren yolculuklar vardı. Şimdi ise, bütün bilgiler elimizin altında ama her anlamda bilgiden yoksunuz. İnsan tıpkı bir makine gibi kendisine verilen komutlara uymakta, materyalist düzenin çarkında kaybolmaktadır. Manevi yönü ve duyguları yok olmaya başlayan insanın yeniden dirilişi ise ancak din ve değerlerine sıkı sıkıya bağlanmasıyla mümkün görünmektedir. Bu anlamda özellikle dini duyguyla harmanlanmış bir değerler eğitiminin varlığı ve önemi her geçen gün biraz daha artmaktadır.

Kişinin değer yargılarının oluşup şekillenmeye başladığı en önemli dönemse okul öncesi dönemidir. Her anlamda gelişimin en yoğun ve hızlı yaşandığı dönemlerden biri olarak, bu dönemde kişi fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal olarak birçok gelişme gösterir. Bu dönem aynı zamanda ahlaki ve dini gelişimin de temellerinin atıldığı, yargıların oluşmaya başladığı ve duygusal olarak da kişinin değerleri kabule açık olduğu bir dönemdir. Çocuğun bu hazırbulunuşluğu verimli bir şekilde değerlendirilemezse, sonraki zamanlarda bu kazanımı elde etmekte büyük güçlük çekilecektir.

Bu durum kişinin manevi yönünün eksik kalmasına, sağlam bir kişilik yapısı oluşturamamasına, sosyal, bireysel ve duygusal olarak toplumsal yaşama ayak uydurmakta zorlanmasına ve en önemlisi yaratıcısıyla arasında bir bağ kurmasına engel olur. Bu sebeple okul öncesi değerler eğitimi, üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir alandır. Toplumumuzda uzun yıllar eksikliği hissedilen bu alan Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde açılan 4-6 yaş Kur'an kursları ile yeniden hayat

bulmuştur. Açıldığı günden itibaren toplumun büyük bir teveccühüne mazhar olmuş, böylece henüz fıtratları bozulmamış saf ve temiz yüreklerin güzel ahlak ve Allah sevgisiyle dolmasına olanak sunulmuştur. Bu dönemde alınacak iyi bir eğitim, çocuğun bütün hayatını etkileyerek, duygu, düşünce ve davranışlarına yön verecektir. Ancak bu eğitim meyvelerini emek, sabır ve istikrarla süreç içerisinde vermeye başlayacak, değerleriyle bütünleşmiş olan çocuklarımız, toplumun yeniden şekillenmesinde aktif rol alacaklardır.

Allah bütün âlemi belli bir düzen ve ölçü içerisinde yaratmıştır. Bu dünyada hiç bir şey gelişi güzel ya da kendiliğinden değildir. Allah güneşin doğuşundan, bir tohumun filizlenmesine, bir bebeğin oluşumundan, dünyaya gelmesine ve ölümüne kadar her şeyde bir ölçü belirlemiştir. Tıpkı bir ana kart gibi yüklenmiş olan bu program sayesinde bütün âlem üzerine düşen görevi yerine getirmekte ve Allah'ın düzeninde hiçbir eksiklik görülmemektedir. Bu anlamda küçük yaşlarda çocuğa doğru bir şekilde kodlanacak olan din ve değerler de bütün yaşamı boyunca hayata bakışına yansıyacak ve karakterini şekillendirecektir. Verilecek yanlış bir eğitimse, bir virüs gibi bütün sistemin bozulmasına sebep olacaktır.

Bir insanın hiçbir eğitim almadan ya da gelişigüzel bir eğitimle istenilen özelliklere sahip olması zor görünmektedir. Eğitim insanın Rabbini ve kendini arayışında yoldaki işaretler ve önünü aydınlatan fenerdir. Sistemsiz ve amaçsızca verilecek bir eğitim ise insanın yolunu kaybetmesine ve başıboş kalmasına sebep olacaktır. Bu sebeple okul öncesi dönemde çocuğa verilecek eğitim belirlenmiş hedeflere yönelik olarak, sistemli ve düzenli bir şekilde, uygun yöntem ve teknikler aracılığıyla, materyallerle desteklenerek, çocuğun yaşı, sosyal ve bireysel farklılıkları, ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ve gelişim özellikleri dikkate alınarak verilmelidir.

Çocuğun bu dönemdeki fiziksel, bilişsel, duygusal, sosyal, ahlaki ve dini gelişimlerine baktığımızda öncelikle bütün gelişim alanlarının bir bütünlük ve etkileşim içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Birçok alandaki gelişim paralel bir şekilde ilerlemekte ve birbirini etkilemektedir. Bu sebeple herhangi birinin ihmal edilmesi sadece o yöndeki gelişime değil, bütün alanlara tesir edecektir.

Okul öncesi dönem çocuğunun gelişim özellikleri; benmerkezcilik, animizm, antropomorfizm, soru sorma, monolog, korunumun kazanılamaması, tersine çevrilemezlik, kalıp yargılar, özelden özele akıl yürütme, maddi eşitlik ilkesi, hazır bulunuşluk, kolay inanırlık, taklit ve özdeşim, örnek alma, oyun ve deneyimler olarak sayılabilir. Eğitimin kalitesi, verimi ve istenilen amaca ulaşılabilmesi için bu özelliklerin dikkate alınarak bir planlama yapılması gerekir.

4-6 yaş Kur'an kurslarında verilen değerler eğitimiyle ilgili olarak en önemli faktörün aile olduğunu söyleyebiliriz. Çocuğun eğitiminde ve gelişiminde en önemli etki hiç şüphesiz aileye aittir. Olumsuz koşullar altında yaşayan ya da ailelerin yeteri kadar ilgilenmediği ve desteklemediği çocuklar hayata birkaç adım geriden başlamakta ve bunun özellikle duygusal ve sosyal sonuçlarını derinden hissetmektedirler. Eğitimi sadece okullara mahsus bir olgu olarak düşünen ve kendine hiç bir pay çıkarmayan ebeveynlerin, çocuklarının ahlakından ve eğitim sisteminden de şikâyet etmemeleri gerekir. Çünkü ailenin aktif olarak katılmadığı bir eğitim sürecinin başarıya ulaşması beklenemez. Özellikle değerlerin içselleştirilmesi noktasında çocuğun ilk kaynağı aile olup, aileyle beraber yapılan ibadetler veya rutin işlerin alışkanlıklara dönüşmesi daha kolaydır. Bu sebeple kazanılması istenen değerler evde bolca tekrar edilerek pekiştirilmeli, aynı zamanda ebeveynlerin davranışlarıyla çocuğa örnek olması gerekmektedir. Ailelerin sürece katılımını arttırmak için, öncelikle çocuk gelişimi, çocuk psikolojisi ve çocuk eğitimi alanlarında bilinçlendirilmeleri gerekir. Bu sayede çocuklardan gelişim seviyelerinin üzerinde beklentilere de girilmemiş olur.

Büyük önem arz eden ikinci bir husus ise, 4-6 yaş Kur'an kurslarında çalışan öğreticilerin yeterlilikleridir. Bir Kur'an kursu öğreticisinin sahip olması gereken donanımın yanında, bir de çocuk gelişimiyle ilgili sertifikaya sahip olmaları gerekir. Ancak bu sertifikaların uygulama olarak öğreticilere çok fazla katkıda bulunduğu söylenemez. Yapılan hizmet içi eğitimlerde ise, genel olarak kısa, yetersiz ve teori ağırlıklı eğitimler verilmiştir. Herhangi bir staj döneminden de geçmeyen öğreticiler için özellikle ilk yıllar sıkıntılı geçmekte ve neyi nasıl yapacaklarını yaşayarak öğrenmektedirler. İlk etapta özellikle, hazırlıklı gelme, materyal hazırlama, kazanım belirleme, çocuğun seviyesine inme gibi konularda sıkıntılar yaşayan öğreticiler,

zaman içinde kendi aralarındaki işbirliği ve çabalarıyla yoğun gelişmeler kaydetmişlerdir. Öğreticiler konusundaki önemli hususlardan biri ise, öğreticinin anlattığı değerlere içten ve samimi bir şekilde inanması, kılık kıyafeti, duruşu, yaşam tarzı ve davranışlarıyla çocuğa örnek olmasıdır. Çocukların gelişim özelliklerinin bilinmesi öğreticilere uygun ortam oluşturma ve doğru yöntemler kullanma fırsatı sunmaktadır.

4-6 yaş Kur'an kurslarındaki en temel sıkıntılardan birisi bütün yaş gruplarının aynı sınıfta ve aynı kazanımlara yönelik olarak eğitim almalarıdır. Bu da oyunlara olan ilgilerinden, dikkat sürelerine, etkinliklerin yapılabilirliğinden, niteliğine kadar birçok konuda öğreticinin işini zorlaştırmakta ve gelişim durumlarına göre program ve ortam oluşturmasına engel olmaktadır. Birden fazla sınıf olması halinde çocukların yaşlarına göre ayrılması hususu programda belirtilmiştir. Ancak bütün kurs merkezlerinin fiziki yapıları açısından buna müsait olmadığı da bilinen bir gerçektir.

Aynı şekilde yaş gruplandırılmasının yapılmaması sebebiyle iki sene üst üste kursa gelen çocuklar için farklı kazanım ve etkinlikler yerine bir önceki yılın tekrar edilmesine, bu da çocuğun yeni bilgilerden mahrum kalmasına ve sıkılmasına sebep olmaktadır.

Bu durum çalışmamız sırasında kazanımların değerlendirilmesini de zorlaştırmıştır. Kazanımlar değerlendirilirken hangi yaş grubuna göre değerlendirme yapılacaktır? Eğer bu grup için uygun, bu grup için değil diye ayrı ayrı değerlendirilecekse, bazıları için uygun, bazıları için uygun olmayan kazanımların hepsine aynı anda verilmesi uygun olabilir mi?

Kur'an kurslarının fiziki yapısı da bir başka sıkıntılı alandır. Genel olarak cami altlarında veya yanlarında bulunan kurslardaki eksiklikler, müftülük ve öğreticilerin çabalarıyla giderilmeye çalışılmaktadır. Bunun sebebi "kervan yolda düzülür" mantığıyla imkân bulunan yerlerde eksiklikleri tam olarak giderilmeden kursların hemen faaliyete geçirilmesidir. Ancak her şeyin değişime uğradığı bu zamanda artık insanlar gittikleri yerlerin fiziki özelliklerine de dikkat etmekte ve yeterli olmasını istemektedir. Söz konusu çocuklar olduğunda bu hassasiyet iki katına çıkmaktadır. Bu kursların çocuğun gelmek isteyeceği, içeri girdiği zaman ferahlayacağı mekânlar

olması gerekir. Çok iyi şartlarda eğitim veren kurslar elbette vardır. Ancak karanlık veya rutubetli ortamlarda eğitim veren kursların varlığı da bir gerçektir. Neden okullar gibi kurslarımızın da bir standartı olmasın? Neden çocukların içinde koşup oynayabilecekleri, enerjilerini boşaltıp, fiziksel gelişimlerini destekleyecek bir bahçeleri olmasın?

Kazanımlarla ilgili değerlendirme ve önerilerimizi söyle sıralayabiliriz;

1- Kazanımlar yazılırken basitten karmaşığa, somuttan soyuta doğru tüm yaş grubunu kapsayacak şekilde basit ve anlaşılır ifadelerle yazılmalıdır. Bu noktada kazanımların genel olarak basitten karmaşığa ve somuttan soyuta doğru gittiğini, ancak anlaşılması ve ölçülmesi güç bazı kazanımların olduğunu söyleyebiliriz. Kazanımların 4-6 yaş arası bütün yaş gruplarını kapsadığını da söyleyemeyiz. Özellikle bazı kazanımlar dört yaş çocuğunun seviyesinin üzerindedir.

2- Kazanımlar yazılırken çocukların bütün gelişim alanlarına yönelik kazanımlar yazılmalıdır. Çünkü gelişim bir bütündür ve birbirini destekler. Kazanımları incelediğimizde çoğunlukla bilişsel gelişime yönelik kazanımlar olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında diğer alanlara yönelik kazanımlar da mevcuttur. Psikomotor alana yönelik kazanımların bulunmaması muhtemelen oyun, boyama, kesme gibi etkinlik ve faaliyetlerde bu alana yönelik çalışmaların yapılmasındandır. Din ve değerler eğitimi aynı zamanda bir duygu eğitimidir ve çocukların dini de bir duygu dinidir. Önemli olan sözler değil, bıraktığı izlerdir. Bu anlamda çocukların bilişsel gelişimiyle birlikte duygusal gelişimine de önem verilmelidir.

3- Kazanımlar hem teorik alana, hem de pratik alana hitap etmektedir. Bu noktada çocuğun bilişsel olarak değerleri öğrenmesine ve bu değerleri davranışa dönüştürmesine yönelik kazanımların olduğunu söyleyebiliriz.

4- Bu yaş, kavramlar arasında ilişki kurma, sınıflama, kategorize etme, çıkarımda bulunma dönemi değil, kavramlar hakkında farkındalığın oluştuğu, duygusal olarak içselleştirildiği ve alışkanlıkların kazanıldığı bir dönemdir. Bu sebeple soyut kavramların tahlili ve düzgün bir şekilde anlaşılması özellikle dört yaş çocuğu için oldukça zor görünmektedir.

5- Etkinlik ve uygulamalar konunun anlaşılması için yeterlidir. Ancak etkinliklerin uygulama şekli öğreticinin becerisine kalmıştır. Aynı şekilde etkinlik ve uygulamalar kazanımlarla uyumludur. Ancak hem etkinliklerde hem de kazanımlarda fazlaca tekrara yer verilmiştir. Bu durum etkinliklerin tam sindirilemeden geçilmesine sebep olabilir.

6- Etkinlikler uygulanırken hikâye, drama, boyama ve oyun gibi birçok yöntem ve teknik kullanılmıştır. En çok kullanılan teknikler hikâye ve soru-cevap yöntemidir. Hikâyelerde kahraman olarak insan, hayvan ve cansız varlıklar gibi birçok farklı figürün kullanılması da çocukların gelişimi açısından uygun görülmektedir.

7- Etkinlikler kazanımlarla uyumlu ve uygulanabilir, öğretici açısından açık ve net ancak, çocuklar açısından neye yönelik olduğu konusu soyut-somut anlamaları farklı olan bütün yaş grupları için aynı değildir. Yani yaş farkı konunun anlaşılmasında genel bir algı oluşmasına engel teşkil etmektedir.

8- Hemen her ünitede tekrar ve benzer olan kazanımlara rastlanmaktadır. Bu benzerlik ve tekrarlar gözden geçirilmeli, çocuğun farklı yönlerden gelişimini sağlayacak daha geniş kazanımlar oluşturulmalıdır.

9- Etkinlik ve materyal konusundaki en büyük eksikliklerden birisi bilişim teknolojilerinin kullanımının yetersiz oluşudur. Çağımızın çocuklarının internet, telefon gibi teknolojik aletlere olan merakları gelişimlerine yönelik hazırlanmış filmler, animasyonlar ve oyunlar yoluyla fırsata çevrilmelidir.

10- Uygulamaların büyük bir kısmını içeren hikâyeler mutlaka yeniden gözden geçirilmeli, çocuğa düşünme fırsatı verecek ve tüm alanlarda gelişimine destek olacak, merak duygusunu uyandıracak, şaşırtıcı ve etkili hikâyeler yazılmalıdır. Çocuğun kendini içinde bulacağı ve takibini sağlayabileceği, büyük resimlerden ve canlı renklerden oluşmalıdır. Düz bir şekilde sadece bilgi vermeyi amaçlamamalı, bilgiyi çıkarmaya yarayacak kurguya da sahip olmalıdır.

11- Değerler eğitimi bir dönemle sınırlandırılmamalı, tıpkı Kur'an-ı Kerim alanı gibi bütün bir yıla yayılmalı, sürekli tekrar edilerek kazanımı sağlanmalıdır.

12- Bu süreçte değerlerin çocuk tarafından daha kolay benimsenebilmesi için hem ebeveynlerin, hem de öğreticilerin din dili kullanımına dikkat etmesi ve her şeyden önce doğru bir Allah tasavvuru oluşturması gerekmektedir.

13- Bu dönemde çocuğun taklit yeteneğini çok iyi kullandığı unutulmamalı, bu sebeple uygun davranışlarla çocuğa örnek olunmalıdır.

14- Çocuğun deneyimleyerek öğrendiği unutulmamalı, bu yüzden çocuğun öğrendiklerini tecrübe etmesine olanak sunulmalıdır, Çocuğun namaz, oruç, dua, kandil, bayram, cami, hasta ziyareti gibi dini deneyimlerini arttırmak için farklı etkinlikler yapılmalıdır.

15- Çocuğun gündelik yaşamını ve diğer insanlarla ilişkisini düzenleyecek, oturup kalkma, yeme içme, temizlik, büyüklere saygı, konuşma adabı gibi genel nezaket kurallarına uyabilmesi için bu konuya ayrıca hassasiyet gösterilmelidir.

16- 4-6 yaş öğretim programındaki en önemli eksiklik ve beklenti ise; sayılar, renkler, şekiller, yönler, aylar mevsimler vb. gibi ilkokula hazırlayıcı ve çocuğu farklı yönlerden de geliştirecek kazanımların olmamasıdır. Çocukların kursun sonunda okula başlayacakları düşünüldüğünde, bu durum onlar için bir dezavantaja dönüşebilir.

Sonuç olarak, değerlendirmelerimizin genel amacı, 4-6 yaş Kur'an kurslarının eksikliklerinin fark edilmesine, çözüm önerileri sunulmasına katkı sağlamak ve gelişimine destek olmaktır. Eksikliklerin olması muhtemel, çözüm noktasında ise, bütün bunlar emek, sabır ve zaman isteyen konulardır. 4-6 yaş Kur'an kursları Diyanet İşleri Başkanlığının ve bu yola gönül verenlerin göz bebeğidir. Bu anlamda çocuklarımızın yetiştirilmesi ve geleceğimizin inşası yolunda büyük bir görev ve sorumluluktur. Bu sorumluluğun hakkıyla yerine getirilebilmesi için herkesin üzerine düşeni yerine getirmesi gerekir. Bu sayede eksiklikleri en aza indirilecek ve toplumun temel yapı taşlarından birine dönüşecektir.

Çalışmamızı tamamladığımız süreçte, 2022/2023 yılı eğitim öğretim döneminden başlamak üzere 4-6 yaş grubu Kur'an kursları müfredatının değiştirildiği bildirilmiştir. Bu aşamada geçen zaman zarfında ise henüz ders kitapları ve etkinlik kitapları müftülüklere ulaşmamıştır. Programın bir an önce uygulamaya geçmesini ve yapılan bu değişimin var olan eksiklikleri kapatmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

ACUR, Elif. Öğretici Görüşleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kurslarındaki Değerler Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

AKTO, Akif - AKTO, Semra. "Erken Çocukluk ve Değerler Eğitimi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 13/74 (2020).

AKYÜREK, Süleyman. "Kur'an Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlilikleri". Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 18 (2005), 175-192.

ALTUNOK Çal, İrem. Okul Öncesi Öğretmenlerin Sorumluluk Eğitimine ilişkin Uygulamaları ve Öğrencilerin Sorumlu Davranma Düzeyleri. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

ALTUNOK Çal, İrem - Yeşil, Rüştü. "Sorumluluk Eğitimi Uygulamaları Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik İncelemesi". YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi 16/1 (2019), 1442-1462.

ALTUNSOY, Yasemin - BAŞCI NAMLI, Zeynep. "Duygu ve Düşüncelere Saygı Değerinin Etkinlik Temelli Öğretiminin Saygı Eğilimine Etkisi". Değerler Eğitimi Dergisi 19/42 (2021), 305-335.

ARAL, Neriman - BARAN, Gülen. Çocuk Gelişimi. İstanbul: Ya-pa, 2011.

ASLAN, Serkan. "Birleştirilmiş Sınıflarda Görev Yapan Öğretmenlerin '"Öğretmen"' Kavramı ile İlgili Algılarının Metaforik İncelemesi". Turkish Studies 8/6 (2013).

AYDENİZ, Nurullah. "Saygı Değeri Bakımından Kur'an'da Öne Çıkan Hususlar". BOZIFDER 16/16 (2019), 97-124.

AYDIN, Muhammed Şevki. Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu. Ankara: DİB Yayınları, 2008.

AYDINBAŞ, Esra. "Ankara İli 5 Yaş Grubu Çocuklarda Anadilde Dua Deneyimi ile Sosyal Davranış İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10/2 (2019), 35-44.

AYDINBAŞ, Esra. Okul Öncesi Çocuklarda Davranış Yönetimi ve Manevi Yaklaşım: Dua Deneyimi ve Sosyal Davranış İlişkisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

AYDOĞAN, Burcu. Anasınıfı ve İlkokul Öğrencilerinin Kararlarının Piaget'in Ahlak Gelişim Kuramına Göre İncelenmesi (Sakarya İli Örneği). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

AYHAN, Halis. Türkiye'de Din Eğitimi. İstanbul: Dem Yayınları, 3. Basım, 2014.

BALBAY, Emine. “Okul Öncesi Din Eğitimde Soyut Kavram Etkinlik Örneklerinin Tahlili”. MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 12 (2021), 118-132.

BAŞKURT, İrfan. “Almanya’da Din Eğitimi”. Journal of Istanbul University Faculty of Theology 0/4 (2012).

BAYCAR, Abdulmuttalip. “Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma-Yardımlaşma Olgusu”. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21/39 (2019).

BİBERCİ, Fatmanur. 2-7 Yaş Arası Çocuklara Sevgi ve Merhamet Değerlerinin Hadisler Işığında Öğretimi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

BİLİCİ, Ali Baz. “Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü”. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 189-219.

CANPOLAT, Güllüzar. John M. Hull’ın “‘Çocuklarla Teolojik Konuşmalar: Ebeveyn ve Öğretmenler İçin Bazı Tavsiyeler’” Adlı Kitabının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

CEVHERLİ, Kübra. Okul Öncesinde Değerler Eğitimi: Boğaziçi Eğitim Modeli. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

ÇAĞRICI, Mustafa “SABIR”, TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/sabir (17.10.2022)., ts.

ÇAĞRICI, Mustafa “SAYGI”, TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/saygi (17.10.2022)., ts.

ÇELEN, Nermin. “Kohlberg’in Ahlak Gelişimi Kuramı Üzerine Görüşler”. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 13/1 (2000).

ÇENGELCİ Köse, Tuba vd. “Öğretmen Adaylarının Bakış Açısıyla Adalet Değeri”. Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi 9/1 (2019), 67-93.

ÇETİN, Abdurrahman. “Kur’an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1 (1986).

ÇINAR, Fatih. Din Öğretiminde Değerler Eğitimi. Ankara: Maya Akademi, 2015.

ÇOCUK GELİŞİMİ VE EĞİTİMİ Ahlak Gelişimi. Ankara: MEB, 2013.

ÇOCUK GELİŞİMİ VE EĞİTİMİ Okul Öncesi Eğitim Programı. Ankara: MEB, 2016.

DARİMİ, Abdullah Bin Abdurrahman. Sünen-i Dârimi. İstanbul: Madve Yayınları, 1995.

DEMİRCİ, Mehmet. “Kur’an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı”. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12 (2002), 263-285.

DEMİREL, Özcan - Kaya (Ed.), Zeki. Eğitim Bilimine Giriş. Ankara: Pegem Akademi, 11. Basım, 2015.

DİNÇER, Betül. Diyanet İşleri Başkanliğina Bağlı 4-6 Yaş Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Mevcut Durum ve Beklentilerin Saptanması (Bursa İli Örneği). Bursa: Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü İhtiyaç Odaklı Kur’an Kursları Öğretim Programları. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Kur’an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018.

DODURGALI, Abdurrahman. Ailede Din Eğitimi. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

DOĞAN, Davut. “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları Öğretim Programı (Okul Öncesi Dönemi)Dini Bilgiler-1 Öğrenme Alanı Kazanımları Üzerine Değerlendirme”. KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 24 (2014), 201-226.

DOĞAN, D.Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük. Yeni Şafak, 1996.

DOĞAN, Mebrure. “Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır”. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 (2014), 93-130.

DOĞAN, Süleyman. “Uygarlık Merkezli Ahlak ve Adalet Eğitimi Yaklaşımı”. BEU.SBE Dergisi 3/1 (2014).

DÜNDAR, Mahmut. “Farklı Yaş Gruplarında Dua ve Din Eğitimi”. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/20 (2018).

EREN, Saliha. Öyküleştirme Yöntemine Dayalı Eğitimin Beş Yaş Çocuklarında Farklılıklara Saygı Kazanımına Etkisinin İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

GAZZALİ, Ebu Hamîd Muhammed el-. İhyâu ’Ulûmi’d-dîn. Akit, ts.

GÖCEN, Gülüşan. “Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri”. Değerler ve Eğitimi-II. Ankara: Dem Yayınları, 1. Basım, 2015.

GÖÇMEN, Fatma. Okul Öncesi Dönem Çocuklarda Dramayla Ahlak Eğitimi: Yardımlaşma. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

GÖKDEMİR, Ahmet. “Osmanlı Kur’an Eğitim Merkezleri: Darülkurralar ve Sıbyan Mektepleri”. Edebali İslamiyat Dergisi 1/2 (2017).

GÖRMEZ, Mehmet. “İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi”. Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2012.

GÖZÜTOK, Şakir. İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Baskı., 2002.

GÜL, Ramazan. Bir Değer Eğitimi Olarak İlköğretim Döneminde Doğruluk Eğitimi. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

GÜL, Tuba. 4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

GÜLEÇ, Yasemin. “İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Çizimlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları”. Turkish Studies 16/2 (2021).

GÜRÜLTÜ, Ercan vd. İlkokul Öğretim Programlarında Yer Alan Saygı Kök Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, ts.

HACCAC, Muslim b. el-. Sahîh-i Muslim ve Tercemesi. İstanbul: İrfan Yayımcılık, ts.

HÖKELEKLİ, Hayati. “Merhamet”. Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi 4 (ts.).

HÖKELEKLİ, Hayati. Psikolojiye Giriş. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 1. Baskı., 2008.

IŞIKDOĞAN, Davut. “Din ve Eğitim Bağlamında Bir Değer Olarak İnsanda Güven Duygusu”. Dicle İlahiyat Dergisi XXV/1 (2022), 14-32.

IŞIKDOĞAN, Davut - AKTÜRK, Müberra. “Kur’an Kurslarının Kadınların Din Eğitimine Katkısı (Diyarbakır Örneği)”. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (ts.).

İÇMELİ, Celalettin. “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”. Konuralp Tıp Dergisi 5/3 (2013), 66-75.

KARACA, Ayşe Sevde. Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur’an Kursu Öğrencilerine Uygulanan Değerler Eğtiminin Öğretici görüşleri Açısından İncelenmesi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

KARACA, Faruk. Dini Gelişim Psikolojisi. İstanbul: Doğrudan Yayıncılık, 2022.

KARACELİL, Süleyman. “Ailede Adalet Eğitimi”. JASSS 6/8 (2013), 253-278.

KARACOŞKUN, M.Doğan. “Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua”. C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1 (2005), 101-124.

KARADEMİR, Abdulhamit - ÇELİK, İlknur. “Okul Öncesi Öğretmenleri Bakış Açısıyla Milli Değerlerimiz: Türk Büyükleriyle Ahlak Eğitimi”. Değerler Eğitimi Dergisi 18/40 (2020), 277-306.

KARAGÖZ, İsmail. Dini Kavramlar Sözlüğü. Ankara: DİB Yayınları, 6. Basım, 2015.

KAYA (Ed.), Alim. Eğitim Psikolojisi. Ankara: Pegem Akademi, 4. Basım, 2010.

KAYADİBİ, Fahri. Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri. Ankara: DİB Yayınları, 2000.

KEKLİK, Gülşen. Hadis Rivayetlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

KISA, Damla. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Altı Yaş Çocuklarının Sorumluluk Eğitiminde Başvurdukları Disiplin Yöntemlerine İlişkin Görüşleri. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

KOÇYİĞİT, Sinan vd. “Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun”. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi 16 (2007).

KOYUNCU, Ayşe. Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler. Rize: Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

KÖSTÜ, Ayşegül. “İmam Nevevi’nin ‘“Kırk Hadis”’ Adlı Eserinde Değerler Eğitimi”. Akademik Platform, 177-194.

KÖYCÜ, Erdoğan. “Değerler Eğitimi’nde Sevgi ve Saygı Öğretimi Bağlamında Hadislerin Rölü”. Bartın Üniversitesi Uluslararası İslamofobi ve Terör Sempozyumu (01-02 Aralık 2016) Bildiriler Kitabı. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2017.

KÖYLÜ, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”. AÜİFD XLV 11 (2004), 137-154.

KÖYLÜ, Mustafa. Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi. Ankara: Nobel Yayınları, 2013.

KÖYLÜ, Mustafa - ALTAŞ, Nurullah. Din Eğitimi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2017.

KÖYLÜ, Mustafa - ORUÇ, Cemil. Çocukluk Dönemi Din Eğitimi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.

KUR'AN-I KERİM MEÂLİ. haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 22. Basım, 2012.

KURT, İbrahim. Velilerin 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarından Memnuniyet Düzeyleri ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma (Ankara Örneği). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

KUŞÇU, Özden vd. "Montessori Eğitiminin Çocuklarda Sorumluluk Alma, Sırasını Bekleme, Başladığı İşi Bitirme Becerisine Etkisinin Değerlendirilmesi". Değerler Eğitimi Dergisi 12/27 (2014), 307-322.

MARTI, Huriye. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti". Marife 2 (2009), 9-23.

NAS, Mehmet. "Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi". Talim Dergisi 2(2) (2018), 289-325.

OGELMAN, Hülya Gülay - ERTEN SARIKAYA, Hatice. "Okul Öncesi Eğitimi Öğretmenlerinin Değerler Eğitimi Konusundaki Görüşleri: Denizli İli Örneği". Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 29 (2015), 81-100.

OKUMUŞLAR, Muhiddin. "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye". NEUİFD 21/21 (2006).

ORUÇ, Cemil. "Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Ahlaki Değerler Eğitimi". Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi 1/2 (2010), 37-60.

ORUÇ, Cemil. "Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 10/3 (2010), 75-96.

ÖNAL, Recep. "Kur'an'da İmani ve Ahlaki Bir Tavır Olarak Sabır". C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XII/2 (2008), 439-466.

ÖNDER, Mustafa. "Sevgi, Din Dili ve Hikayelerin Çocukların Din Eğitimindeki Yeri ve Önemi". JASSS 6/3 (2013), 1285-1298.

ÖZEN, Yener. Sorumluluk Eğitimi. Ankara: Vize Yayıncılık, 2015.

ÖZTEP, Cemil. Okul Öncesi Çağı Çocuklarına Dönük Hazırlanmış Dürüstlük Konulu Öykülerin İçerik Analizi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

PARLADIR, Selahaddin "DUA", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/dua#2-islamda-dua (17.10.2022)., ts.

SAPSAĞLAM, Özkan. "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Değer Algılarının Çizdikleri Resimler ve Sözlü Anlatımlarına Göre İncelenmesi: Sorumluluk Değeri Örneği". Eğitim ve Bilim 42/189 (2017), 287-303.

SARI, Bekir. Kur'an Kursları Öğretici Kitabındaki Uygulamaların İncelenmesi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

SELÇUK, Mualla. "Çocuk Eğitiminde Dini Motifler". İslami Araştırmalar 4/2 (1990).

SEZER, Adem vd. "Öğretmenlerin Sorumluluk Değeri Algılarının İncelenmesi". Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi 3/1 (2017), 122-144.

SEZER, Adem - ÇOBAN, Okan. "Ortaokul Öğrencilerinin Sorumluluk Değeri Algıları". Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi 2/1 (ts.), 22-39.

SÜNEN-İ EBU DAVUD TERCEMESİ. haz. Abdullah Parlıyan. İstanbul: Konya Kitapçılık, 2007.

SÜNEN-İ İBNİ MACE TERCEMESİ. haz. Abdullah Parlıyan. İstanbul: Konya Kitapçılık, 2008.

SÜNEN-İ TİRMİZİ TERCEMESİ. haz. Abdullah Parlıyan. İstanbul: Konya Kitapçılık, 2007.

ŞAHİN, Şeyma vd. "Sevgi Eğitimi Alan Öğrencilerin Sevgi ve Sevgi Eğitimi Dersine Dair Görüşleri". Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi 7/1 (2019).

ŞAHİN, Yasemin. Okul Öncesi Çocuklarda Değerler Eğitimi Kapsamında Yardımlaşma ve Paylaşma Değerleri. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

ŞEN, Yusuf. "Hz. Peygamberin Merhamet Eğitim Metodu". Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 6/1-2 (2011).

ŞİMŞEK, Eyüp. "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV 1 (2004).

TAVUKÇUOĞLU, Mustafa. "Okul Öncesi Çocuğun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi". NEUİFD 14/14 (2002).

TOPÇUBAŞI, Tolga. Farklılıklara Saygı Eğitim Programının Öğrencilerin Farklılıklara Saygı Düzeyine Etkisi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

TOSUN, Aybiçe - YILDIZ, Kübra. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz". Amasya İlahiyat Dergisi 12 (2019), 121-151.

TOSUN, Cemal. "Dua Öğretimi". Dini Araştırmalar 2/6 (2000).

TOSUN, Cemal - ÇAPÇIOĞLU, Fatma. "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi". Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi 5(5) (2015), 705-720.

TÜFEKÇİ, Kevser. Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Kur'an Kursları Eğitiminin Öğretici ve Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

TÜRK, Esra. "Çocukluk Dönemi Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi". Marife 14/3 (2014).

TÜRK, Esra. "Din Eğitimi Açısından Çocukluk Döneminde Dua Kavramının Önemi". İMAD 1/3 (2015), 445-471.

ULUSOY (Ed.), Ayten. Eğitim Psikolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık, 4. Basım, 2014.

UYSAL, Ayşe. Okul Öncesi Dönemde Çocuğa Doğruluk Kavramının Kazandırılması. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

UZUN, Sümeyra. Okul Öncesi Dönem Din Eğitimi (İslam Dini) programlarının Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi Türkiye ve Amerika Örnekleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

UZUNÖZ, Abdulkadir vd. "Değer Analizi Yaklaşımı Yoluyla Dürüstlük Değerine Yönelik Öğrenci Cevaplarının İncelenmesi". Kuramsal Eğitimbilim Dergisi 11/3 (2018), 606-626.

VATANDAŞ, Celalettin. "Toplumsal Bir Değer Olarak '"Yardımlaşma"' ve Dilencilik". Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 5/1 (2004).

YAZAR, Taha - ERKUŞ, Süreyya. "Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Öncesi Eğitim Programındaki Değerler Eğitimine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi". Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 20 (2013), 196-211.

YILDIZ, Ensar vd. "Okul Öncesi Eğitim Çağında Çocuğu Olan Ebeveynlerin Değerler Eğitimi Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi". Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi 18/40 (2021).

YUKAY YÜKSEL, Müge vd. "Okul Öncesi Çağdaki Çocukların '"İyi"' ve ' "Kötü"' Kavram Algılarının Resim Analizi Yöntemiyle İncelenmesi". Değerler Eğitimi Dergisi 13/29 (2015), 271-303.

4-6 YAŞ GRUBU KUR'AN KURSLARI ÖĞRETİCİ KİTABI-1. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 9. Basım, 2020.

4-6 YAŞ GRUBU KUR'AN KURSLARI ÖĞRETİCİ KİŞTABI-2. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 8. Basım, 2020.